

GAMLE HUS DA OG NÅ

Dal og Rognbrøt

Foto KMK 2003

Status for SEFRAK-registrerte bygninger Melhus kommune Sør-Trøndelag fylke 2003

Forord

Kulturminnekompaniet foretok år 2003 på oppdrag fra Riksantikvaren en kontrollregistrering av ca 3000 bygninger i kommunene Melhus, Snåsa, Flora og Vega.

Undersøkelsen bygger på en landsomfattende registrering av hus bygd før 1900 kalt SEFRAK-registreringen. De innsamlede dataene danner grunnlaget for databasen Nasjonalt bygningsregister som ble åpnet i 2000.

Undersøkelsen ble gjort som et ledd i Riksantikvarens overvåkingsprogram av SEFRAK-registrerte hus i et representativt antall kommuner. Ved hjelp av periodiske kontrollregistreringer er målet å få informasjon om desimeringstakt og endringer på bygg eldre enn 1900.

Kontrollregistreringen knytter seg til nasjonalt resultatmål 1: ”Det årlige tapet av kulturminner og kulturmiljøer som følge av fjerning, ødeleggelse eller forfall, skal minimeres, og skal innen år 2020 ikke overstige 0,5 % årlig”.

Systematisk kontrollregistrering ble i år 2000 foretatt i kommunene Nord-Aurdal, Gjerstad, Fræna og Kautokeino, 2001 i Tromsø og 2002 i Sandnes, Eidskog, Skjåk og Saltdal.

Tidligere var det gjort spredte undersøkelser i presskommuner i Osloregionen – Nittedal, Lier og Ullensaker. Disse viste et gjennomsnittlig årlig tap på 1 % for hus eldre enn 1900. Satt på spissen vil dette si at om 80 år ville alle hus eldre enn 1900 være borte.

Rapporten er skrevet av Kulturminnekompaniet. Rapportformen bygger på Nittedalrapporten, men er omarbeidet i samarbeid med Riksantikvaren, ved Gro Wester i 2000, fra 2001 Anke Loska.

September 2006

Unni Broe og Solrun Skogstad

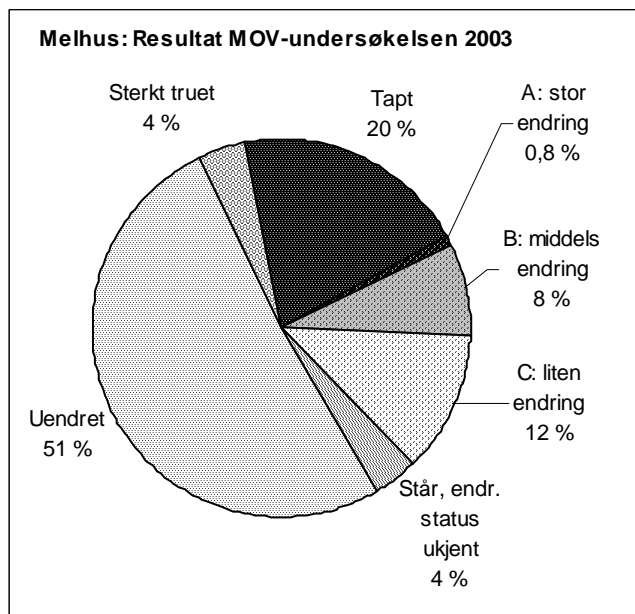
Innhold

0	SAMMENDRAG	7
0.1	Nøkkeltall Melhus	7
0.2	Kvantitative forandringer	7
0.3	Kvalitative forandringer	7
0.4	Årsak til tap og endring	9
0.5	Bruk av SEFRAK/GAB som planverktøy	10
1	"GAMLE HUS DA OG NÅ" – PROSJEKTETS INNHOLD OG IDEER	11
1.1	Rapporten som ledd i miljøovervåking (MOV)	11
1.1.1	Om Riksantikvarens miljøovervåking (MOV)	11
1.1.2	Miljømål	12
1.2	De fire utvalgte kommunene til MOV-undersøkelsen år 2003	12
1.3	Generelt om SEFRAK – Nasjonalt bygningsregister	12
1.3.1	Historisk utvikling	12
1.3.2	Opplysningene i registeret	12
1.3.3	Registreringsmaterialet	13
1.4	Bakgrunns materialet for MOV-undersøkelsen	13
1.4.1	Nasjonalt bygningsregister	13
1.4.2	Undersøkte SEFRAK-data.....	15
1.4.3	Parametere for MOV-undersøkelsen.....	17
1.5	Samlet resultatoversikt MOV 2003	20
1.5.1	Kvantitative forandringer	20
1.5.2	Kvalitative forandringer	21
2	INNLEDNING	28
2.1	Kart over Melhus	28
2.2	Historikk og beskrivelse	29
2.2.1	Geografi og topografi	29
2.2.2	Bosetting og hovedtrekk i befolkningsutviklingen	29
2.2.3	Næringsgrunnlag	33
2.2.4	Kommunikasjoner	37
2.3	Grunnlags materialet for MOV-undersøkelsen i Melhus	39
2.3.1	Antall undersøkte hus	39
2.3.2	Registreringstidspunkt.....	39
2.3.3	Spesielle forhold ved SEFRAK-registreringen i Melhus	39
2.3.4	Registreringskretser.....	40

2.3.5	Mangler i grunnlagsmaterialet	40
2.3.6	Geografiske områder i Melhus:.....	40
2.3.7	Tettbygd/spredtbygd.....	40
2.4	Egenskaper ved undersøkte hus i Melhus	41
2.4.1	Samfunnssektor	41
2.4.2	Sosial miljøsammenheng	41
2.4.3	Bygningstyper	42
2.4.4	Alder.....	47
3	RESULTAT	48
3.1	Tap	48
3.1.1	Tap – samlet oversikt	48
3.1.2	Tap – samfunnssektor.....	49
3.1.3	Tap og sosial miljøsammenheng	50
3.1.4	Tap – bygningstyper.....	51
3.1.5	Tap – alder	54
3.1.6	Tapsårsaker	55
3.2	Endringer av gjenstående bygninger	58
3.2.1	Endringer – samlet oversikt	58
3.2.2	Endring – samfunnssektor	59
3.2.3	Endring – sosial miljøsammenheng	60
3.2.4	Endring – bygningstyper	61
3.2.5	Endring – alder.....	63
3.3	Tilstand	74
3.3.1	Tilstand – samlet oversikt.....	74
3.3.2	Tilstand – samfunnssektor	75
3.3.3	Tilstand – sosial miljøsammenheng	75
3.3.4	Tilstand – bygningstyper	76
4	GEOGRAFISKE VARIASJONER	79
4.1	Tap og geografiske variasjoner	79
4.1.1	Tap – områder: tidligere kommunale enheter	79
4.1.2	Tap – tettbygd/spredtbygd.....	80
4.1.3	Endringer og geografiske variasjoner.....	81
4.1.4	Endring – områder:	81
4.1.5	Endring – tettbygd/spredtbygd.....	81
4.2	Tilstand og geografiske variasjoner	82
4.2.1	Tilstand – områder	82
4.2.2	Tilstand – tettbygd/spredtbygd	82
5	REGISTRERINGSTIDSPUNKT OG VARIASJONER.....	83
5.1	Tap – variasjoner etter registreringsperiode	83
5.2	Endring – variasjoner etter registreringsperiode	83
6	KONSEKVENSER OG TENDENSER	84

6.1	Konsekvenser for kulturminner og kulturhistoriske sammenhenger som følge av kommunens generelle utvikling	84
6.1.1	Befolkningsvekst og utbyggingspress	84
6.1.2	Eldre sentra, knutepunkter	85
6.1.3	Gårdstun, grend, jordbrukets kulturlandskap – sammenhenger, strukturer	90
6.2	Arealfragmentering, større inngrep	96
6.2.1	Vegprosjekter	96
6.2.2	Større anlegg	96
7	SAKSBEHANDLING, PLANFORHOLD M.M.	97
7.1	Bruk av SEFRAK-materialet i kommunen	97
7.2	Planforhold	97
7.2.1	Verneplaner, prosjekter m.m.	97
KILDER		101
VEDLEGG 1. BYGNINGSTYPER: TAPT, ENDRET, TRUET – TABELL		103
VEDLEGG 2. REGISTRERINGSKRETSER: TAPT, ENDRET, TRUET – TABELL		104

0 Sammendrag

0.1 Nøkkeltall Melhus

Over en periode på 25 år har 20 % av de undersøkte bygningene gått tapt.

0.2 Kvantitative forandringer

MOV-undersøkelsen i Melhus omfatter 1430 bygninger. 286 av disse har gått tapt. Det tilsvarer en prosentandel på 20 %.

62 bygninger er så sterkt truet på grunn av teknisk tilstand at de er rivingstruet. Det tilsvarer en prosentandel på 4 % av de undersøkte bygningene. Dette er et minimumstall.

12 hus, i underkant av 1 %, er så sterkt ombygde at de er vanskelige å kjenne igjen – endringstype A.

Samlet utgjør tallene for tap, stor endring (endringstype A) og sterkt truede en bolk på litt over 25 %, der kulturminneverdiene er borte for alltid eller er sterkt svekket.

Totalt er 300 hus endret siden registreringstidspunktet, inkludert endringstype A. Det tilsvarer en prosentandel på ca. 21 % av de undersøkte. De fleste endringer gjelder mindre påbygg og utskifting av ytre bygningselementer, endringstype B og C.

51 % av de undersøkte husene er i tilnærmet samme form som ved registreringstidspunktet, og disse er ikke spesielt truet av dårlig teknisk tilstand. Andelen som er berørt av tap, endringer og dårlig teknisk tilstand er med andre ord ca. 45 %. For 4 % vet vi at husene står, men kjenner ikke endringsstatus.

SEFRAK-registreringen i Melhus ble påbegynt i 1978 og avsluttet i 1992. Registreringsperioden var lang, og det er markert større tap i de områdene der registreringene begynte enn der den avsluttet. Men samtidig inngår flere av tidligst registrerte kretsene i pressområder av kommunen som ligger opp mot Trondheim.

0.3 Kvalitative forandringer

Undersøkelsen viser at det har skjedd endringer som berører sammensetningen i kulturminnebestanden. Det vises særlig i forhold til sosial miljøsammenheng, hustyper og sammenhenger innen enkelte miljøer.

97 % av det undersøkte materialet i Melhus hører til landbrukssektoren, og tapsprosenten er lik gjennomsnittet. Det er bare landbrukssektoren som har hus sterkt truet på grunn av dårlig tilstand. Enkelte av de mindre sektorene utenom landbruksnæringen skiller seg særlig negativt ut med høy tapsprosent. Selv om dette er få hus i antall, representerer de viktige sider ved Melhus' historie – knyttet til offentlig institusjoner og stasjonsbyenes framvekst. Tapene i disse minste gruppene gir en indikasjon om sårbarhet for forandringer, og har følger for representativiteten i kulturminnebildet som helhet.

Lik prosentandel tap for hus knyttet til kategoriene "Bonde" og "Arbeider, husmann, tjenestemann" indikerer samme rivingstakt. Men siden den siste gruppen alt er desimert på grunn av den historiske utviklingen, har disse tapene likevel betydning for kulturminnebildet som helhet. Det er særlig husmannsplassene det har gått ut over, her er tapet og andel truede noe over gjennomsnittet. Husmannsplasser og småbruk er dessuten mer enn andre typer gårdsbruk truet av gjengroing. De som ligger nær bygdesentrene har vært særlig utsatt for utbyggingspress. Mens småbruk og husmannsplasser der bygningsmiljøet holdes i hevd, ofte er gått over til å bli feriesteder og er godt bevarte.

Det er stor forskjell i hvilke hustyper/grupper hus som er tapt eller er truet på grunn av dårlig teknisk tilstand. Som ventet er det husene nærmest knyttet til gamle driftsformer som er mest utsatt. Eldhuset (masstua), smia og driftsbygningene, topper prosentandelen for tapte og truede. Dette er hus spesialbygd for funksjoner og måter å organisere arbeidet på, det ikke lenger er behov for.

Utmarkhus og seterbebyggelse i Melhus har lave tapsandeler. Seterstua har den laveste tapsprosenten av alle hustyper – 4 %. Det er også få seterhus og utmarkshus som er i dårlig stand. Både det lave antall registrerte utmarkshus og den lave andelen tapte og truede, speiler nok at strukturendringene i jordbruket med redusert utnyttelse av utmarksressurser var kommet langt i Melhus på registreringstidspunktet for SEFRÅK. Mange av de registrerte seterhusene i Melhus var alt da i bruk som hytter. Lave tapstall og lav andel endringer indikerer at dette er en type bebyggelse det har skjedd lite med i undersøkelsesperioden. Et forbehold må tas for seterområder i øst som ikke er registrert.

Bolighus har tapsprosent godt under gjennomsnittet. Det er som ventet for den hustypen det er lettest å holde i bruk til den funksjonen den var bygd for. Det er stort behov for bolighus i Melhus, særlig i pressområdene i nord mot Trondheim. Men bolighus er også den hustypen det er registrert flest av, og i antall har mange gått tapt. Flere er dessuten i dårlig stand, her følger bolighuset gjennomsnittet. Andelen tapte og truede bolighus er også markert høyere innen kategorien "Arbeider, husmann, tjenestemann", noe som igjen påvirker den sosialhistoriske representativiteten i bestanden.

Stabburet har tapsprosent like under gjennomsnittet, men få er i dårlig stand. Det er registrert mange stabbur i Melhus, og om ett er borte, står gjerne ett igjen i tunet. I antall har det gått tapt omtrent like mange stabbur som bolighus.

I forhold til det store registreringsmaterialet er det relativt få eiendommer der tap av flere hus har radert bort hele gårdstun. De fleste av husene som nå er borte sto i sammenheng med andre hus. Mange av tapene får derfor konsekvenser for den sammenhengen de gjenstående husene oppleves i. I Melhus vil det ofte si firkanttunet. Små og store hus har sine klart definerte roller i det tradisjonelle trøndertunet. De høye tapstallene forteller derfor også at et karakteristisk element i Melhus-landskapet er svekket i løpet av undersøkelsesperioden. Enten det betyr åpnere tun der en vegg i tunet mangler, eller det har kommet erstatningshus som bryter med bygningsmassens enhetlig preg. Men det er også klart at tunformen som sådan fortsatt står sterkt ved fornyelser på gården.

Bolighus topper tallene for endringer og har sammen med driftsbygninger størst andel av omfattende endringer. Utvidelser som følger trønderlånprinsippet med påbygg i lengden står bak rundt 20 % av endringene i endringstype B. Blant de noe mindre arealutvidelsene er det en økende trend med én eller to etasjes utbygg mot tunet – ved at gamle bislag blir større, eller det bygges nye innganger ofte med våtrom. Sammenlignet med andre MOV-kommuner er det et relativt stort innsalg av endringstype B i Melhus. Noe det er naturlig å se i sammenheng med trønderlånets påbyggstradisjon og fleksibilitet ved arealutvidelser. Skikken med egen kårseksjon i trønderlån er fortsatt levende, og ligger til grunn for flere av endringene.

En del av B-segmentet for endringer gjelder også driftsbygninger. Her er det både utbygg i nye fløyer, men også del-rivinger som bryter opp vinkelbygde anlegg. Disse endringene har svakere forankring i tradisjonell endringsskikk. Det er som ventet at driftsbygningene byr på de største utfordringene ved ombygging av eldre hus på aktive gårdsbruk.

Enkelte endringer har karakter av "tilbakeført stilpreg". Ved eksteriørendringer er typiske trekk fra funksjoperioden og senere på markert retur. Nye fasader får gjerne dekor inspirert av sveitserstilen. Men siden undersøkelsesperioden i Melhus strekker seg over så mange år, er det også rikelig med eksempler på det motsatte. Stående kledning i form av tømmermannspanel er blitt en tilnærmet enerådende del av trønderlånets uttrykk. Det er svært få eksempler på at dette er fraveket ved oppussing.

Masstuer, stabbur og seterhus er den type hus som oftest har fått torvtekke som del av restaurering/oppussing. Fjerning av kledning og spesielt kledningen som skjermer den lille svala/forgangen mellom framstikkende laftevegger, er en vanlig endring når småhus av denne typen pusses opp. Endringer av denne typen blir gjerne sett på som tilbakeføring.

Ellers er veranda- og terrasseutbygg av ulike slag en av de mest vanlige eksteriørendringene for bolighus, uansett stilpreg huset pusses opp i.

0.4 Årsak til tap og endring

Oppføring av *ny bygning eller annen ny arealbruk* er den viktigste årsaken til at hus i Melhus har gått tapt og står bak 38 % av tapene. De fleste av tapene har skjedd i sammenheng med forandringer innen gårdstunet. Ofte står det en ny driftsbygningen på stedet der det gamle huset sto, og mange tap og de fleste endringer av driftsbygninger kan derfor knyttes direkte til gårdens drift. Men minst like mange tap og endringer har sammenheng med fornyelse og utvidelse av boarealet i tunområdet. Sett i forhold til de høye tallene for tap og endring i de nordligste områdene av Melhus, rundt kommunesenteret og mot Trondheim, er det naturlig å se denne utviklingen i gårdstunet i sammenheng med Melhus som presskommune for boligutbygging. Dette tross en relativ liberal håndtering fra myndighetene når det gjelder restriksjoner mot antall bolighus i gårdstun i LNF-områder.

Følgene av jordskifte og oppløsning av tunfellesskap kan ennå spores i registreringsmaterialet og ligger bak noen av tapene.

Riving som følge av større utbygging på grunn av omregulering til boligområder, offentlige områder og lignende utgjør kun en liten andel av de som er tapt på grunn av ny arealbruk, vegutbygging som direkte årsak til tap enda færre. Dette tross mange store byggeprosjekter og store pågående vegprosjekter for E6 og E39.

Tett etter nybygg og ny arealbruk kommer *forfall* som tapsårsak. 34 % av tapene har skjedd ved at huset enten har falt i ruin, eller så er dårlig tilstand oppgitt som begrunnelse for å rive. De fleste av husene bak de forfallsrelaterte tapene hadde merknad om dårlig teknisk tilstand ved SEFRAK-registreringen, og mange var ute av bruk. Konsentrasjonen om færre gårdsenheter har gjort mange tun og bygninger i Melhus overflødige, i tillegg til at mange av de gamle hustypene ikke fyller noen funksjon i dagens drift.

For 5 % er *flytting* oppgitt som hovedårsak til at hus er fjernet. I tillegg kommer en mindre gruppe der andre tapsårsaker er primære, men huset er tatt ned med tanke på at det skal kunne settes opp et annet sted. Samlet berører derfor flytteplaner 6 % av tapene. Godt og vel halvparten av de flyttete husene er stabbur. Ellers er dette våningshus og mindre uthus, ikke driftsbygninger. Den mest vanlige gjenbruk av utflytta hus i Melhus er til fritidsformål.

Bare få hus, 3 %, er tapt på grunn av *brann eller naturkatastrofe*.

Det er store forskjeller i hvordan tallene for tapte, endrete og truede fordeler seg på geografiske områder i kommunen. Melhus og Flå topper med høyest andel tapte, endrete og truede. Horg skiller seg mest positivt ut både når det gjelder tap, andel endrete og andel truede. Hølonda ligger nærmere gjennomsnittet.

Undersøkelsen viser at det har skjedd mer med den registrerte bebyggelsen når det gjelder tap og endring i områder med tettbebyggelse enn i de spredtbygde. Noe uventet er også andelen truede høyere i kretser med tettbebyggelse. Det siste gjelder særlig områder rundt kommunesentrert Melhus, der en del småbruk ligger saneringsklare i påvente av utbygging.

Melhus og Flå ligger nord i kommunen og er områder som klart er merket av utbyggingspresset fra Trondheim og kommunesenteret Melhus. Det er også her de fleste og største utbyggingsfeltene ligger. Det er rimelig at dette gjenspeiler seg i tallene. Men bildet kompliseres av den lange registreringsperioden i Melhus.

0.5 Bruk av SEFRAK/GAB som planverktøy.

Kommunen har kopisett av SEFRAK, men det har ikke blitt brukt systematisk. SEFRAK-kartene har ikke blitt brukt, verken som papirkart eller digitalt. Når det gjaldt rivesøknader blir GAB undersøkt mht. SEFRAK og fylkeskommunen kontaktet. Ved melding om endringer blir registrert lite brukt, men det er etablert rutine å sende byggesaker for hus eldre enn 1850 til fylkeskommunen.

Bebyggelsen på Dal i Flå er omorganisert og mye fornyet siden registreringen i 1979, noe som berører de fleste av endringskategoriene for MOV-undersøkelsen. Det meste av den store driftsbygningen er revet. Den besto av fjøs og låve fra 1860–70-tallet som ble bygd sammen til "enhetslåve" i 1918. Deler av låven står igjen og er innredet til redskapshus, det er lagt nytt tak. Endringen er klassifisert som endringstype A. Der fjøset sto er det bygd ny driftsbygning. Ellers er våningshuset pusset opp med utbygg mot tunet – endringstype B, stabburet er flyttet innen tunet og satt i stand med nytt taktekk – endringstype C, masstua er revet og smia (øverst til høyre) er under oppussing – endringskategori "står". (1653-015-022–26.)

1 "Gamle hus da og nå" – prosjektets innhold og ideer

1.1 Rapporten som ledd i miljøovervåking (MOV)

1.1.1 Om Riksantikvarens miljøovervåking (MOV)

Miljøovervåking har i lang tid vært benyttet innen naturvern- og forurensingssektoren. Den er nå tatt opp av kulturminneforvaltningen.

Miljøforvaltningens definisjon av miljøovervåking er: Miljøovervåking er en systematisk innsamling av data ved hjelp av etterprøvbare metoder, om mulig basert på en hypotese om sammenhengen mellom årsak og virkning.

Miljøovervåking omfatter både påvirkning, effekter og miljøtilstand. Miljødatahåndtering av ulikt slag som kvalitetssikring og referanseproduksjon, samt vurdering og rapportering er også aktiviteter som hører inn under overvåking.

Målet er å dokumentere miljøtilstand- og utvikling i tid og rom, som følge av menneskeskapt påvirkning eller som følge av naturlige endringer.

Omfanget kan både være langsiktig eller tidsavgrenset, kontinuerlig eller diskontinuerlig (rullerende), og kan være landsdekkende, eller regionalt eller lokalt geografisk avgrenset.

Gjennom miljøovervåking vil Riksantikvaren: Følge med i kvantitative og kvalitative endringer i kulturminner og kulturmiljø og vurdere effekten av tiltak i forhold til bestandsutvikling, tilstand og representativitet.

Det har vært gjennomført to store registreringer av kulturminner i Norge: ØK-registreringen for automatisk fredete kulturminner og SEFRAK-registreringen for nyere tids kulturminner. Begge disse har vært tatt i bruk i de spredte punktvis undersøkelse på miljøovervåking innen kulturminneforvaltningen som har vært gjennomført til nå.

I 1994 ble Nittedal kommune i Akershus MOV-undersøkt mht. til nyere tids kulturminner som første kommune i landet. Undersøkelsen som tok utgangspunkt i SEFRAK-registreringen i Nittedal viste at 21 % av bygningsmassen fra før 1900 var blitt revet i perioden 1974-1994. Den viste også at det ble revet flest hus i tettstedene i kommunen. Her var tapet på 25 %. Dette skyldtes bl.a. et stort byggepress på grunn av nærheten til Oslo, noe som førte til at flere eldre hus måtte vike for yngre bebyggelse.

Nittedal ble seinere supplert med tilsvarende undersøkelser i sentrale strøk rundt Oslo, i kommunene Ullensaker og Lier.

I 1997 begynte Riksantikvaren en kontroll av ØK-registreringen (fornminnekontroll), og dette året ble Tromsø, Trondheim og Skien kommuner kontrollregistrert.

I 2000 fikk Riksantikvaren for første gang øremerkede midler for miljøovervåking, og siden 2001 er miljøovervåking en fast bestanddel i Riksantikvarens virksomhet. Riksantikvaren har i sin strategi slått fast at "RA skal forholde seg aktivt til den løpende samfunnsutviklingen gjennom offensiv kunnskapsutvikling, bred samfunnskontakt og god oversikt over sentrale endringsprosesser og deres konsekvenser."

SEFRAK kontrollregistreringen begynte i 2000, og det overvåkes i alt 18 kommuner. Hvert år kontrolleres utviklingen i fire kommuner, og hver kommune kontrolleres på nytt etter 5 år.

1.1.2 Miljøsmål

Punktvisse undersøkelser i andre kommuner understøtter resultatet fra Nittedal, og viser at 1 % av den eldre bygningsmassen forsvinner årlig. Satt på spissen vil en slik årlig avgang på 1 % innebære at om 80 år vil praktisk talt alle bygninger bygd før 1900 være borte.

Med et bredere tallmateriale fra systematiske undersøkelser vil man kunne stille prognoser for hvor stor del av bestanden som vil forsvinne i løpet av en gitt tid. Disse dataene vil kunne danne grunnlag for politisk handling med sikte på vern.

Nasjonalt resultatmål

Kontrollregistreringen knytter seg til nasjonalt resultatmål 1: "Det årlige tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljøer som følge av at de fjernes, ødelegges eller forfaller skal minimaliseres. Innen 2020 skal tapet ikke overstige 0,5 % årlig."

1.2 De fire utvalgte kommunene til MOV-undersøkelsen år 2003

De aktuelle kommunene i år 2003 er Flora i Sogn og Fjordane, Melhus i Sør-Trøndelag, Snåsa Nord-Trøndelag og Vega i Nordland.

Kommune nr./navn	Innbyggertall	Befolkningsutviklingen i undersøkelsesperioden	Hovednæring	Antall SEFRAK-registrerte objekter
1401 Flora	ca. 11 400	Vekst	Industri, oppdrettsnæring	810
1653 Melhus	ca. 14 000	Vekst	Service, landbruk, pendling til Trondheim.	1586
1736 Snåsa	ca. 2 300	Tilbakegang	Landbruk	751
1815 Vega	ca. 1 400	Tilbakegang	Landbruk	706

1.3 Generelt om SEFRAK – Nasjonalt bygningsregister

1.3.1 Historisk utvikling

Norsk Kulturråd tok initiativ til en landsomfattende registrering av faste kulturminner i Norge i 1970. Feltarbeidet kom i gang i form av prøveprosjekter i 1973. Registreringen ble først ledet av et eget sekretariat, "Sekretariatet For Registreringen Av faste Kulturminner i Norge", forkortet til SEFRAK. I 1977 ble sekretariatet oppløst, men navnet SEFRAK ble beholdt. SEFRAK ble da lagt under Miljøverndepartementets planavdeling. I 1989 ble ansvar for feltarbeid, registerdrift og videreutvikling av registeret overført til Riksantikvaren.

SEFRAK-registreringen ble avsluttet i 1995. Da var det registrert over 515 000 objekter. Ved et samarbeid mellom Statens Kartverk og Riksantikvaren ble SEFRAK-data koblet sammen med bygningsdelen i *GAB-registeret* og kalt *Nasjonalt bygningsregister*.

Feltarbeidet har vært faglig ledet av fylkeskommunenes kulturavdelinger. Fylkeskommunene og de enkelte kommuner har samarbeidet om den praktiske gjennomføringen av registreringen.

1.3.2 Opplysningene i registeret

SEFRAK-registreringen er en registrering av faste kulturminner. Med faste kulturminner menes jordfaste, ikke-bevegelige spor i landskapet etter menneskelig virksomhet.

Den opprinnelige hensikten var at registeret skulle omfatte alle typer kulturminner. Men av hensyn til fremdrift og ferdigstilling, ble det bestemt fra departementet at registeret i første omgang skulle avgrenses til å omfatte bygninger. Enkelte steder er imidlertid andre faste kulturminner som veger, steingjerder, brønner og lignende tatt med.

Registeret omfatter derfor i hovedregel bare bygninger som er oppført i perioden 1537–1900. Unntak er gjort for enkelte miljøer som er vokst fram etter 1900, og for Finnmark og Nord-Troms hvor en stor del av bygningsmassen ble brent under krigen. Her er bygninger oppført i perioden 1900–1940 også tatt med. De fredete bygningene er allerede registrert i et fredningsregister. Kirkene og de statlige bygningene er registrert i tilsvarende registre. Det varierer om disse bygningene inngår i SEFRAK-registreringen.

SEFRAK-registerets styrke er bl.a. at alle bygninger innenfor det nevnte tidsrom er tatt med, uavhengig av alder, størrelse, teknisk tilstand, autentisitet, representativitet osv. Registeret er derfor egnet til å møte skiftende bevaringssyn og eventuelle nye prioriteringer som måtte komme innen kulturminnevernarbeidet. Ved bruk av registeret i MOV-undersøkelsen er det imidlertid viktig å huske at bygninger etter 1900 ikke er tatt med.

1.3.3 Registreringsmaterialet

Registreringen har vært drevet som feltarbeid. Opplysninger om bygningenes historie og tekniske tilstand, dvs funksjon, byggeår, eventuelle ombygginger, konstruksjon og materialer er fylt ut på skjema. Koder fra en detaljert kodeliste standardiserer informasjonen. Deretter har registrator kartfestet huset, fotografert, målt opp og tegnet grunnplan.

1.4 Bakgrunns materialet for MOV-undersøkelsen

1.4.1 Nasjonalt bygningsregister

SEFRAK-registreringen inneholder tre ulike registrerings skjema – skjema for hus, andre minner og miljøer. Denne MOV-undersøkelsen er konsentrert om hus og tar utgangspunkt i Nasjonalt bygningsregister. Andre minner og miljøer ligger ikke inne i Nasjonalt bygningsregister. Innslaget av registreringer av andre minner er lite i alle kommunene. SEFRAK-registreringen i Snåsa inneholder flest miljøskjemaer, av en forenklet type. Vega-materialet inneholder noen miljøskjemaer som her særlig er knyttet til sjøbruksmiljøer. I Vega ble det også registrert mange ruiner, de fleste blant den mer marginale bosettingen som for lengst er fraflyttet.

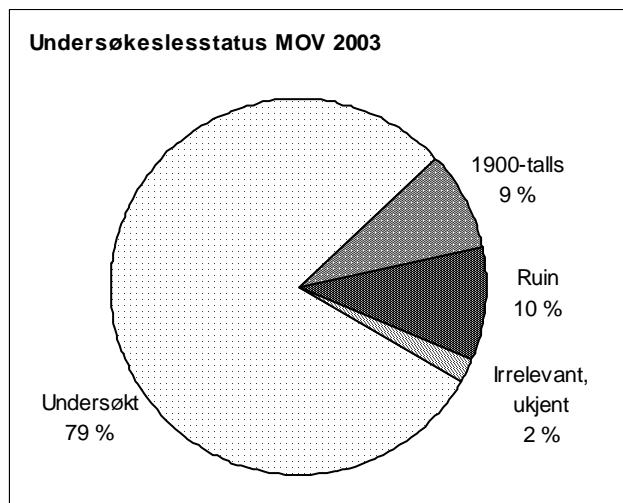
Variasjoner i registreringstidspunkt

Registreringen i de fire kommunene som var del av MOV-undersøkelsen i år 2003 forgikk fra 1978 til 1993. Tyngdepunktet i registreringen er fra 1985 og utover, med unntak for Melhus som begynte tidligst av de fire. Det ordinære feltarbeidet var avsluttet 1993.

Undersøkte bygninger 2003

I Nasjonalt bygningsregister er det til sammen 3853 registrerte objekter fra Flora, Melhus, Snåsa og Vega. Ikke alle disse er med i undersøkelsen, da flere faller utenom av forskjellige årsaker.

Kommune	Registrerte objekter 1978–93	Datert til 1900-tallet	Ruiner	Irrelevante/ukjente	Undersøkte bygninger 2002
1401 Flora	810	18	92	14	686
1653 Melhus	1586	91	42	23	1430
1736 Snåsa	751	167	45	22	517
1815 Vega	706	58	191	19	438
Samlet 2003	3853	334	370	78	3071

I alt 3071 bygninger er undersøkt og ligger til grunn for resultatanalysene i kommune-rapportene for MOV-undersøkelsen 2003.

Diagrammet til venstre viser hvor stor andel av de registrerte objektene som undersøkelsesgrunnlaget utgjør (79 %), og hvor store andeler de andre gruppene har.

Ruin

MOV-undersøkelsen gjelder endringsstatus for bygninger. Objekter som ble registrert som ruiner er derfor trukket ut av undersøkelsen. Det varierer noe hvordan ruinene er lagt inn i SEFRAK-databasen. Registreringen viser at det har vært ulik praksis mht. hva som definerer en ruin. Noen har strengt fulgt SEFRAK-instruksen, andre har definert huset som ruin først når det bare er grunnmurer tilbake. Det vil uansett være rom for skjønn her. I et par tilfeller er definisjonen endret fra ruin til stående hus under MOV-undersøkelsen. Det ble registrert flest ruiner i de to kystkommunene Flora og Vega, i Vega utgjør de hele 27 % av de registrerte, i Flora 11 %. I innlandskommunene utgjør ruinene langt færre andeler, i Snåsa 6 % og i Melhus 2 %.

Irrelevant

Noen hus ligger med to ulike registreringsnr. i registeret. Det ene er derfor trukket ut av undersøkelsen som irrelevant.

Noen "andre minner" er lagt inn i registeret som hus. De fleste av disse er brønner og sisterner.

Registeret inneholder også nye hus satt på gamle murer. Alder, funksjon og andre historiske opplysninger gjelder muren (som med andre ord er en ruin), mens bygningsbeskrivelsen gjelder det nye huset. En del hus som er flytta til nåværende sted godt ut på 1900-tallet, og mye ombygd ved gjenoppsetting, er også holdt utenom undersøkelsen.

Ukjent

Enkelte registreringer har mangler mht. kartfesting. Det kan være at henvisning til kartblad mangler på skjemaet, at registreringsnr. ikke finnes på det aktuelle kartbladet, eller at kartbladet er kommet bort. Dette har særlig fått konsekvenser for registreringer i utmark. De fleste av objektene med slike mangler i kartfestingen er kommet i gruppen "ukjent". Noen objekter i registeret er notert som "avvist ved registrering". Her mangler all informasjon utenom objektnr.

Det finnes også enkelte skjemaer som har så mangelfulle opplysninger at de er trukket ut av MOV-undersøkelsen. Det kan være mangler eller feil mht. fotografier, feil kartfesting og andre åpenbare feil mht. objekt opplysninger. Det er usikkert hvilke hus som er registrert.

I tillegg er det hus som av ulike grunner ikke er befart, og der heller ikke kontakt med eiere/brukere har kunnet gi opplysninger.

1.4.2 Undersøkte SEFRAK-data

Utgangspunktet for MOV-undersøkelsen har vært å se om de SEFRAK-registrerte bygningene fremdeles står, og om de er endret siden førstegangs-registreringstidspunktet. I feltarbeidet har prosjektet benyttet kartutplott som er produsert hos Riksantikvaren og papirkopier av SEFRAK-skjemaene. De innsamlete dataene er lagt inn i en database som har utgangspunkt i et ekstrakt av SEFRAK opplysningene i Nasjonalt bygningsregister.

For å undersøke eventuelle fysiske endringer i den registrerte bebyggelsen er det tatt utgangspunkt i SEFRAK-skjemaets fotografier, og beskrivelser av eksteriøret på førstegangs registreringstidspunkt. Det er ikke gjort noen systematisk nyregistrering av enkeltelementer lik den opprinnelige registreringen. Observasjonene av endringene er basert på skjønn og har munnet ut i klassifisering av endringstyper (se neste kapittel).

I tillegg til å undersøke de rent kvantitative forandringer i kulturminnebestanden – hvor mange som er tapt og endret – har det vært et mål å se på mulige kvalitative forandringer. Hva slags følger tap og endringer har fått for det kulturhistoriske innholdet, og representativiteten i kulturminnebildet som helhet. Med utgangspunkt i strukturen i SEFRAK-registeret har man valgt ut noen aspekter som er undersøkt nærmere, det gjelder samfunnssektor, sosial miljøsammenheng, hustyper og alder. Andre aspekter som er undersøkt er geografiske variasjoner, og med bakgrunn i den lange registreringsperioden, om det er mulig å spore tendenser i tap-/endringsfrekvensen over tid.

Samfunnssektor

SEFRAK-registeret er bygd opp etter en grovsortering av objektene i forhold til hvilke samfunnssektorer objektet tilhører. Dette er knyttet til koden for opprinnelig funksjon og nåværende funksjon. Utgangspunktet for MOV-undersøkelsen er opprinnelig funksjon. SEFRAK's ulike samfunnssektorer er: 1. Landbruk, fiske og fangst, 2. Boligbebyggelse uten næringstilknytting, 3. Fritidsbosetning, 4. Industri, 5. Merkantil virksomhet, 6. Offentlig forvaltning, kirke og militærvesen, 7. Undervisning, forskning og andre kulturformål, 8. Samferdsel, 9. Offentlig tjenesteyting og sosiale formål. I forhold til undersøkelsen av hustyper gir samfunnssektor et mer overordnet bilde av den samfunnsmessige miljøsammenhengen kulturminnene har vært en del av. Undersøkelsen ønsker å se om kulturminner tilknyttet bestemte samfunnssektorer har vært mer utsatt for tap og endringer enn andre. I flere kommuner er det svært få objekter i sektorene utenom landbruk. For å lette oversikten er derfor enkelte av "de andre" sektorene slått sammen i de grafiske framstillingene.

Sosial miljøsammenheng

Objektene i SEFRAK-registeret er koplet mot sosial miljøsammenheng. De er grovsortert i tre grupper som er: 1. Embetsverk/institusjon (eks. prest, sorenskriver, kommune, forening), 2. Næringsdrivende (eks. godseier, bonde, fisker, kjøpmann – det varierer om kategorien behandles som én gruppe eller mer finmasket) og 3. Arbeider, husmann, tjenestemann. Undersøkelsen ønsker å se om kulturminner fra bestemte sosiale miljøer er mer utsatt for tap eller endringer enn andre.

Definisjon av hustyper

Den undersøkte bygningsmassen er inndelt i et fast sett med hustyper for alle de undersøkte kommunene. Hustypene er løsrevet fra SEFRAK-systemets funksjonsinndeling, som ville vært for omfattende. I valg av hustype er det gjort en skjønnsmessig avveining av den funksjon huset er bygd for, og det preget det har i dag. Ofte vil hustypebetegnelsen samsvare med den man finner i objektrubrikken på SEFRAK-skjemaet. I inndeling av hustyper er det sett bort fra næringstilknytting og sosial miljøssammenheng da dette undersøkes for seg. Kategorien "Bolighus/våningshus" vil derfor være vid og omfatte bolighus på husmannsplassen, prestegården, i arbeiderforstaden og i villabyen. (I tabellene i vedlegget er imidlertid boliger og uthus uten spesiell næringstilknytting skilt ut – f.o.m. 2001). Listen under viser at hustyper knyttet til jordbruket dominerer i materialet.

Hustypebetegnelsene som er brukt i MOV-undersøkelsen (og lagt inn i databasen) representerer en grovsortering. "Sidebygning" omfatter hus der bryggerhus, drengestue og kårstue inngår. "Andre mindre uthus i/nær tunet" omfatter hus som utedo, vedskjul, vognskjul, smie, kjone, badstue m.m. Med "Fjøs, stall, låve" er det tenkt på enkeltstående eller sammenstilte uthus i rekke, i motsetning til "Driftsbygning" som er enhetsbygningen/enhetslåven i jordbruket. For hus i utmarka er det skilt mellom slike som står i hjemmemark – "Utløe, sommerfjøs", og hus på setra – hvor ordet "seter" er lagt til i hustypebetegnelsen.

Tanken er at undergruppene forenkler oversikten, samtidig som inndelingen tar vare på typiske trekk ved eldre byggeskikk – med egne hus for et variert sett med arbeidsoppgaver, funksjoner og utnyttelsen av ulike ressurser i landskapet.

Betegnelsene som brukes er standardiserte, da de lokale betegnelsene varierer.

For at den grafiske framstillingen skal være lesbar er hustypene (utenom "Bolighus/våningshus" og "Bygård") igjen inndelt i større grupper. Gruppene som grafene er bygd på vises med uthevet skrift i tabellen under. For oversikt over resultatene fra MOV-undersøkelsen fordelt på de enkelte hustypene, viser vi til tabeller i vedlegg til hver kommunerapport.

Bolighus/våningshus**Mindre uthus i/nær tunet**

Sidebygning

Stabbur/loft

Andre mindre uthus i/nær tunet

Driftsbygninger i tunet

Fjøs, stall, låve (enkelstående)

Driftsbygning (enhetsbygningen)

Hus i utmarks/seter

Utløe, sommerfjøs

Kvern, sag

Koi

Andre hus i utmark

Seterstue/seterbu/sel

Seterløe

Seterfjøs

Andre hus på setra

Naust, sjøhus, fyr m.m.

Naust

Sjøhus

Rorbu

Fyr m.m.

Bygård

Uthus knyttet til bolig/bygård

Andre hustyper

Næringsbygg (meieri, industri, kraftverk, teglverk, mølle, trandamperi, salteri, røykeri m.m.)

Kraftstasjon, transformatorstasjon

Forretning

Hotell, gjestgiveri, skysstasjon, kafé m.m.

Stasjonsbygning

Kirke, kapell

Skole/internat

Forsamlingshus

Sykehus, pleiehjem

Kommunehus

Bygdemagasin, telthus, tollbod

Hytte

Ukjent

Datering

Tidfestingen av hus i SEFRAK-materialet må leses med forbehold, dateringen er hentet fra registreringsskjema og er som hovedregel ikke kontrollert. Som for de andre variablene er det en stor grad av skjønn i dateringen. Likevel er dateringene interessante i forhold til analysen. Med utgangspunkt i hvordan dateringer av hus forholder seg til Kulturminneloven, er dateringene sortert etter følgende grupper: Før 1650, 1650–1849, uspesifisert 1800-tall, 1850–1899, 1900-tall, ukjent.

Datering i forhold til flyttete hus er et eget problemområde. Det har vært ulike tradisjoner for hvordan flyttete hus dateres – med utgangspunkt i gjenreisingsåret eller antatt byggeår før flytting. MOV-undersøkelsen har lagt seg på den siste forståelsen av "alder", siden denne har vært mest utbredt. I den utstrekning opplysningene på skjema klargjør bakgrunn for dateringen er dateringsåret korrigert for dette for undersøkelsen. Dette er først og fremst aktuelt for eldre flyttete hus gjenoppsatt på 1900-tallet, siden 1900-talls hus i utgangspunktet er holdt utenom undersøkelsen. Andre opplagte feildateringer, skrive/punchefeil og lignende er korrigert der man har blitt oppmerksom på det.

Registreringskretser – geografiske forhold

Et siktemål med MOV-undersøkelsen er å se om beliggenhet i forhold til sentrum/periferi, tettbygde/spredtbygde områder påvirker kulturminnebestanden.

SEFRAK-registreringen ble organisert i felt etter de samme grunnkretser som SSB har brukt i folketellingene fra 1970, 1980 og 1990. Disse tar utgangspunkt i befolkningstetthet. Kretsinnndelingen for Melhus og Snåsa er organisert etter grensene som gjaldt ved folketellingen i 1970. Vega og Flora er organisert etter kretsinnndelingen som ble innført ved folketellingen i 1980. Kretsinnndelingen som SSB benyttet i 1980 inneholder flere kretser enn den fra 1970. I kretsinnndelingen fra 1970 er tettstedene skilt ut som egne kretser. Det er de ikke i 1980.

Kretsinnndelingen kan belyse tap og endringer knyttet til kulturminnenes geografiske beliggenhet, dvs. om visse strøk i en kommune er mer utsatt enn andre.

For oversikt over resultatene fra MOV-undersøkelsen fordelt på registreringskretser viser vi til tabeller i vedlegg til hver kommunerapport.

Registreringsperioder

Det er store forskjeller kommunene i mellom mht. registreringstidspunkter:

- Melhus har den lengste registreringsperioden fra 1978–92, men med store opphold på 1980-tallet, og med flest hus registrert før 1985.
- Snåsa er registrert mellom 1982–91, med flest hus før 1988.
- I Vega foregikk registreringen fra 1988–92, med tyngdepunktet de to siste årene.
- Flora har den ferskeste registreringen av kommunene som ble undersøkt i 2003, med en konsentrert registrering fra 1991–93, og med langt den største aktiviteten i 1992.

Det store tidsspennet i registreringen (25 år for kommunene som ble undersøkt i år 2003) kompliserer tolkningen av resultatene. For å kompensere for dette er registreringsåret lagt inn i databasen sammen med resultatene. Materialet er i analysen delt inn i registreringsperioder på 5 år. Disse er:

1975 – 79	1980 – 84	1985 – 89	1990 – 94	1995 – 99
-----------	-----------	-----------	-----------	-----------

De samme perioder brukes for de fleste kommunene med stort tidspenn i registreringen. Dette gir muligheter for å se nærmere på forskjeller mellom registreringsperioder og på forskjeller mellom kommunene. Der det gir mest mening med annen inndeling er det denne som ligger til grunn for analysen.

1.4.3 Parametere for MOV-undersøkelsen

Følgende parametere skal undersøkes: 1) tap, 2) ombygging og 3) teknisk tilstand.

Tap

Tap er det absolutte tap av SEFRAK-registrerte objekter siden registreringstidspunktet. Det betyr at huset fysisk sett er borte.

Flytting som tap

Hus som er flyttet vil framkomme som tap, med unntak for flytting innen et snevert geografisk område – som for eksempel et gårdstun. Så langt undersøkelsen gir opplysninger om det, er det gjort rede for hvor mange som er flyttet.

Endring – tilbygg, påbygg, ombygging

Det er definert tre ulike grader av endring: A, B og C.

Endringstype A Stor endring. Sterk grad av ombygging. Utvidelse eller reduksjon av bygningens bruksareal. Tilbygg/påbygg som i størrelse dominerer den opprinnelige bygningen. Bygningens opprinnelig volumkarakter er endret.

Endringstype B Middels endring. Mindre omfattende ombygging. Utvidelse eller reduksjon av bygningens bruksareal. Mindre påbygg/tilbygg som underordner seg den eksisterende bygningen.

Endringstype C Liten endring. Endring av bygningens karakter gjennom generelt vedlikehold, for eksempel ved utskifting av ytre bygningselementer som ny panel, takbelegg og vinduer/listverk.

I utgangspunkt tar MOV-undersøkelsen ikke stilling til om endringene er gode eller dårlige.

Et mål med undersøkelsen er å skille ut antall bygninger som er så sterkt ombygde at det er lite eller ingenting igjen av bygningens opprinnelig karakter (endringstype A). Disse bygningene har i stor grad mistet sitt opprinnelige preg, og vil som regel i kulturminnesammenheng regnes som relativt verdiløse. De kan likevel ha bygningshistorisk kunnskapsverdi og annen kulturhistorisk interesse.

For endringstype B og C vil et eventuelt tap av kulturhistorisk verdi variere langt mer med hvordan endringene er utført. Endringstype B kan for eksempel romme hus som er tilbygd, men hvor den opprinnelige delen har beholdt både form og autentisitet i detaljer.

Enkelte endringer representerer nok for folk flest en tilbakeføring til eldre uttrykk. De vil likevel bli registrert som en endring i denne undersøkelsen, som oftest i gruppe C. En vanlig endring av denne typen er for eksempel at moderne takbelegg erstattes av torv. Hus som ved registreringen hadde funksipreg som følge av endringer midt på 1900-tallet, og som nå er "ført tilbake" til empire eller sveitserstil, er også klassifisert i gruppe C – om de ikke ellers er tilbygd eller påbygd. MOV-undersøkelsen tar ikke hensyn til om det er belegg for om endringer er historisk riktige eller ikke.

Utgangspunktet er huset ved førstegangs-registreringstidspunktet. Det blir likevel et stort element av skjønn i klassifiseringen av de endrete husene i de tre endringstypene. Karakterendring kan være like utslagsgivende som størrelsen på påbygg/tilbygg. En endring, som klart signaliserer funksjonsendring, kan representere et like stort inngrep i husets karakter som et tilbygg.

På et hus som alt er preget av mange endringer i nyere tid, for eksempel med mange ulike typer vinduer, panel m.m. vil nye utskiftninger i mindre grad merkes. Det er også stor forskjell på hva de enkelte hustypene vil tåle. En stor driftsbygning som alt er sammensatt av flere utbygg vil ha større "toleranse" for nye tilbygg, enn en klassisk tømmerlåve eller et lite stabbur.

Problemer med å registrere mindre endringer

Dette berører vurderingen av hvilke objekter som skal klassifiseres i endringsgrad C, eller gå inn i restkategorien "uendret". I mange tilfelle kan det være vanskelig både å observere og klassifisere mindre endringer. Dette kan dels ha med kvaliteten på foto og bygningsbeskrivelsen på SEFRAK-skjemaet å gjøre. For å få mest mulig enhetlig behandling av materialet, er det valgt å ikke se på skifting mellom relativt moderne taktekke som bølgeblikk, eternitplater, asbestsplater, aluminiumsplater, papp m.m. som endring.

Det kan også være vanskelig å spore endringer av visse vindustyper. Det gjelder særlig moderne sprossevinduer som kan være vanskelig å se på fotografier uten nærbilder. Det kan være vanskelig å skille falske sprosser fra ekte, og vippevinduer i riktig format fra eldre. Det ligger derfor en stor grad av skjønn og vurdering av karakter i om dette er vurdert som endring.

Om panel, listverk, vinduer og takbelegg er helt fornyet, men av samme typer som ved registreringen, vil dette i de fleste tilfelle ikke bli registrert som endring. Undersøkelsen har derfor ikke som mål å registrere tap av autenticitet på detaljnivå.

Står – status ukjent

En del hus har det ikke vært mulig å klassifisere endringsgrad til. Dels skyldes det, som nevnt over, kvaliteten på SEFRAK-skjemaet, dels kan det være hus som var under oppussing/ombygging – enten ved den opprinnelige SEFRAK-registreringen, eller ved MOV-undersøkelsen. Disse går inn i undersøkelsen som "Står".

Riving av deler av hus

En spesiell type endring framkommer når deler av hus blir revet, og gjelder ofte der konstruksjoner som laft, bindingsverk, skjelerverk eller stav/grind er kombinert. En typisk endring her er at de deler av huset som er bygd i lettere konstruksjon er mer utsatt for forfall og derfor blir revet, mens den tømra delen står igjen. Ofte gjelder slike del-rivinger driftsbygninger og da er særlig fjøset utsatt. Grindabygde hus kan bli forkortet med noen stavpar.

I slike tilfelle kan den resterende delen være uendret. I utgangspunkt er disse klassifisert som endringstype B. Der den revne delen har vært den dominerende eller husene i tillegg er endret på andre måter, er de klassifisert i endringstype A.

Truet på grunn av dårlig teknisk tilstand/forfall

Bygningene er vurdert etter tilstand ved MOV-undersøkelsen, og det er ikke foretatt en systematisk sammenligning med tilstanden da de ble registrert første gang, men denne har vært en pekepinn. Det er et stort element av skjønn i vurderingen, som baserer seg på et første inntrykk og ikke tekniske undersøkelser. Det er bare de mest truete som er tatt med, og tilstanden er ikke kjent for alle gjenstående hus. Tallene over truete på grunn av forfall/teknisk tilstand må leses som minimumstall.

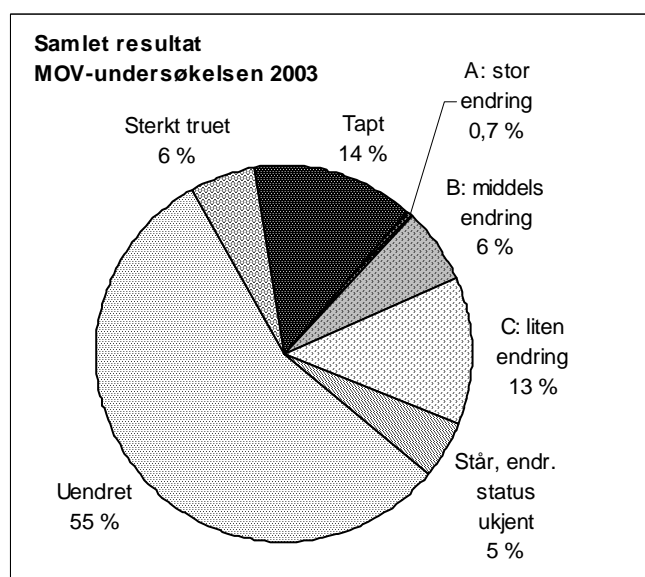
Konsekvenser og tendenser

Målet med dette punktet er å fange opp sammenhenger som ikke kommer fram ved den kvantitative analysen av SEFRAK-objektene, på bakgrunn av kommunens generelle utvikling. Utgangspunktet er utviklingen siden førstegangsregistreringen. Det ses på konsekvenser av fraflytting/tettstedsvekst, strukturendringer i næringslivet og eventuelle større inngrep/arealfragmentering.

1.5 Samlet resultatoversikt MOV 2003

1.5.1 Kvantitative forandringer

	Tapt		Truet		A: stor endring		B: middels endring		C: liten endring		Står, endringsstatus ukjent		Uendret (unntatt truet)	
	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%
Flora	50	7 %	51	7 %	5	0,7 %	29	4 %	88	13 %	38	6 %	425	62 %
Melhus	286	20 %	62	4 %	12	0,8 %	111	8 %	177	12 %	58	4 %	724	51 %
Snåsa	63	12 %	35	7 %	3	0,6 %	38	7 %	77	15 %	19	4 %	281	54 %
Vega	26	6 %	30	7 %	2	0,5 %	17	4 %	48	11 %	38	9 %	277	63 %
MOV 2003 totalt	431	14 %	174	6 %	21	0,7 %	188	6 %	396	13 %	151	5 %	1710	56 %

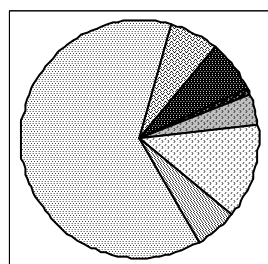

MOV-undersøkelsen 2003 omfatter 3071 bygninger for de fire kommunene samlet. Av disse har 426 gått tapt. Det tilsvarer en prosentandel på 14 %.

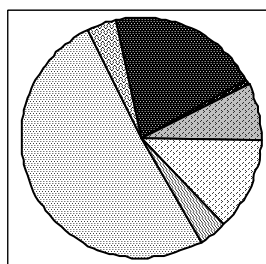
171 bygninger er så sterkt preget av svekket teknisk tilstand at de er rivingstruet. Det tilsvarer en prosentandel på 6 % av de undersøkte bygningene. Dette er et minimumstall.

Bare 22 hus, dvs. 0,7 %, er så sterkt ombygde at de er vanskelige å kjenne igjen – endringstype A.

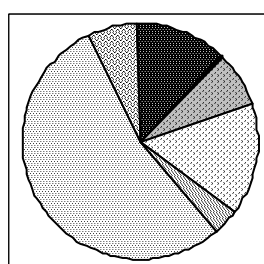
Tallene for tapt, sterkt truet og stor endring (endringstype A) utgjør til sammen en bolk på ca. 20 % der kulturminneverdiene er borte for alltid, eller er sterkt svekket.

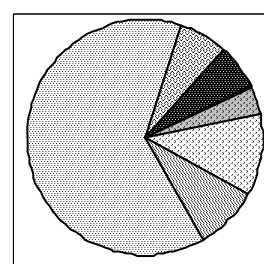
Flora

Melhus

Snåsa

Vega

Sammenligner man de fire kommunene grupperer trøndelags- og innlandsbygdene Melhus og Snåsa seg som kommunene der det har skjedd mest, mot kystkommunene Flora og Vega der det har skjedd minst.

Melhus skiller seg ut med størst andel tapte, Vega og Flora med færrest. Snåsa ligger nærmest gjennomsnittet for alle kommunene. Også om man ser på det viktigste trusselbildet for bestanden

totalt – den samlede prosentandel tapt, truet og endringstype A (stor endring), er forskjellene klare: Melhus med 25 % og Snåsa med 20 % ligger i det øvre sjiktet. Flora med 15 % og Vega med 13 % ligger nær hverandre og kommer best ut. Melhus har den laveste andelen sterkt truede, den andre trønderkommunen Snåsa flest.

Trønderkommunene har flest endrete og en større andel av mer omfattende type endringer (endringstype A og B). Vega har klart færrest endrete. Andelen som er uendret og i tilnærmet samme tilstand som ved SEFRAK-registreringen er lik for Flora og Vega – 63 % og noe lavere for Melhus og Snåsa.

Registreringstidspunkt og resultatforskjeller

Forskjeller i registreringstidspunkt er viktig å ha i mente når man sammenligner resultatene. Flora og Vega, som har minst tap og få endringer, har også den ferskeste registreringen. Vega kom i gang i 1988, Flora først i 1991, og de avsluttet etter relativt få år. Melhus, som har høyest tapsprosent, begynte i 1978, Snåsa i 1982. Melhus har den lengste registreringsperioden, og avsluttet i 1992. Om man ser på hvor registreringstyngden ligger på tidsaksen, er det størst avstand mellom Flora og Melhus.

Går man nærmere inn på utviklingen i de enkelte registreringskretsene i kommunene blir bildet noe mer sammensatt. Stor sett ligger tyngden av tapene relativt tidlig i registreringsperiodene. Men det er lokale variasjoner som ikke støtter dette. Melhus har høyest tap i de kretsene som ble registrert midt i perioden. I Snåsa er det sprikende resultater. Flora, og i noen grad Vega, har så kort registreringsperiode at forholdet registreringstidspunkt/tapsandel er mindre interessant.

Selv om det er rimelig å anta at tiden som er gått siden registreringen påvirker resultatet, er det usikkert hvor mye. Geografiske forskjeller har trolig like stor betydning for kommunene som ble undersøkt i 2003.

1.5.2 Kvalitative forandringer

Hus med opprinnelig tilknytting til primærnæringene, dvs, jordbruk, skogbruk, fiske fangst, dominerer i alle kommunene. Flora har det største innslaget av hus med annen tilknytting. Det er først og fremst bebyggelsen i Florø med status som ladested fra 1860 som gir dette utslaget. Flora-materialet skiller seg derfor ut med et noe bredere spekter i fordelingen på samfunnssektorer, sosiale miljøer og hustyper. Det gir seg størst utslag i en større andel eldre boligbebyggelse uten fast næringstilknytting. Det er registrert færre hus som direkte dokumenterer annen næringsvirksomhet. For Snåsa gir bygdebyen Viosen, som vokste fram med dampskipstrafikken på Snåsavatnet sist på 1800-tallet, noe av det samme utslaget. Med jernbane alt fra 1860-tallet, har Melhus flere stasjonsbyer fra godt før 1900. Det er spor etter disse i registreringsmaterialet, men neppe representativt i forhold til hva som har vært av bebyggelse. Vega har størst innslag med ukjent opprinnelig sammenheng, dette har dels årsak i at SEFRAK-systemet mangler kode for fiskerbonden som det meste av bebyggelsen har bakgrunn i.

Samfunnssektor

Siden primærnæringene dominerer grunnlagsmaterialet er det naturlig at det er her vi finner de fleste tapene i antall. Prosentandelen tapte ligger likt med eller svært nær gjennomsnittet i alle kommunene.

Det er større variasjon i hvordan de andre sektorene kommer ut i undersøkelsen. Lite antall gir dessuten resultater som kan være vanskelige å tolke. Flora og Melhus har en markert større prosentandel tap for hus knyttet til industri og handel. Selv om det er få hus det dreier seg om i antall, representerer de viktige sider ved stedenes historie – stasjonsstedenes framvekst i Melhus og eldre tettbebyggelse i Florø knyttet til handel, industri og administrasjon.

Kategorien "Bolighus uten fast næringstilknytting", som er den neste største sektoren, har samlet et tap under gjennomsnittet. At hus knyttet til embetsverk og offentlige institusjoner, som prestegården, futegården og lignende, stort sett er intakte er som forventet. Det samme gjelder Svanøygodset i Flora

og Rørøy handelssted i Vega. For kommunene som ble undersøkt i 2003 gjelder dette også skolestuene, ingen i kategorien er tap, men noen få forsamlingshus.

Sosial miljøsammenheng

Med unntak for Vega viser 2003-undersøkelsen at hus som representerer småkårsfolks historie er en sårbar gruppe med tap godt over gjennomsnittet. Det er utviklingen både i arbeidermiljøene og på husmannsplassene som gir dette utslaget, men det er tallmessig flest av de siste. Tapet i kategorien vises mest markert i Flora og Snåsa, men også Melhus har høyere tap på husmannsplassene. På Vega ligger tapet i kategorien godt under gjennomsnittet. Vega karakteriseres av at gjenstående husmannsplasser holdes ved like som feriesteder. Men her var mange husmannsplasser blitt borte før registreringen, noe de mange registrerte ruinene viser.

Betydningen av tapene på husmannsplassene forsterkes av at endringene i kulturlandskapet med gjengroing gjerne truer de samme miljøene. I vekstkommunene Melhus og Flora er det dessuten et ekstra press på plasser og småbruk nær bygdesentrene og bysenteret, da de gjerne ligger i områder som er mindre attraktive for jordbruket, og derfor i mindre grad er beskyttet av jordvern. I åssidene rundt bygdesentrene i Melhus og på Brandsøya nær Florø brer nye boligfelt seg rundt de gamle plassene. Tapene er høyere her, og flere er i dårlig stand, da de står ubrukte og saneringsklare i påvente av utbygging.

Det er bare i Flora og Vega fiskere framstår som en tydelig gruppe. Tapsprosenten ligger litt over gjennomsnittet i Flora, men markert under i Vega. Tallgrunnlaget er noe større i Flora. Som for husmannsplassene på Vega er det nok igjen en mer utbredt fritidsbruk som gjør at fiskernes hus på Vega kommer bedre ut på tapsstatistikken. Her må bemerkes at "fiskerbonden" ikke trer fram som egen kategori i SEFRAK, de fleste kombinasjonsbrukerne vil også i kystkommunene være registrert som "bonde".

Kategorien "Annen næringsdrivende" består i hovedsak av kjøpmenn og handverkere. Det varierer mye hvordan hus knyttet til de enkelte yrkene kommer ut i tapsbildet, men som samlet gruppe har disse lavere tap enn gjennomsnittet.

Jordbrukets bygninger

Det største tapet gjelder som ventet hus som dokumenterer eldre driftsformer i jordbruket, hus for spesialiserte funksjoner og hus for ekstensiv utnyttelse av naturressursene. Det er hustyper det ikke lenger er bruk for, og som det er vanskelig å finne nye funksjoner til. De samme hustyper er truet på grunn av dårlig teknisk tilstand.

Det er variasjoner i hvilke hustyper som er mest rammet, variasjoner som reflekterer forskjeller i ressursgrunnlag, historisk utvikling og lokal byggeskikk. Driftsbygningene i tunet er særlig utsatte, med tapstall over gjennomsnittet i alle kommunene. På topp ligger Melhus med tapsprosent på 32 % for disse. Alle kommunene har også en klar overvekt av tap for den eldre typen med fjøs, stall, låve som står for seg selv. Men også den mer moderne enhetslåven har tap over gjennomsnittet – lavest i Snåsa, bare litt høyere enn gjennomsnittet, høyest i Melhus. Dette selv om utgangspunktet når det gjelder byggeskikk i de to trønderkommunene har mange fellestrekk. Det er de store vinkelbygde enhetslåvene det er snakk om, og de fikk gjennomgående denne utformingen før og etter 1900-skiftet. Jordbruket har gått i forskjellig retning i de to kommunene. Kornproduksjon dominerer i Melhus, i hvert fall i hoveddalføret, mens melkeproduksjon fortsatt er det vanlige i Snåsa. Nå skulle man tro at moderne krav til dyrehold gjorde det ekstra vanskelig å benytte gamle driftsbygninger, men i Snåsa er flere av de gamle vinkellåvene fortsatt i bruk til melkeproduksjon, rustet opp og påbygd – både rett før og etter SEFRAK-registreringen. Oppussingen inkluderer de store steinfjøsene som ble vanlige i Snåsa fra andre halvdel av 1800-tallet. I Melhus er flere av vinkellåvene helt eller delvis erstattet av store garasjer/maskinhus. Mange av endringene i Melhus består av delrivinger, og da er det fjøsfløyen som er revet, og den har som oftest vært i tømmer.

Når det gjelder de to kystkommunene Flora og Vega har utviklingen vært forskjellig, og det har dels gitt utslag når det gjelder jordbrukets bygninger. I Vega har jordbruket blitt basisnæringen, i Flora

industri og administrasjon knyttet til Florø. I 2003 er det Flora som har den største andelen enhetslåver i forhold til bestanden av driftsbygninger. Men når det gjelder tapsandeler ligger disse godt over gjennomsnittet både for enhetslåven og "fjøs, stall, låve", det samme gjelder for Vega når det gjelder "fjøs, stall, låve", mens enhetslåven har lite tap. Antallet registrerte i kategorien "fjøs, stall, låve" var få i Vega. Både Flora og Vega har som Snåsa flere driftsbygninger med steinfjøs, og én har gått tapt i Vega. I Flora er det flere tap i denne gruppen, og her er langt flere truet.

Når det gjelder småhus i det tradisjonelle gårdstunet, som eldhus/bryggerhus, drengestuer, smier, skjul, stabbur m.m., er det også fellestrekk og forskjeller. Tapsandelen for gruppen som helhet ligger over gjennomsnittet i alle kommunene unntatt i Snåsa der det er noe lavere. I Vega er den kun litt over gjennomsnittet, og for både Vega og Snåsa er det de godt bevarte stabbura som gir dette utslaget for gruppen som helhet. I Melhus ligger tapsprosenten for stabbur nærmere gjennomsnittet. Vestlandskommunen Flora har færrest stabbur, og de som er registrert har vist seg å være utsatte – tapsprosenten er det dobbelte av gjennomsnittet. Situasjonen for sidebygningene varierer også. Særlig i Melhus har mange masstuer gått tapt og andelen i dårlig stand er høy. På Vega har ingen gått tapt. Det som er felles i alle kommunene er situasjonen for "andre små uthus i/nær tunet" – skjul, smier, utkjellere m.m. Her er det høye tap og mange i dårlig stand. I Vega er det særlig tilstanden på utkjellerne/potetkjellerne som gir utslag.

Snåsa har størst andel hus i materialet knyttet til utnyttelsen av skog og utmark, Vega minst. De fleste av utmarkshusene i Snåsa gjelder seterbebyggelse, og andelen tapte og truede er det dobbelte av gjennomsnittet. Situasjonen for utmarkshusa i Snåsa bidrar vesentlig til den relativt høye tapsandelen samlet for kommunen. Snåsa er en skog- og fjellbygd med store utmarksområder. Seterbruket var før en svært viktig del av driftsgrunnlaget. Setrene har vært mange, men nedbyggingen begynte tidlig og ingen var i ordinær drift ved registreringstidspunktet. Utmarksregistreringene i Melhus utgjør en langt mindre del av materialet, og situasjonen for de registrerte er stikk motsatt den i Snåsa. Andelen tapte ligger under det halve av gjennomsnittet, og de som står er i god stand. Det kan virke som om utviklingen med nedbyggingen av seterbruket i Melhus har ligget noe foran Snåsa, og at situasjonen hadde stabilisert seg ved registreringstidspunktet, men det kan også være at ulikheter i registreringspraksis spiller inn på resultatforskjellene. Også for de to kystkommunene spriker resultatet for utmarksbebyggelsen. Prosentandelen tapte er høy i Vega, og lav i Flora. Her er det uthusa i heimemarka det stort sett dreier seg om, selv om Flora også har et lite innslag av registrert seterbebyggelse. Flere av setrene i kommunene skal være bygd på 1900-tallet, og faller derfor utenom undersøkelsen. Men felles for Flora og Vega er at utmarkshusa utgjør en liten del av materialet, særlig gjelder dette Vega.

Sjøbrukets hus

Naust og sjøhus er på ett unntak (Snåsa) bare registrert i Flora og Vega, og med flest objekter i Flora. Tapsandelen for sjøbrukets hus samlet ligger omtrent likt med gjennomsnittet i de to kommunene, og de er noe mindre truet på grunn av dårlig tilstand enn andre hus. Men det er forskjell på hustypene innen kategorien – naustene har vært mer utsatt for tap enn sjøhusene. Særlig kommer dette fram i Flora, der andelen tapte naust ligger godt over gjennomsnittet. I Vega er tapsprosenten lik gjennomsnittet. Vega særmerker seg med flere godt bevarte bryggemiljøer.

Det har vært lettere å opprettholde bruken av naust og sjøhus, uten for store ombygginger – som del av fiskerinæringen, eller til fritid/turisme.

Bolighus/våningshus

Bolighuset har lavere prosentandel tapte enn gjennomsnittet i alle de undersøkte kommunene i 2003. For alle kommunene gjelder det at bolighuset er den hustypen i registreringsmaterialet som er mest i bruk, enten som fast bolig eller som feriested. Det er derfor mest endret. Når det gjelder andelen truede på grunn av dårlig teknisk tilstand er bildet for 2003 mer variert. Her skiller Vega seg klart ut da andelen truede våningshus ligger klart over gjennomsnittet for kommunen.

Bolighusene har størst andel av de mer omfattende endringstypene. Særlig er dette framtreddende for trønderkommunene Melhus og Snåsa. I få strøk av landet har påbyggingsskikken gjennom tidene fulgt

et så fast mønster og skapt en så markant bygningstype som trønderlånet. Bolk er lagt til bolken i lengden. Det lange trønderlånet inneholder ofte en kåravdeling og et uthus (skott) under samme tak. Mange hadde relativt nylig vært bygd på før SEFRAK-registreringen og er utvidet nok en gang i undersøkelsesperioden. Det kan synes som om tradisjonene med å bygge på hovedbygningen ved generasjonsskifte fortsatt står sterkt her. Likeens tradisjonen med kåravdeling sammenbygd med hovedbygningen. Restriksjoner mot nye bolighus på gårdstun er nok også medvirkende. Før SEFRAK-registreringen har utvidelse etter trønderlånprinsippet vært det mest vanlige, særlig i Melhus, mens Snåsa-materialet indikerer en lenger tradisjon for vinkelutbygg midt på huset, (noe som trolig kan ses i sammenheng med et relativt tidlig utbyggingsmønster for det tradisjonelt mindre kjøkkenet i de nord-trønderske lånene.) I Melhus står påbygg i lengderetning etter trønderlånprinsippet bak 20 % av arealutvidelsene i endringstype B. I Snåsa gjelder dette færre – 13 %. De fleste påbygg bryter derfor med trøndertradisjonen for påbygg i lengden. Det mest vanlige nå er å utvide huset med et utbygg i vinkel, det gjelder om utbygget er på én eller to etasjer. Slike utbygg kommer oftest på tunsida.

I Vega dominerer også lånet som hustype. Her er flere på størrelse med trønderlåna, men jevnt over er nordlandslånet noe kortere og lavere enn de fleste trønderlån. Allikevel er ikke lånet i Vega preget av endringer og tilbygg i samme grad som låna i Melhus og Snåsa. Endringene var gjort før registreringen, og i de fleste tilfelle har det dreid seg om små utbygg på tunsida og/eller på ene kortsida, gjerne som gang eller bod. Den karakteristiske skottdelen som var vanlig før, har trolig blitt inkorporert i våningshuset som et vanlig rom før registreringen. De fleste endringene i undersøkelsesperioden dreier seg om skifte av vinduer, kledning og takbelegg. Dette kan dels ha bakgrunn i at flere av låna har blitt tatt i bruk som feriehus.

Byggeskikken i den andre kystkommunen, Flora, skiller seg ut fra de andre kommunene i 2003. Her dominerer vestlandshuset, som har en annen utforming og bygningshistorie enn lånet. De fleste utvidelsene her er også i lengderetning, men som oftest er dette et mindre utbygg på en etasje med saltak. De store bygårdene i Florø har ikke vært gjenstand for utvidelser.

Eksteriørendringer, skifte av stilpreg

De fleste endringer gjelder utskifting av ytre bygningselementer (endringstype C), og dreier seg om vedlikehold. Skifte av taktekke er den mest forekommende endringen. Som oftest skiftes det da til mer moderne typer enn det som lå på ved SEFRAK-registreringen, til plater av metall eller sement. Tradisjonelt, slik det framstår i registreringsmaterialet, har husene i 2003-materialet hatt både torv, flis, skifer og telgstein som taktekke. Alle typer har hatt en tilbakegang i undersøkelsesperioden. Om tradisjonelle materialer legges på i dag, er dette som oftest torv, og det vanligste er da at det benyttes på mindre hus, gjerne stabbur og seterhus. Det er også eksempler på nye eller restaurerte skifertak, men det er sjeldnere. Flistekke forekommer først og fremst i trønderkommunene, og det er ingen eksempler på at slike fornyes.

Stående kledning i form av tømmermannspanel er blitt en tilnærmet enerådende del av trønderlånets uttrykk. Det er svært få eksempler på at dette er fraveket ved oppussing i Melhus, Snåsa og Vega. I trønderkommunene er det imidlertid en klar tendens til at kledning helt eller delvis fjernes fra mindre tømmerhus, særlig gjelder det kledningen foran den lille inntrukne svala i første etasje på stabbur.

I Flora er det den liggende kledning som dominerer på bolighus. Når det gjelder driftshusene både innen sjøbruket og jordbruket, er bildet annerledes. Her hadde flere hus gjerne to eller flere vegger med stående kledning, men dette er skiftet ut med flat liggende kledning. Denne type liggende kledning erstatter også et eldre kraftigere panel på flere bolighus i kommunen.

Ny veranda eller plattung er en av de mest vanlige endringene på bolighus. Trønderlånene får gjerne den nye verandaen for endeveggen av huset, eller på tunsida, sjeldnere på hagesida. I Vega er dette ennå et sjeldent trekk, men både plattinger og veranda forekommer. Det er vanligere i Flora, både på kort- og langside. På grunn av det hellende terrenget hviler verandaen her ofte på høye stolper, og er særlig synlig.

Ved eksteriørendringer er typiske trekk fra funkisperioden på markert retur. Det gjelder særlig de små bislagene med pulttak eller lufteverandaer, men også tre-fagsvinduerne fra 1950-tallet. Det er en økende trend i senere tid til at disse og senere husmorvinduer og panoramavinduer erstattes av to-fagsvinduer med sprosser. Gjerne med dekor inspirert av sveitserstil. Men siden undersøkelsesperioden strekker seg over så mange år, er det også rikelig med eksempler på det motsatte, særlig i Melhus. Dette er trekk som også går igjen i Flora og Vega, men ikke så fremtredende. Men da dette dreier seg om langt yngre registreringer, er denne tendensen allerede tilstede i undersøkelsesmaterialet.

Enkelte endringer har karakter av "tilbakeført stilpreg". Det gjelder innslaget av torvtak på visse typer hus, tofagsvinduer med ruter og sveitserdekor på vinduer og bislag. Mange nye bislag i Trøndelag er klare kopier av gamle, men ellers har vi ikke kunnet gå nærmere inn på hvor antikvarisk dokumentert de ulike formene for "tilbakeføring" har vært. Innslag av nye torvtak og sveitsergeriker, og utskifting av husmorvinduer til nye med småruter, forekommer også i de to kystkommunene. I de fleste tilfelle dreier det seg ikke om direkte kopier,

En annen vanlig fasadeendring er at hus som tidligere ble brukt til erverv (butikker, verksteder), bygges om til rene boliger. Om endringen ikke innebærer arealutvidelse, vil den kun vises som endringstype C (liten endring) i undersøkelsen, men kan innebære en ikke uvesentlig karakterendring. Gjennomgangen av de fire MOV-kommunene for 2003 fanger i mindre grad opp dette. Overgangen fra erverv til bolig ligger noen år bak i tid i Viosen i Snåsa, og bebyggelsen hadde fått et eksteriør i samsvar med dette ved SEFRAK-registreringen. I Florø er mange av de registrerte butikkene fortsatt i tilnærmet opprinnelige bruk.

Tap av karakteristiske elementer i tradisjonell byggeskikk

Ved tap av eldre hustyper er det ikke til å unngå at karakteristiske trekk ved lokal byggeskikk berøres. Elementer som peker seg ut som særlig sårbare i 2003-kommunene er vestlandets grindkonstruksjon. Alle tap av grindabygde hus i vestlandskommunen Flora er innhogg i en byggeskikk som ikke lenger fornyes, noe som fører til at bestanden svekkes. Grindkonstruksjonen finnes i alle former for uthus – naust, driftsbygninger og mindre uthus som nettopp har høye tapsandeler.

Steinfjøsene i Snåsa har vist seg mindre sårbare for tap, men er ofte endret for å tilpasses moderne bruk. Vega har også en del steinfjøs, noen er i bruk innen jordbruket, men ikke alle er i opprinnelig bruk. Det har bare vært ett tap innen denne gruppen, og de gjenstående er i relativt god stand, og dels i opprinnelig bruk. Det er også flere eksempler på enhetslåver med steinfjøs i Flora. Her er det noen flere tap i forhold til Vega, og relativt mange er i dårlig stand.

Vega skiller seg ut med flere utkjellere, her oppbevarte man ikke bare grønnsaker, men også syltetøy og andre matvarer. Noen av disse er forseggjorte med steinvegg over bakken med inngangsdør. Flere jordkjellere har gått tapt, og dårlig tilstand truer de fleste gjenstående.

Årsak til tap og forfall

Det er variasjon mellom kommunene i hvordan tapsårsakene fordeler seg. Det er likevel klart at den viktigste årsaken til forfall og tap er at hus ikke lenger er i bruk. Det er derfor særlig hus tilknyttet det gamle jordbruket som har gått tapt. Forfall som direkte årsak til tap kan knyttes til 65 % av de samlede tapene i 2003 – færrest i Melhus (34 %) og flest i Vega og Snåsa (72 %). Dernest kommer riving for oppføring av ny bygning eller annen ny arealbruk, som ligger til grunn for 31 % av tapene. Samlet – ytterpunktene er Melhus med størst andel (38 %) og Vega med minst (8 %). Melhus skiller seg ut med større andel tapte på grunn av nybygg/ny arealbruk enn på grunn av forfall. Flora har også en stor andel tap som skyldes ny arealbruk (30 %), men ikke større enn de forfallsrelaterte (52 %).

Det er som forventet at de to vekstkommunene Flora og Melhus har mange tap på grunn av ny arealbruk. Undersøkelsen viser også at flere av tapene har kommet i områder med tettbebyggelse eller i områder nær disse. For Snåsa og Vega, de to kommunene med negativ befolkningsutvikling, er det snarere tvert om. Men selv om flere av tapene i Melhus kan knyttes til større utbyggingsprosjekter, er det bygging av nye hus på aktive gårdsbruk som er årsak til de fleste. Utbyggingen på gårdsbrukene gjelder både fornyelse av driftsbygninger og fornyelse av boligmassen i tunet. Det er mulig det siste

kan ses i sammenheng med et generelt press på boligmarkedet i sentrale områder. Men det kan også være andre årsaker til at eldre hus på gårdsbruk i sentralt beliggende og aktive jordbruksbygder har vært ekstra utsatt. Også Snåsa har eksempler som understøtter denne trenden. For Flora er bildet noe annerledes, også her kan tap knyttes til utbyggingsprosjekter, men flere tap skyldes forfall i de mer spredtbygde områdene.

Samlet skyldes 4 % av tapene i 2003 ufrivillig brann/naturkatastrofe. Her skiller Vega seg ut med en relativt stor gruppe som er gått tapt på grunn av storm – 12 %.

Flytting står samlet for 4 % av tapene i 2003. Det er flest flytta hus i Melhus (5–6 %). Det er særlig stabbur som tas ned for flytting. Formålet med flyttingen veksler, men det er en liten overvekt av hus som er tenkt gjenbrukt som fritidsbebyggelse. Flytting involverer imidlertid flere av de tapte husene ved at de er tatt hand om for gjenoppsetting et annet sted, selv om andre årsaker er de primære til at de er borte. Dette er særlig aktuelt i Melhus og Snåsa. Undersøkelsen har få opplysninger om flytting i Vega siden registreringen, men grunnlagsmaterialet gir mye informasjon om eldre flyttetradisjoner. Mange hus i Vega skal komme fra det mer skogrike Velfjorden, men det er mulig dette også kan knyttes til en form for ferdighusproduksjon.

De fleste hus blir revet som følge av private beslutninger. Offentlige vedtak har liten andel som direkte tapsårsak. Vegutbygging kan spores som direkte tapsårsak, men det dreier seg om få hus. Tar man med indirekte virkninger for utbyggingsmønster m.m. kan andelen bli større, det gjelder særlig utbyggingskommunene Flora og Melhus. Utbyggingen av stamvegnettet truer hus i Flora.

Eldre bymiljøer, tettsteder, industristeder

Alle kommunene har eldre tettstedsmiljøer som inngår i MOV-undersøkelsen. De mest markante er naturlig nok byen Florø i Flora og bygdebyen Viosen i Snåsa. Viosen ble regulert til spesialområde bevaring samme år som det var SEFRAK-registrering der, og både tap og endringer ligger lavt.

I Florø derimot, har eldre hus vært noe mer utsatt for tap, og tapsprosenten ligger noe over gjennomsnittet. I tillegg har også husene blitt endret, men dette dreier seg ofte om små endringer som skift av takbelegg og vinduer. De store handelsgårdene er lite endret, det er de mindre bolighusene som også her har blitt utvidet. For Florø sentrum var det utarbeidet egen kommunedelplan som ble vedtatt i 1998. Et uttalt mål i delplanen er: "Ein legg spesiell vekt på å verne trehusbyen Florø slik den kjem til uttrykk i ytre Strandgata, langs hamna, i deler av Markegata og i Hans Bloms gata."

Tettstedene i Melhus har bakgrunn i stasjonsbyene fra 1800-tallet, og her er bildet blandet. De som fortsatt er aktive sentre har lite eldre bebyggelse bevart, men den mest intakte har mistet betydning som knutepunkt.

Felles for kommunene er at de nye knutepunktene er knyttet til vegrafikk og vegutbygging, og bort fra havn og jernbane. Tendensen er også sporbar i Flora, men i mindre grad, siden det kun er hurtigbåt og ferjeforbindelser til de bebodde øyene.

Vega skiller seg noe ut da hele kommunen består av øyer. Båt og ferje er fremdeles de viktigste forbindelsene når det gjelder omverdenen. Men på selve Vegaøya har bilen overtatt som det viktigste kommunikasjonsmidlet, og bygdesentret Gladstad har ikke offentlig båtforbindelse. De gamle bryggemiljøene, særlig på nordsida av Vegaøya som tidligere hadde funksjon som fiskemottak og innen handel, brukes innen i fritids- og turistnæringen og har ikke tap, og få endringer. Her er noen brygger tilbakeført med hensyn til tidligere trekk som bl.a. vinsjhus mot sjøsida. Spredt over hele kommunen står det tilbake lignende, om mindre, miljøer som mer eller mindre har gått over til feriefunksjoner.

Bestanden av kulturminner som dokumenterer den eldre industrien i Flora er meget liten. Det meste var gått tapt før SEFRAK-registreringen. De registrerte gjenspeiler en blanding av industri og håndverk – ei sjøbu i Eikefjorden som viser til den gamle tønneproduksjonen og noen få spredte sjøbuer/saltebuer i Florø og langs kysten. Blant disse er det lite tap i undersøkelsesperioden, men det er, som det går fram av ovenstående, en sårbar gruppe fordi bestanden i utgangspunktet er desimert.

Tap av driftsbygninger i jordbruk, industri og andre næringer, sammen med høye tap av diverse småhus for spesielle funksjoner, er tap som i særlig grad går ut over dokumentasjonen av funksjoner, virksomheter og sammenhenger.

Samfunnsutviklingen

Kommunene er forskjellige både når det gjelder geografi og samfunnsutvikling, men alle er merket av endringer i nærings- og bosettingsmønster i løpet av undersøkelsesperioden. Vega og Snåsa har hatt nedgang i folketallet, mens Melhus og Florø har hatt en markert vekst. Med unntak for Snåsa har det vært store folkeforflytninger innen kommunene – fra utkantene mot sentrum. I Vega kommune er øyværene fraflytta. I Flora har veksten i bosetting og næring først og fremst kommet på Brandsøya rundt Florø by. I Melhus gjelder det områdene som ligger nærmest Trondheim. Resultatet av MOV-undersøkelsen viser forskjeller innen kommunen som klart henger sammen med utbyggingsmønsteret, dvs. at vekst og tettstedspress har fått konsekvenser for kulturminnebestanden.

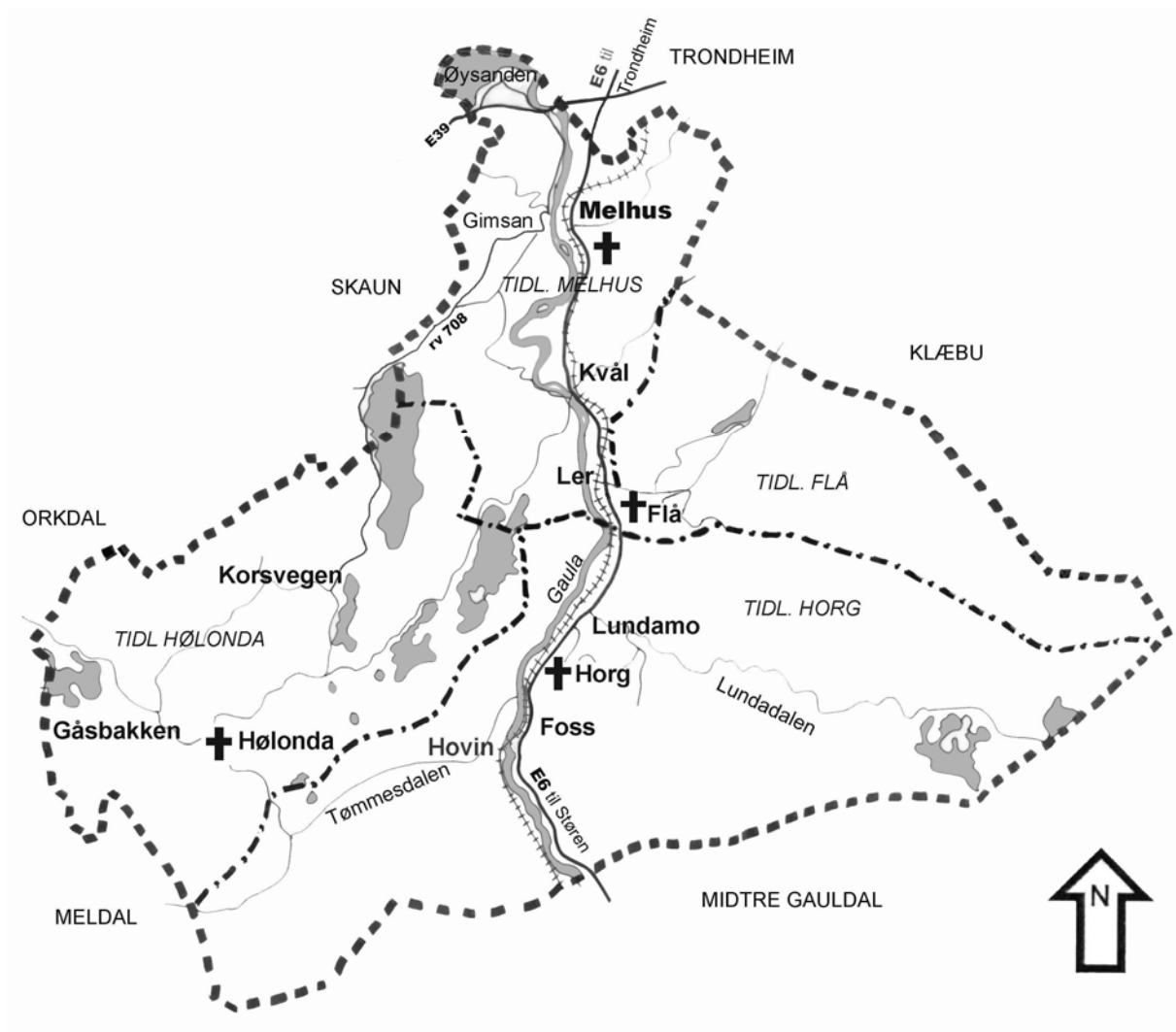
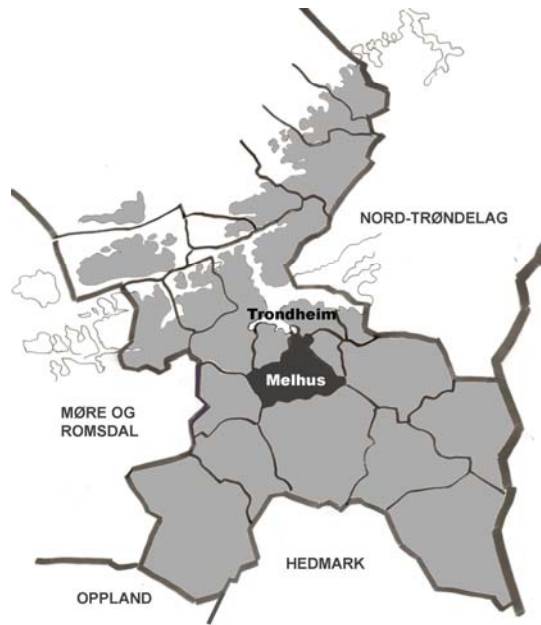
De fleste bygningene vi undersøker har tilknytning til jordbruket, og strukturendringene i jordbruket i andre halvdel av 1900-tallet har hatt stor betydning for utviklingen i bestanden. I alle kommunene har antall driftsenheter i jordbruket gått ned. Det er først og fremst de små og middelsstore driftsenhetene som forsvinner, mens de større enhetene blir flere. Det samlede jordbruksarealet er opprettholdt eller har økt. Antall sysselsatte i primærnæringene har gått tilbake, mens antall sysselsatte i service- og tjenesteytende næringer har vokst. Gårdstun har i vekslende grad gått over til å bli boligeiendommer, feriesteder eller de er lagt øde. I Vega og på øyene i Flora er trenden til å holde eldre hus, på gårdstun og i sjøbruksmiljø, ved like som feriesteder mest tydelig – noe som innebærer mindre endringer. I aktive jordbruksgrunder blir eldre jordbrukshus i større grad revet eller bygd om.

Bruk av SEFRAK/GAB som planverktøy

Snåsa kommune har i undersøkelsesperioden ikke hatt originalmaterialet for SEFRAK, eller kopier. Melhus har hatt kopisett av skjemaene, men de har ikke blitt brukt systematisk. Ingen av trønderkommunene har hatt papirkopi av kartene eller tilgang til kartene digitalt. Ved rivesøknader blir GAB som regel undersøkt, men man baserer seg også på lokalkunnskap. Ved melding om endring blir registeret lite brukt. Det samme gjaldt for Flora kommune. Vega hadde kopisett av skjemaer og kart, og et ekstra kopisett av bildene, men også her baserte man seg mest på lokalkunnskapen.

2 Innledning

2.1 Kart over Melhus

2.2 Historikk og beskrivelse

2.2.1 Geografi og topografi

Melhus ligger i Nedre Gauldalen, nederst i Gaulavassdraget før elvas utløp i Trondheimsfjorden. Gauldalen løper sentralt gjennom kommunen og framstår som en nær sammenhengende jordbruksbygd. Dalen er vid og åpen, med mektige marine avsetninger av leire og sand i dalbotn og dalsidene, gjennomskåret av bekkedaler og flere steder lagt opp i markante terrasser i flere nivåer. Gauldalen har gjennom historien vært mye utsatt for leirras og flom, med store konsekvenser for folk og gårder. Elva har skiftet løp flere ganger. Mest kjent fra historisk tid er flomkatastrofen i 1345, som tok med seg 48 gårder og 3 kirker. Hoveddalføret avgrenses på hver side av skogklede åser – her er sammenhengende utmark og lommer med skogsbygder, dels langt innover på hver side. Bygda Hølonda skiller seg mest fra hoveddalen – småkuppert, oppdelt av sjøer og koller og dominert av skogen. Berggrunnen i Melhus består av sterkt omvandlede kambrosilurberg. De høyeste åsene på 900 moh. ligger i øst, mot Selbu. Bare her er det sammenhengende arealer over tregrensa. Vest for hoveddalføret når toppene 400 moh. Melhus kommune har et samlet areal på 696 km².

2.2.2 Bosetting og hovedtrekk i befolkningsutviklingen

Melhus kommune ble opprettet i 1964 ved en sammenslåing av de tidligere kommunene Melhus, Flå, Horg og Hølonda, pluss en liten del av Buvik i nordvest. Melhus grenser til Trondheim i nord og preges av nærheten til bykommunen.

Melhus er i dag Sør-Trøndelags største landkommune med nær 14 000 innbyggere. Folketallet har økt jamt etter andre verdenskrig. Siden registreingen startet opp i 1978 fram til 2003 har folketilveksten vært 28 %. Det tilsvarer en årlig vekst på ca. 1 %. Men veksten i de foregående årene, fra kommunesammenslåingen i 1964 til 1978, var enda sterkere – ca. 2 % årlig.

Litt over halvparten av befolkningen bor etter SSBs definisjoner i tettbygde strøk. Bosettingsmønsteret karakteriseres av en blanding av mindre tettsteder og landbruksbebyggelse. Tyngden i bosettingen følger hoveddalen, med en særlig konsentrasjon i nord. Her ligger kommunesenteret og tettstedet Melhus. Sørøver dalen langs E6 ligger flere tettsteder og bygdesentre – med Kvål, Ler, Lundamo og Hovin som de viktigste. Ler og Hovin var sentre i de tidligere kommunene Flå og Horg. Gåsbakken og Korsvegen i vest er tettsteder i Hølonda. Kommunesenteret ved sammenslutningen var Korsvegen.

Dagens bygdesentre i Melhus vokste fram i siste halvdel av 1800-tallet. Tettstedene i hoveddalføret har i hovedsak sin bakgrunn som stasjonsbyer til Størenbanen som åpnet i 1864. Bare Ler var i utgangspunktet et eldre kirkested. Også Korsvegen og Gåsbakken i Hølonda oppsto ved knutepunkter for ferdsel. Etter hvert ble møller og sagbruk flyttet til stasjonene, meierier og handelslag og kommunale institusjoner ble lokalisert her. Selv om jernbanen i dag har mistet mye av sin lokale betydning, er de gamle stasjonsstedene fortsatt bygdesentre, knutepunkter og utgangspunkt for mye av den nyere utbyggingen i kommunen.

Det er bare Melhus kirkested med prestegård som har sammenhengende tradisjoner som middelalderkirkested. Dagens kirke erstattet den gamle middelalderkirken i 1892. Kirkestedene i Flå, Horg og Hølonda er fra etterreformatorsk tid. Flå kirke i Ler ble bygd i 1791 på nytt sted, etter at elva ødela den gamle. Hølonda kirke er fra 1848 og den tredje på stedet, mens dagens kirke i Horg erstattet den gamle 1600-talles kirken i 1893. I dag svarer Melhus til sognene Melhus, Flå, Hølonda og Horg i Melhus prestegjeld, Gauldal prosti i Nidaros bispedømme.

Flå og Hølonda var del av Melhus herred de første årene etter formannskapslovene i 1837. Hølonda ble skilt fra med eget formannskap i 1859, Flå i 1880. Horg hadde sin tilknytting i sør, og var tidligere del av Støren prestegjeld, men ble skilt ut som eget herred alt i 1840.

I nord, ved Gaulosen og Øysanden, når Melhus kommune ut til Trondheimsfjorden. Bildet er tatt fra Havdøylhaugen mot Øysanden. Gauldalen åpner seg her til en vidstrakt og bølgende jordbrukslette, gjennomskåret av mindre ravedaler, før terrenget jevner seg helt ut til en sammenhengende flate på Øysanden lengst ut.

Horg Bygdatur på Fossbakken. Landets eldste bevarte tingstue er flyttet hit fra Støren. I bakgrunnen Tømmessletta med de sju Nordømmeterrassene på vestsida av Gaula. De eldste gårdstuna på Tømme ligger på rekke og rad på den markerte sletta. Terrassene har regional verneverdi som kvartærgeologisk forekomst på grunn av landskapsformene. Skråningene mellom dem var tidligere beite, men er i dag i ferd med å gro til.

De to historiske bygdesentrene i gamle Melhus kommune ligger med en viss avstand. Melhus kirke til venstre, og stasjonsbyen Melhus til høyre – med tettbebyggelse på hver side av elva. Jordvernet har bidratt til å hindre fortetting i mellom dem, og nyere boligfeltbebyggelse er lagt til åssidene. Stasjonen ble lagt nær et gammelt krysningssted over Gaula, da Størenbanen ble ført gjennom bygda på 1860-tallet. Før den første Gimsebrua ble bygget i 1849 var det fergested her. Fagverksbrua som i dag forbinder de to delene av tettstedet kom i 1929. Den nye Melhusbrua for ny rv 708 til Hølonda åpnet i 2003 og ses her rett bak fagverksbrua til høyre i bildet.

Flå kirke med deler av tettbebyggelsen i Ler, sett fra Forsetgrenda i Melhus. Det sterkt oppbrutte ravinlandskapet i forgrunnen er typisk for mye av kulturlandskapet i Melhus.

Hølonde kirke har en flott beliggenhet på Krogstad-høyden. Dette var ikke kirkested før i 1681, da den første kirken ble oppført, til erstatning for to eldre kirker på Grøtan og Kulbrandstad. Men høyden har trolig vært et viktig sted alt i førhistorisk tid. Kirken er flankert av det største, kjente feltet med gravhauger fra yngre jernalder i Gauldalen. Feltet har trolig hatt betydning utover Krogstadgrenda. Den gamle Kjerkevegen gikk over høyden før, her lå gårdsbebyggelsen på Krogstad samlet. Men tuna er etter hvert spredt og lokalisert litt lenger ned i lia, hvor hovedvegen går i dag. Kulturlandskapet er åpnet og preget av gårder i drift, men i de nederste bakkene er gjengroingen merkbar – også i melkebrukbygda Hølonde.

Mest alle seterhus i Melhus-materialet er registrert i utmarksområdet sør for Tømmesdalen i Horg. Løbergsvollan er en liten setergrend helt i grensa mot Meldal. Drifta var opphørt for lengst og de fleste hus tatt til fritidsformål ved registreringen i 1989. Hyttepreget i grenda er blitt mer forsterket siden registreringen, men det er også flere seterhus som er uendret. Mye av jordvollen mellom setertuna holdes åpen. (1653-024-067-69.)

2.2.3 Næringsgrunnlag

Primærnæringene, jordbruk, skogbruk, fiske og fangst sysselsatte i 1980 14 % av yrkesbefolkningen, industri 16 %, bygg og anlegg 14 %, forretningsvirksomhet, samferdsel og tjenesteytende næringer 56 %. Næringsmiddelindustrien har vært viktigst, men her er også flere trevarebedrifter, verkstedsindustri og grafisk industri. 35 % av yrkesbefolkningen hadde i 1980 sitt arbeid i Trondheim, i 2001 er dette tallet steget til 44 %.

Melhus har det største jordbruksarealet i Sør-Trøndelag, ca. 71 000 da dyrka mark. Det tilsvarer ca. 10 % av kommunens totale areal. Kornproduksjon dominerer med ca. halvparten av arealet, dernest kommer grønnfôr og gras til eng og beite, samt potetproduksjon. Det er et betydelig husdyrhold i kommunen. Melkeproduksjonen i Hølonda står fortsatt sterkt, mens den minker i hoveddalføret. Drift med kjøttfe og hestehold er økende, sauehold stabilt. Melhus er en av de største kommunene i landet på økologisk jordbruk. 14 % av alt jordbruksareal er omlagt, og hoveddelen av det omlagte arealet brukes til eng og beite.

Jorda i Melhusbygdene er fruktbar og har gitt grunnlag for en tidlig gårdsbosetting. Melhus har lange tradisjoner som rik jordbruksbygd, og er gjennom Snorres kongesagaer kjent for sine sagatidsgårder – Einar Tambarskjelves Gimsar, Gudrun Lundesols Lunde og Toras Romol (Rimol) hvor Håkon Jarl ble drept av trelen Kark.

Bøndene i Gauldalen har ligget langt fremme når det gjelder å ta i bruk nye driftsmåter og redskaper. De var blant de første til å modernisere under "Hamskiftet" utover 1800-tallet, med bl.a. større vekt på husdyrhold. Kort avstand til markedet Trondheim fremmet også salgsjordbruket, særlig etter at jernbanen kom på 1860-tallet. Utvikling førte fra en ekstensiv bruk av utmarksressursene til konsentrasjon om arealene i bygda. Med bedre muligheter for drenering ble de store, tidligere vasstrukne elveslettene lagt under plogen. De bratteste ravinebakkene kunne tas til beite og slått, mens de før i større grad ble dyrka. Alt fra 1870-tallet var det i hovedsak slutt med utmarksslåtten i hoveddalføret, med unntak for den knyttet til de minste bruka. Fra 1910–20-tallet også i Hølonda. Denne utviklingen speiles trolig i at det er registrert få utmarksminner i heimemarka i Melhus.

Jordskiftet med oppløsning av fellestun ble stort sett gjennomført i løpet av 1800-tallet og preger dagens kulturlandskap, der spredte gårdstun omgitt av egen jordveg er det vanlige. Men enkelte spor etter en eldre bruksstruktur finnes fortsatt. Relativt tette tunklynger for flere bruk finner vi f.eks på Gimse i Melhus og Gyllteigen i Horg. Husene til Evjen-bruka i Horg danner en tettbygd gate langs bygdevegen. Flere steder ligger "to-brukstun" med husene samlet slik at de framstår som ett bygningsmiljø. Noen steder er det bevart enkelthus som er blitt stående på den gamle klyngetunplassen, etter at det utflyttede brukets øvrige hus er flytta. Seinvirkninger etter jordskifte og endringer av tunsted kan spores i MOV-undersøkelsen i form av tap og forfall.

Det har vært mange husmannsplasser i Melhus-bygdene. Plassene ble lagt i utkanten av gårdens kjerneområder, i grense mot skogen og innover skogen, langs hovedvegene og ved de gamle sag- og møllestedene. Ofte ligger de i grender. Etter at stasjonsbyene kom med mer variert tilbud om arbeid, kom det plasser og småbruk rundt disse. Tidlig på 1900-tallet var de fleste plassene enten forlatt eller blitt småbruk. I forhold til det store antallet er få plassmiljøer bevart.

Særlig i Flå og Horg spilte seterbruket en stor rolle i tidligere tider. Det var fortsatt drift på en del setre under siste krig, men i løpet av 1950-tallet har de fleste blitt nedlagt. Utmarksarealene i gamle Melhus var knappere og mange gårder skal ha leid seter i andre bygder. De fleste setermiljøene som er med i undersøkelsesmaterialet er registrert i Horg.

I Hoveddalføret kom det flere meierier på 1870-tallet, i Hølonda på 1920-tallet. I løpet av 1950-tallet var samtlige meierier nedlagt og melka sendt til AL Trøndermeieriet i Trondheim. Kart fra slutten av 1800-tallet viser en stor mengde symboler for kvernhus ved nesten hvert bekkeløp i Melhus-bygdene. Ved århundreskiftet ble det så godt som slutt med drift av de små gårdskvernene. De var erstattet av samdrift ved bygdemøller. Det er ingen gamle gardskverner representert i registreringsmaterialet, og svært få meierier og bygdemøller.

Melhus er i dag en av det største skogbrukskommunene i fylket. Det er særlig i gamle Flå, Horg og Hølonda de store skogene er. Det meste er gårdsskog, med det er også bygdeallmenningsskog og statsskog. Skogdriften har gitt grunnlag for flere trevarebedrifter spredt rundt om i kommunen, flere med lange tradisjoner, men bygningsmiljøene er trolig fornyet og ingen har nedfelt seg i registreringsmaterialet.

Utover 1900-tallet har det vært uttak i mange av de rikelige naturforekomstene med grus og sand i hoveddalføret. Det er flere store sandtak i dalsidene. Denne virksomheten er nå sterkt begrenset. Det har også vært skifterbrudd og andre steinbrudd. Bl.a. har man hentet stein til Nidarosdomen fra Foss i Horg og Øysand i Melhus.

Gaula er kjent for sitt gode fiske etter laks og sjøørret. Vassdraget er et av de aller beste i Europa når det gjelder oppfisket kvantum. Fram til begynnelsen av 1800-tallet brukte bygdefolket laksen selv som en viktig og sikker matressurs. Da engelske lakselorder begynte å komme til landet på 1820-tallet ble Gaula fort kjent som en god lakseelv. Utleie av lakseval ble etter hvert en viktig inntektskilde. "Engelskmannstida", som perioden fram til århundreskiftet ble kalt, ble en gullalder for Gauldalen og førte til nybygging på gårdene og vekst i bygdesamfunnet. Det ble bygd egne "Engelskmannstuer", men ingen av disse har nedfelt seg i SEFRAK-registreringen fra Melhus. Etter 1900 ble det mindre laks i Gaula og de engelske laksefiskerne ble færre. Men etter 1. verdenskrig kom fiskere fra flere land og norske sportsfiskere gjorde seg gjeldende. Lakseturisme er fortsatt en viktig binæring for mange oppsittere, og ny funksjon av eldre hus som utleie for laksefiskere kan spores i undersøkelsesmaterialet. I 1986 ble Gaula vernet mot vassdragsutbygging, bl.a. av hensyn til den store lakse- og sjøørrestammen.

Nærheten til bykommunen Trondheim gjorde alt tidlig på 1900-tallet utmarka i Melhus attraktiv til rekreasjon og friluftsliv. Særlig kom det hytter ved de mange småvannene i Hølonda. Etter hvert har også flere av seterområdene fått funksjon som hyttegrender.

I bakkelandskapet i dalsidene til hoveddalen ligger gårdene ofte i mange lag eller terrasser over hverandre. Her fra Forset mot Hermanstad i delområde Melhus. Det er registrert hus bygd før 1900 i alle tuna vi ser, men i forhold til registreringen i 1984 er mange borte, tapsandelen er høy i området.

Den store, nygotiske trekirken på Horg erstattet en liten tømmerkirke fra 1670-tallet, da den ble bygd i 1893. Denne igjen ble i sin tid bygd som erstatning for to eldre kirker på Foss og Grinde. Horg kirke ligger midt i dalen, i et ekspansivt drevet jordbrukslandskap og like ved E6. Tømmessletta og Evjengrenda ses i bakgrunnen.

Ved Krokstad og Gyllan, ved grensa mot Støren, snevrer dalføret seg inn. E6 og Jernbanen går her på hver side av Gaula.

Bekkedalene deler opp gårdslandskapet i naturlige grenser. De største og eldste gårdene med innmark og tun ligger oppe på flatene, ofte i flere lag over hverandre. Flatene er fulldyrka, mens status for bakkene og bekkedalene er svært varierende. Ofte er hovedbygningene i et nabolag orientert samme veg og bidrar til et enhetlig preg i jordbrukslandskapet. Slik Eilert Sundt beskriver det midt på 1800-tallet var de lange lánene blitt et vanlig syn i bygda da: ... "I sådanne store huse, som f.ex. Melhus er jevnt besatt med, er der altså meget rum og mange værelser." Dal i Flå i forgrunnen med Rognbrøt i Horg i bakgrunnen.

Husmannsplasser og småbruk ligger på mer marginale jordbruksområder, ofte i grender. Den lille småbrukergrenda Fallan under gården Rognbrøt (Rambraut) i Horg ligger i et markert søkk i landskapet. Det er lett å forestille seg størrelsen på leirfallet som må ha gitt navn til stedet. Midt på 1800-tallet var dette husmannsplasser, ved århundreskiftet selveiende småbruk.

2.2.4 Kommunikasjoner

Gauldal har fra langt tilbake vært et viktig dalføre for ferdselen mellom Trøndelag og Østlandet. Tidligere gikk sjøen lenger opp, og man vet at det har vært skipreide (havn) på Gimse. Fra midten av 1600-tallet fikk ferdselen til og fra Røros stor betydning for folk i Gauldalen. Den var en viktig inntekstkilde for de som deltok i selve kjøringa, og for bønder med gårdsskog som bidro med tømmer, ved og kull. Røroskjøringa varte helt til Rørosbanen overtok i 1876. De eldste allmannavegene mot Trondheim gikk mye som kløvveger i høydene, mens vintervegen fulgte elveløpet og flater i dalbunnen. Mot 1700 blir mer og mer av ferdselen flyttet til dalbunnen. Det var først med generalvegmeister Kroghs store vegprosjekter i 1770-årene at Gauldalen fikk en sammenhengende kjøreveg i hoveddalføret, med de lange rette strekningene som dagens E6 i grove trekk ennå følger. Midt på 1800-tallet ble vegen rustet opp etter tidens krav og kalt Christianiachausséen.

En annen viktig innfartsveg mot Trondheim var vegen over Øysanden fra Buvika, Meldal og Orkdalen. Den offisielle pilgrimsleden mot Nidaros som åpnet i 1997, kommer fra disse områdene og berører Melhus så vidt over Øysanden.

Dagens E6 følger i store trekk den gamle hovedvegens trasé gjennom dalen, men det har vært flere mindre utrettinger, bl.a. for å legge vegen utenom tettbebyggelsen. De viktigste er ved Søberg, Skjerdingsstad, Ler og Fossbakken ved Hovin (Gylland-Røskaft 1984). Den nye strekningen forbi Fossbakken er med i Nasjonal verneplan for veger og vegrelaterte kulturminner. Alt i 1965 ble planarbeidet for omlegging forbi Melhus sentrum, med ny bru over Gaula, tatt opp. På 1990-tallet ble planarbeidet gjenopptatt, og etter hvert ført fram til vedtak om ny trasé. Anleggsarbeidet med ny E6 Skjerdingsstad–Jaktøya var i full gang ved MOV-undersøkelsen i 2003.

Jernbanen Trondheim–Støren åpnet i 1864. Rørosbanen, som åpnet offisielt i 1877, tok utgangspunkt i Størenbanen. Med Rørosbanen var jernbaneforbindelsen mellom Trøndelag og det sentrale Østlandet opprettet. I 1921 kom Dovrebanen Dombås–Støren og forsterket sambandet til Østlandet. Nord for Hovin går jernbanetraséen parallelt med E6 på østsida av Gaula. Jernbanen fikk mye å si for bosetting og næringsliv. Ved stasjonene vokste det fram små stasjonsbyer med varierte næringsvirksomheter og annen bosetting enn gårdsbruk. I dag har banen mistet mye av sin betydning for bygda, vegen har igjen overtatt. Det er kun to eldre stasjonsbygninger bevart, og få andre eldre jernbanehus tilbake.

Gaula har alltid vært en barriere mellom øst- og vestsida i dalen. Det var flere fergesteder, men overfarten ble ofte beskrevet som farefull når elva var stri. Utover andre halvdel av 1800-tallet ble etter hvert fergestedene erstattet med bruer. Gimsebrua ved Melhus sentrum kom i 1849. De viktigste brustedene ved århundreskiftet var ved Udduvollen i nord, Melhus (Gimsebrua), Kvål og Hovin lengst sør. Valdum bru i Horg åpnet i 1935.

Hølonda ligger utenom den vanligste ferdselen gjennom Gauldal og Orkdal, men dagens veger mot Hølonda kirke fra Gimsan om Korsvegen, og fra Hovin opp Tømmesdalen er gamle forbindelser.

E6 gjennom tettstedet Lundamo i Horg, med den gamle sorenskrivergården Lunde på høyden til høyre.

Ved Søberg sør for Melhus er et parti av den gamle hovedvegen gjennom bygda avlastet ved omlegging av E6, som er lagt nærmere elva. Eldre gårdsbebyggelse med komplette tun er bevart til vege – til venstre ligger Midtre Søberg, lengst inn i bildet Øvre Søberg (1653-010-001–009).

Skysstasjonen og gjestgivergården Myran på Krogstad i Hølonda ligger til vege mellom Hovin og Gåsbakken. Huset lå før oppe ved kirken, der Kjerkevegen gikk før, men ble flyttet ned i 1867. Myran har vært benyttet til ulike samlinger, bl.a. tingstue og herredstyremøter. Skysstasjonen var en av de siste som ble lagt ned, den var ennå i drift midt på 1930-tallet. (1653-027-063–065.)

"Posthuset" (1653-026-064) er et av få eldre hus registrert i Korsvege, det største tettstedet i Hølonda, og etter hvert administrasjonsstedet i gamle Hølonda kommune.

Innstuvollen, Nordtømmesvollen var mest til fritidsbruk ved registreringen i 1989. (1653-024-080-82)

Denne hytta i Hølonda slik den står nå skriver seg fra 1927, men utgangspunktet var gamle gårdshus, stall og fjøs flytta hit fra en gård i området. Den nasjonalromantiske utformingen er typisk for den tidlige fritidsbebyggelsen. Likeens gjenbruk av eldre tømmerhus, noe MOV-undersøkelsen viser fortsatt er aktuelt. (1653-025-023)

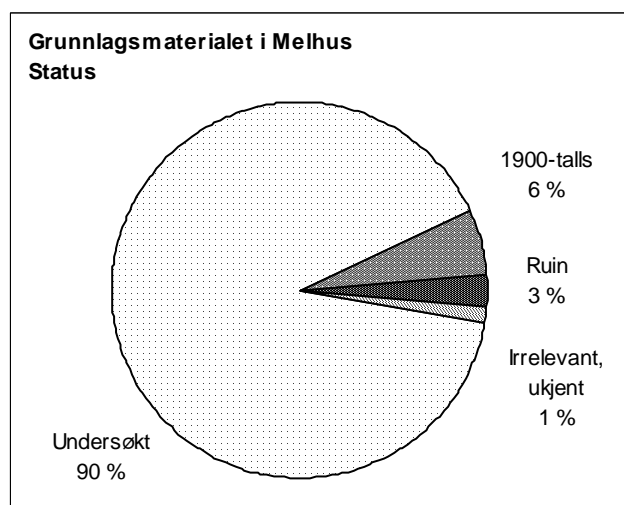

Gåslandsjerdet ligger midt i Hølonda, der skogen dominerer. Bruket var feriested ved registreringen i 1979, og husene holdes fortsatt i hevd som det. (1653-026-013, 012)

2.3 Grunnlagsmaterialet for MOV-undersøkelsen i Melhus

2.3.1 Antall undersøkte hus

Registrerte objekter 1978-1992	Objekter datert til 1900-tallet	Ruin	Irrelevant/Ukjent	Undersøkte bygninger 2000
1586	91	42	23	1430

Det totale antall registrerte objekter i perioden 1978–1992 er 1586. Av disse ligger 1430 hus til grunn for MOV-undersøkelsen i Melhus. Da er hus datert til 1900-tallet, objekter som ble registrert som ruiner etter hus, andre typer minner og andre registreringer som faller utenfor undersøkelsen, trukket fra.

2.3.2 Registreringstidspunkt

Registreringen strakk seg over en periode på 15 år fra 1978 – 1992, men med flere pauser, de fleste på 1980-tallet. Tyngden i registreringen ligger likevel på 1980-tallet, i periodene 1982–84 og 1988–89.

Registreringen begynte i Flå og nordre del av Hølonda. I neste omgang ble områdene opp mot Trondheim tatt, pluss resten av Hølonda. Registreringen ble avsluttet i Horg som i sin helhet ble registrert i årene 1988–92.

2.3.3 Spesielle forhold ved SEFRAK-registreringen i Melhus

Med enkelte unntak er nok de fleste hus bygd før 1900 kommet med, i hvert fall i bygda, men det er grunn til å stille spørsmål om enkelte av seter-/utmarksområdene i øst, særlig i delområdene Flå og Horg.

6 % av de SEFRAK-registrerte husene er datert til 1900-tallet. Disse objektene er geografisk spredt, det er ingen spesielle 1900-tallsmiljøer som er tatt med, og de som er kommet med består av ulike hustyper. I enkelte kretser er det registrert en del andre type minner enn hus og ruiner. Det er ingen miljøskjemaer. Med 1586 registrerte objekter ligger Melhus godt over landsgjennomsnittet pr. kommune som er ca. 800.

Registreringene har en jevn kvalitet. Opplysningene på skjemaene er fylt ut og bildekvaliteten er god, men det er svært få oversiktsbilder, og det er sparsomt med utfyllende opplysninger. For den videre bruk av dataene i MOV-analysen er det gjort noen få endringer i valg av koder for sosial miljøsammenheng og opprinnelig funksjon.

De to fredete husene i Melhus inngår i den opprinnelige registreringen og er tatt med i MOV-undersøkelsen. Det gjelder også enkelthus med byggeår før 1650.

2.3.4 Registreringskretser

Kretsinnndelingen i Melhus er organisert etter de samme grunnkretser som Statistisk sentralbyrå brukte i folketellingen i 1970. Disse tar utgangspunkt i befolkningstetthet. Det er 30 tellekretser i Melhus. Med unntak for én nyere tettstedskrets i nord, er det registrert hus i alle kretser. Kretsene er brukt som utgangspunkt for å belyse eventuelle geografiske variasjoner i tap og endring i den SEFRAK-registrerte bebyggelsen (kap. 4).

2.3.5 Mangler i grunnlagsmaterialet

Deler av SEFRAK-arkivet for Melhus er kommet bort. For flere kretser foreligger kun kopier av originalskjemaene. Også fotoarkivet med negativsettet mangler. Originalmaterialet oppbevares i dag på fylkeskommunen.

2.3.6 Geografiske områder i Melhus:

Undersøkelsen over eventuelle variasjoner mellom ulike, større geografiske områder tar utgangspunkt i de tidligere kommunale enhetene Flå, Horg, Hølonda og Melhus (pluss en liten del av tidl. Buvik).

2.3.7 Tettbygd/spredtbygd

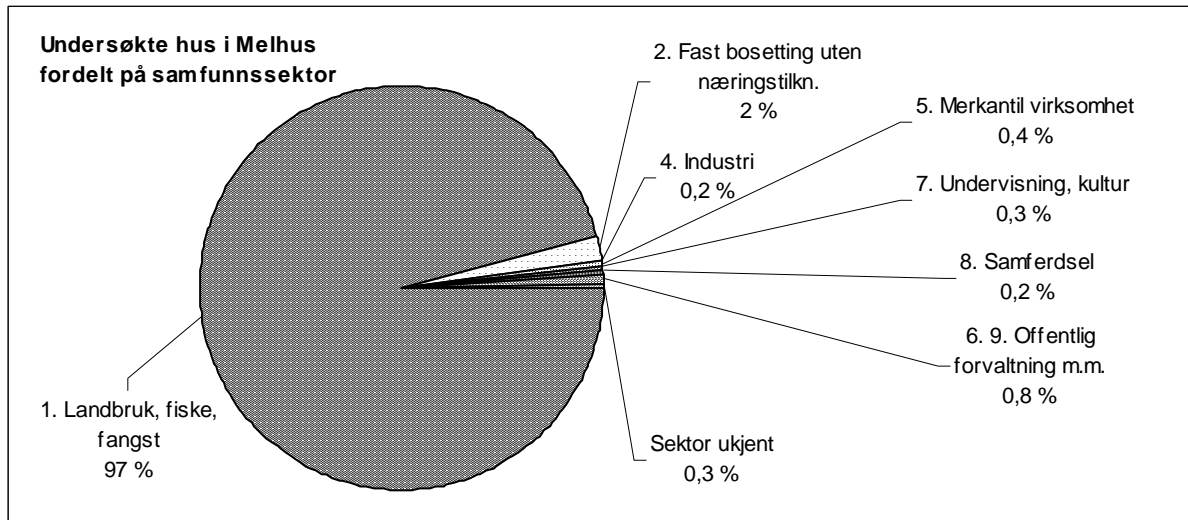
Folke- og bolig tellingen i 1970 har bare to kretser definert som tettbygde: nordre og søndre Melhus. I 2001 er fem tettbygde strøk nevnt i tillegg til Melhus: Lundamo, Hovin, Korsvegen, Kvål og Ler. Vi har tatt utgangspunkt i situasjonen i 2001 for å se på eventuelle variasjoner i tap og endring mellom tettbygde og spredtbygde områder.

Hovin "stasjonsby" ligger på vestsida av Gaula. Her er det liten aktivitet i dag. De fleste sentrumsfunksjoner er nå lokalisert nærmere Hovinkrysset og Gaulfossbrua litt lenger nord. Her er også de nye byggefeltene kommet.

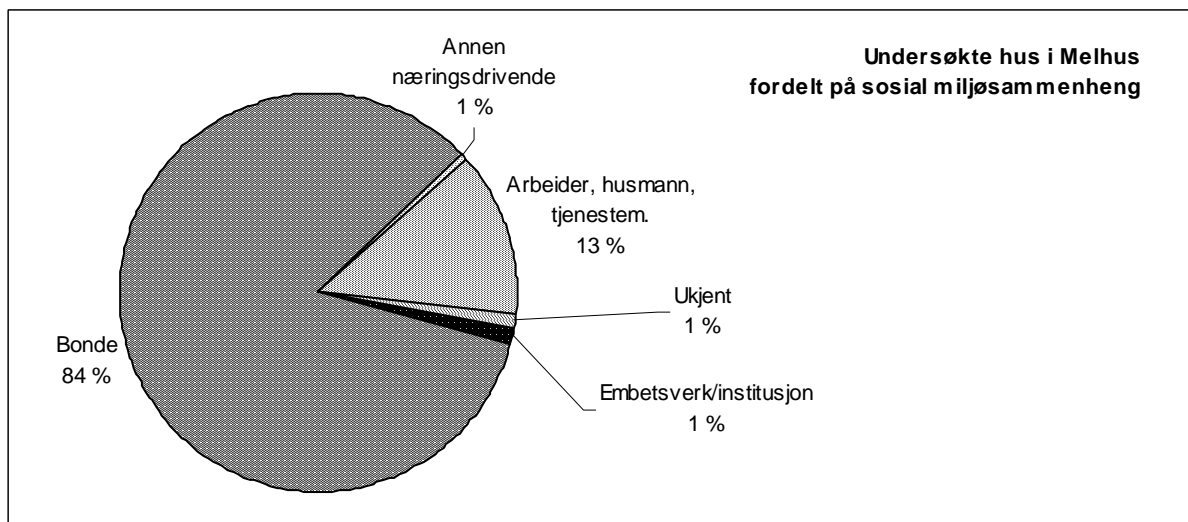
2.4 Egenskaper ved undersøkte hus i Melhus

2.4.1 Samfunnssektor

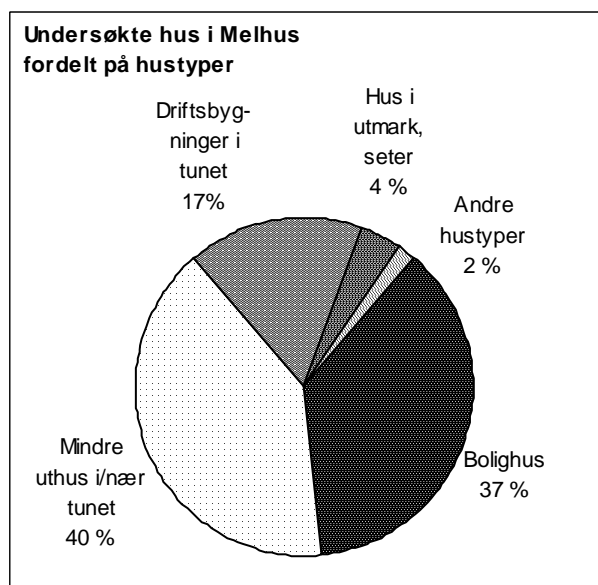
I det undersøkte Melhus-materialet er det registrert hus knyttet til åtte av SEFRAKs ni samfunnssektorer. Sektordiagrammet viser hvilke samfunnssektorer bygningene var knyttet til da de ble bygd. Fordelingen viser at landbruket dominerer med hele 1370 av de 1430 undersøkte bygningene. Det er et langt sprang til de neste gruppe som er "Fast bosetting uten næringsstilknytting" med 2 %. Øvrige sektorer har en svært liten andel.

2.4.2 Sosial miljøsammenheng

Sektordiagrammet viser hvilke sosiale miljøer som har satt sterkest spor etter seg i den registrerte bygningsmassen. Bøndene utgjør naturlig nok den største gruppen, med 1195 hus. Arbeidere og husmenn følger dernest med 191 hus. De fleste av disse er husmenn, en mindre gruppe innen segmentet er definert som arbeidere (16 % av segmentet), av tjenestemenn er det svært få. Også øvrige sosiale kategorier er kun representert med få hus.

2.4.3 Bygningstyper

De registrerte bygningene fordeler seg på 20 hustyper slik disse er sammenfattet i MOV-undersøkelsen. Materialet fordeler seg relativt jevn på "Bolighus" og "Mindre uthus i/nær tunet", som sammen utgjør hovedtyngden i materialet. Dernest kommer "Driftsbygninger i tunet". En overveiende del av husene i materialet er registrert i gårdenes kjerneområder, i bygda og i tilknytning til gårdstunet. "Hus i utmark, seter" har kun en liten andel, "Andre hustyper" enda mindre.

Nær 70 % av husene i segmentet "*Mindre uthus i/ved tunet*" er stabbur. To eller tre stabbur på rad er karakteristisk for gårdsbebyggelsen i Melhus. Sammen med sidebygningene (i hovedsak eldhus, sjeldnere kårhus), utgjør de vegger i det stramme trøndertunet – mellom

store hovedbygninger og driftsbygninger. Men noen steder står stabburet litt til siden for hovedtunet.

Hovedbygningene i Melhus er kjent under begrepet *trønderlån* og er en av de mest markante, lokale bygningstypene for bolighus på landsbasis. De fleste har en lang påbyggingshistorie, oftest med utgangspunkt i en treromsplan som er tilbygd i lengden med stuer og kammers og noen ganger kårhus. Det klassiske trønderlånet har ett rom i bredden og er på to etasjer. Hovedbygningene benevnes ofte som "stuggulån". Eldhus i Trønderlag kalles "masstu". Masstuene i Melhus kan være som små lån å se til, ofte er det da den gamle hovedbygningen. Eller de er lave to-romshus med stor skorstein, av mer tradisjonell type slik de finnes over det meste av landet. Etter stabbur og sidebygninger er smia en utbredt hustype i tunområdet nærhet. De fleste smiene i Melhus er små, tradisjonelle tømmerhus med stor skorstein. De er plassert et stykke unna tunet.

I Melhus er det den mer moderne "enhetslåven" som er i flertall i gruppen "*Driftsbygninger i tunet*", som utgjør godt over halvparten av segmentet. At enhetslåven har fått såpass markert innpass i den registrerte bebyggelsen datert før 1900 forteller noe om bygdas sentrale posisjon i det jordbruks-historiske landskapet. Men under kategorien "fjøs, stall, låve" finnes også store hus som i første øyekast knapt er å skille fra enhetslåver. Det kan være fjøs og staller med egne høyrom over, og store kornlåver med mange tømmerbolker i tillegg til høye loft. Som oftest er disse kjedet sammen, gjerne i en vinkel i et hjørne i tunet, med mer eller mindre enhetlig utforming. Utviklingshistorien bak "vinkel-låvene" kan være at fjøs, høyløer og låver som utgjorde selvstendige elementer i tunet, senere er sammenføyd under felles tak – etter opplysninger i registreringsmaterialet å dømme skjedde det gjerne rundt 1900. Det varierer om de er registrert som ett hus – dvs. enhetslåve, eller de er splittet opp – etter funksjon, alder og grad av fysisk sammenheng. Det har derfor vært vanskelig å skille de to kategoriene driftsbygninger i Melhus-materialet. Det er brukt skjønn ved SEFRAK-registreringen, og vi har med noen korrigeringer fulgt dette. Inndelingen i "enhetslåve" og "fjøs, stall låve" bør derfor leses med forbehold.

Både trønderlånet og den sammenbygde driftsbygningen, "enhetslåven" var som hustyper i regionen utviklet sist på 1700-tallet, men fikk for alvor utbredelse utover 1800-tallet, i forbindelse med jordskiftet og oppbygging av nye tun – de ble da de viktigste veggene i firkattunet.

Gruppen "*Hus i utmark, seter*" domineres av hus knyttet til seterbruket. Det er flest seterfjøs og seter-stuer ("seterhuset" eller "seterbua" lokalt) – de tar litt over 1/3 av segmentet hver, mens det er noe færre løer. Det er mulig antallet utmarkshus er noe snaut. Det er som nevnt foran ingen registrering med fra det store utmarksområdet østover i Flå og Horg. Hus i heimemarka utgjør kun en liten del av segmentet med utmarkshus. Kategorien "Utløe/sommerfjøs" har kun fem registrerte.

Det stramme trøndertunet med husene innskrevet i en klart definert firkant setter preg på det meste av gårdsbebyggelsen i Melhus. Selv om tunformen har lange tradisjoner, ble firkanttunet først utbredt i vanlig bondebebyggelse med de store strukturendringene utover 1800-tallet som går under betegnelsen "Hamskiftet" – og ses i sammenheng med bl.a. jordskiftet og konsentrasjon om færre, men større hus i tunet. Etter hvert fikk hovedbygningen, "stuggulånet", en mer framtrædende plassering. Øverst fra venstre: Rønningen på Øysand og Volla i Melhus. Deretter Megarn Løberg; Horgøien Sanden; Søstuggun Midttømme, samt Midtlyng, alle i Horg. Nederst til høyre Blokkum i Hølonda.

På Gyllteigen i Horg ligger hus til flere bruk tett sammen med innhus og uthus i to rekker, etter terrenget. I dag er slike bygningsmiljøer sjeldne, men før jordskiftet på 1800-tallet skal de ha vært lagt vanligere også i Melhus. (1653-020-023 mfl.)

Hovin framstår mest som en landsby sett fra østsida. Bebyggelsen ligger konsentrert langs en høyderyg, men med skilte tun langs en felles gårdsveg som følger ryggen. Deler av Hovin "nye" bygdesentrum i forgrunnen. (1653-022-013-23)

Evjen i Horg er en grend på vestsida av Gaula der hus til flere bruk ligger sammen på hver side av bygdevegen, som nærmest har preg av en tettbygd gate. Bebyggelsen i lia over er for det meste småbruk og gamle plasser under hovedgårdene i dalen.

Bortistugun og Frammistugun Gaustad i Hølonda har bebyggelsen ordnet i ett stort firkanttun, med stabburene som skille i midten. Tunet er fortsatt delt mellom to eiere/brukere. (1653-026-056-050.)

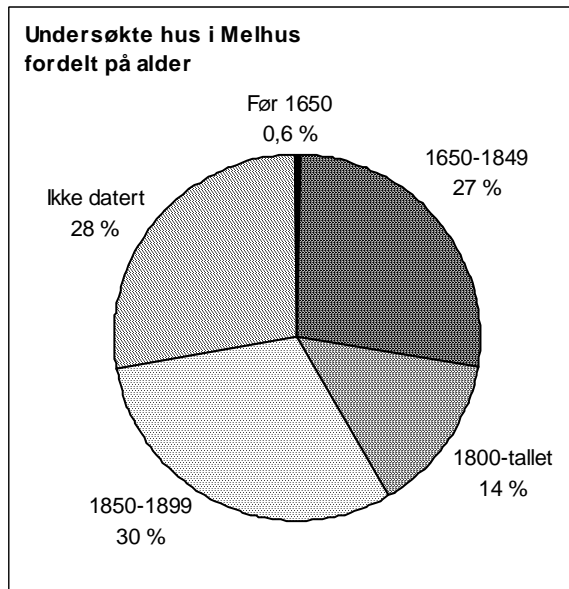

Småbruket Dulufløtten ligger høyt i lia over Gylløyan sør i Horg. Det var feriested også ved registreringen i 1988, og husene var nylig satt i stand. De ble da oppgitt å ha høy alder, men Dulufløtten ble ikke matrikulert som eget bruk før etter 1900. Også på dette småbruket er de eldste, registrerte husene, stuggulånet, låven og fjøset, organisert rundt et lite firkanttun, men det er ikke vanlig at våningshuset ligger på tvers av landskapet. (1653-020-011-13.)

Estensadhagan (1653-029-044-46) ligger som den øverste i lia av to gamle husmannsplasser under Estenstad i Hølonnda. Her er stuebygning, fjøs og stabbur bevart. Husene var pusset opp og plassen tatt i bruk som feriested ved registreringen i 1982. Bl.a. var fjøset satt i stand som soveanneks. Låven er borte, men plasseringen av de gjenværende husene røper også her et firkanttun. Stuebygningen er en av relativt få som har bevart treromsplanen, med stue, gang og kjøkken. Det er typisk at det er på husmannsplassene vi finner denne typen i dag. Selv om bygningsmiljøene er godt bevart både på Dulufløtten og Estensadhagan er jordveien ute av bruk og i ferd med å gro til.

2.4.4 Alder

Diagrammet indikerer en jevn spredning mellom hus bygd før og etter 1850. Men segmentet "Ikke datert" er relativt stort. Flere av disse kan være blant de eldste. Det samme gjelder også hus i gruppen "1800-tallet".

Det er særlig bolighus og stabbur som dominerer det eldste materialet. Men det finnes også flere gamle låver. De eldste sidebygningene, i form av masstuer og kårbygninger har gjerne en forhistorie som hovedbygning. Ofte gjelder dateringen kun deler av huset, særlig er det aktuelt for bolighusene, som er mest endret gjennom tidene. I Trøndelag kommer dette ekstra godt til syne i påbyggingskikken som har resultert i de lange lånene, som det er mange av i Melhus.

Det er et stort innslag av skjønn ved datering av hus. Dateringen til "Før 1650" er naturlig nok

ekstra usikker, og gir mer en indikasjon på at dette er "gamle" hus. Men enkelte av husene i denne gruppa i Melhus er også datert etter antikvariske undersøkelser. Med i undersøkelsesmaterialet er det åtte hus datert før 1650 – fem våningshus, én sidebygning (masstu), ett stabbur og én smie (opprinnelig stabbur).

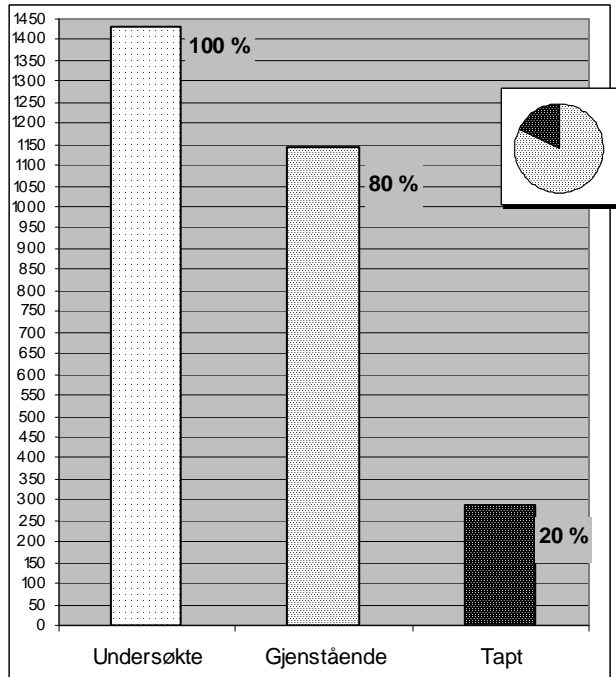

Masstu på Innstuen Voll i delområde Melhus. Huset skal være fra 1871, men den fine døra med klassisistisk omramming er nok en del eldre og stammer fra et revet bypalé i området rundt Stiftsgården i Trondheim. Det var ikke uvanlig at bønder fra Melhusbygdene deltok i rivingsarbeid i byen, og at de tok med seg brukbare bygningsdeler og dekorelementer hjem. Flere av inngangsportalene i bygda skal ha samme bakgrunn. (1653-002-031)

3 Resultat

3.1 Tap

3.1.1 Tap – samlet oversikt

Av 1430 undersøkte bygninger i Melhus er 286 tapt siden registreringstidspunktet. Det vil si at 20 % av den undersøkte bygningsmassen fra før 1900 er borte.

1144 bygninger – 80 %, står fortsatt.

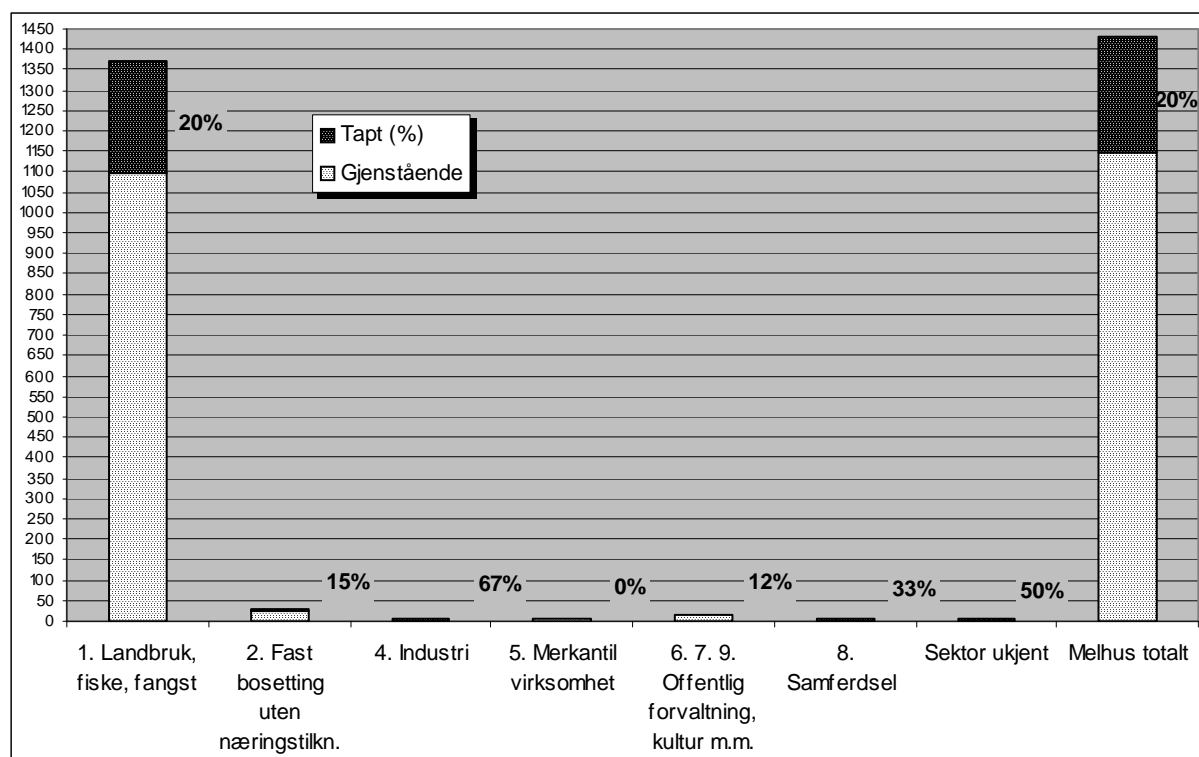

I tunet på Presteggen sto våningshus, stabbur og driftbygningen ved registreringen i 1983, men de ble revet få år etter. Driftbygningen var da kun i bruk som vedskjul, og svært nedslitt. Våningshuset er typisk for de mindre, enkle trønderlånene med tre tømmerbolker på rad – kjøkken, stue og kammer. Presteggen var opprinnelig husmannsplass, og lå nede i dalen nær Melhus sentrum – i et av områdene med særlig høy tapsandel, 30 %. Det er bygd nye hus i tunområdet og det planlegges videre utbygging. (1653-005-021–23)

Hovedbygningen til bruk 1 på Midtflå er revet som følge av bruks sammenslåing. Husene til bruk nr. 1 og 2 sto samlet i et stort firkantun ved registreringen i 1978. Men husene til bruk nr. 1 var ute av bruk og dels under riving. I dag står bare bebyggelsen til bruk nr. 2 tilbake. Det er dels bygd nye uthus der de revne sto. Våningshuset på bildet hadde fått sin endelige utforming midt på 1800-tallet, men gikk for å være et av Flås eldste hus – bygd tidlig på 1700-tallet. Ler krets i Flå har høyt tap – 30 %, og tapene fordeler seg på gårdsområdene og Ler sentrum. (1653-013-014)

3.1.2 Tap – samfunnssektor

Sektorene utenom "1. Landbruk, fiske, fangst" er så små at få tap gir store utslag i prosentandeler. "4. Industri" skiller seg mest negativt ut med 67 % tapte, to av tre registrerte hus gir utslaget.

Tapene innen industrisektoren gjelder et meieri og frørenseri i Flå. Tapet innen "8. Samferdsel" gjelder Ler jernbanestasjon. Tapene innen "6, 7. 9. Offentlig forvaltning, kultur m.m." gjelder to bedehus – på Øysand og Melhus. Selv om dette er få hus i antall, representerer de viktige sider ved Melhus' historie. Tapene i disse minste gruppene gir en indikasjon om sårbarhet for forandringer, og konsekvenser for i representativiteten i kulturminnebildet som helhet.

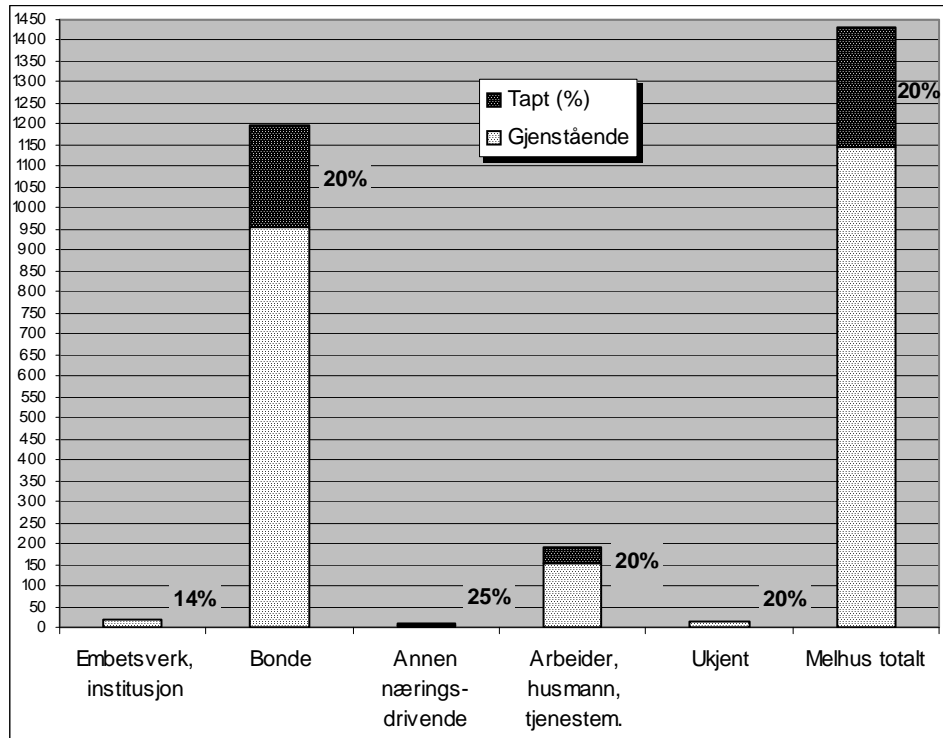

Stallbygningen på Gravrokksgerdet i Melhus er datert til før 1870, men kan skrive seg fra da husmannsplassen ble frikjøpt i 1824. Den skal ha vært overnatningsplass for soldater, som på 1870–80-tallet hadde øvelser på ekserserplassen like ved. Veggene var fulle av deres navnetrekk. Men dette er i dag kun en muntlig tradisjon, for huset har gått tapt ved brann. (1653-010-030)

Flå Frørenseri var en av få næringsbygg i registreringsmaterialet, men er ikke datert. Huset er nå revet. Det sto ved den gamle hovedvegen mot Ler sentrum i Flå, og var ikke i bruk ved registreringen i 1978. (1653-013-070)

3.1.3 Tap og sosial miljøssammenheng

Regnet i prosentandeler er tapet likt med gjennomsnittet både for gruppen "Bonde" og for gruppen "Arbeider, husmann tjenestemann". Det er størst forskjellen mellom de minste gruppene. "Embetsverk, institusjon" og "Annen næringsdrivende".

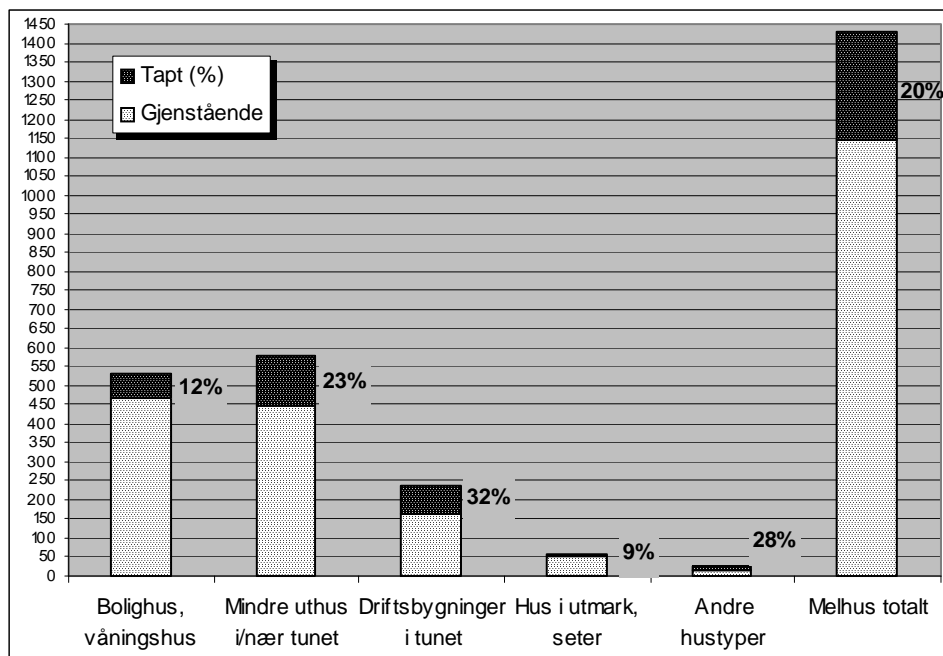
Lik prosentandel tap for hus knyttet til kategoriene "Bonde" og "Arbeider, husmann tjenestemann" indikerer samme rivingstakt. Men siden den siste gruppen alt er desimert på grunn av utviklingen, har disse tapene likevel større betydning for kulturminnebildet som helhet. Her spiller det også inn at mange av disse tapene gjelder bolighus. Det en overvekt av tap på husmannsplassene, tapet ligger her litt over gjennomsnittet – 22 %, mens den tallmessig mindre gruppen hus knyttet til arbeiderstanden har tap under gjennomsnittet – 16 %. Den lille gruppen tjenestemenn har ikke tap.

Det er som forventet at gruppen "Embetsverk, institusjon" har det minste tapet. Men tapene gjelder hus som var viktige for fellesskapet i lokalsamfunnet – forsamlingshus, stasjonsbygning. Det samme gjelder næringsbygningene som gir tapene i gruppen "Annen næringsdrivende".

Kroken var en del av arbeidermiljøet på Ler. Både bolighuset og uthuset er opprinnelig eldre hus som ble satt opp her rundt 1910. Eiendommen er nå bebyggt med nye hus. (1653-013-053)

3.1.4 Tap – bygningstyper

Det er stor forskjell på hvilke hustyper/grupper hus som er tapt. Det gir størst utslag mellom "Driftsbygninger i tunet" og "Hus i utmark, seter", som ligger i hver sine ende av tapsskalaen. Også "Bolighus, våningshus" har tapsprosent langt under gjennomsnittet.

Innen den sammensatte gruppen "Mindre uthus i/nær tunet" er det de små uthusene og sidebygningene som drar tapsandelen opp, med tap på henholdsvis 46 % og 33 %, mens stabburet har tap på 17 %.

Lavest tap totalt har seterstua – 4 %, men også de andre husene i setertunet har tap godt under gjennomsnittet.

Det er som forventet at de største tapene er å finne i de to gruppene "Mindre uthus i/nær tunet" og "Driftsbygninger i tunet". Det er her vi finner de fleste hustypene knyttet til eldre driftsformer i jordbruket. Det er mer overraskende at "Hus i utmark, seter" har så lave tapsandeler, dette er hus som i enda større grad dokumenter det gamle, ekstensive jordbruket. Men både det lave antall registrerte utmarkshus og tapstallene, speiler at strukturendringene i jordbrukets bruk av utmarksressursene i Melhus var kommet langt på registreringstidspunktet. Det er lenge siden det var aktivt seterbruk her. Mye av den registrerte bygningsmassen var gått over til fritidsbruk ved registreringstidspunktet, eller de hadde en mer sporadisk funksjon i sammenheng med skogbruk og beitebruk. Det er likeledes registrert få hus i heimemarka i Melhus, én reven høyløve av fem registrerte gir en tapsandel på 20 %. Tall og resultat når det gjelder utmarkshus må imidlertid leses med et visst forbehold om mangler i registreringsgrunnlaget, særlig for de østligste utmarksområdene av kommunen.

Begge hustyper innen "Driftsbygninger i tunet" har tap over gjennomsnittet – "enhetslåven" 30 % og "fjøs, stall låve" 37 %. Siden hus kategorisert som "fjøs, stall låve" gjerne hører til det eldste sjiktet driftsbygninger er det forventet at vi finner det relativt sett største tapet her. Men som nevnt i kap 2.4.3 er det ikke så enkelt å skille mellom de to typer driftsbygninger i Melhus-materialet. I antall er det gått tapt dobbelt så mange hus kategorisert som "enhetslåver" – det er registrert langt flere av disse.

Med unntak for stabburet har alle hustyper innen gruppen "Mindre uthus i/nær tunet" tapsandeler godt over gjennomsnittet. I Melhus har spesielt mange smier gått tapt, noe som bidrar til å trekke tapsprosenten for de små, funksjonsspesialiserte uthusa opp til 46 %. Kategorien sidebygning har tap på 33 %. Disse tapene gjelder særlig eldhusene (masstuene), og har gått ut over en viktig del av det tradisjonelle Melhus-tunet. Stabburene har som oftest en enda viktigere posisjon i gårdstunets ansikt utad. Gjerne flere ved siden av hverandre. Det er noe overraskende at stabburet som hustype har

tapsandeler så nær gjennomsnittet. Det er en hustype som gjerne beskyttet av sin symbolverdi. Men det er registrert mange stabbur i Melhus, ofte flere i samme tun, og selv om ett er borte kan det fortsatt være stabbur som står igjen. Stabburet topper dessuten listen over hus med flytting som tapsårsak. En del av disse har gjenoppstått som stabbur i andre gårdstun – også i Melhus, men stabbur ser i tillegg ut til å være særlig populære som hytteemner.

At *bolighus* har tapsprosent godt under gjennomsnittet er som forventet. De fleste bolighus i Melhus er i bruk. Bolighuset i form av "trønderlånet" har dessuten også en viktig posisjon i gårdstunets ansikt utover, og er anerkjent å ha stor identitetsverdi. Selv om bolighus og stabbur har tapsprosent under gjennomsnittet har det gått mange tapt i antall, de topper tapstallet for enkelthus med omtrent like mange hver (66 og 68 tapte). Bolighus og stabbur er da også de hustypene det er registrert flest av.

Ikke uventet er andelen tapte boligshus langt høyere på husmannsplassene (34% av tapene i denne sosiale kategorien). Det er registrert noen få bolighus og uthus knyttet til miljøer utenom primærnæringen. Antall tapte er få og ligger godt under gjennomsnittet også målt i prosentandeler.

Gruppen "*Andre hustyper*" gjelder næringsbygg og forsamlingshus av ulike slag. Det er registrert få slike hus i Melhus og prosentvis er det høye tap – om man nærmer gruppen under ett, ser dem enkeltvis eller ser analysen ut fra vinkler som samfunnssektor eller sosial sammenheng. Tapene gjelder to næringsbygg, to bedehus, et gjestgiveri (og skysstasjon) og en jernbanestasjon. Alle har vært sentrale hus for lokalsamfunnene, og som nevnt under "*Samfunnssektor*" er det tap med konsekvenser for representativiteten i kulturminnebildet som helhet, selv om det gjelder få hus i antall. Av en gruppe på fem undersøkte skolestuer er ingen borte. Det samme gjelder fire hus registrert som forretningsbygg.

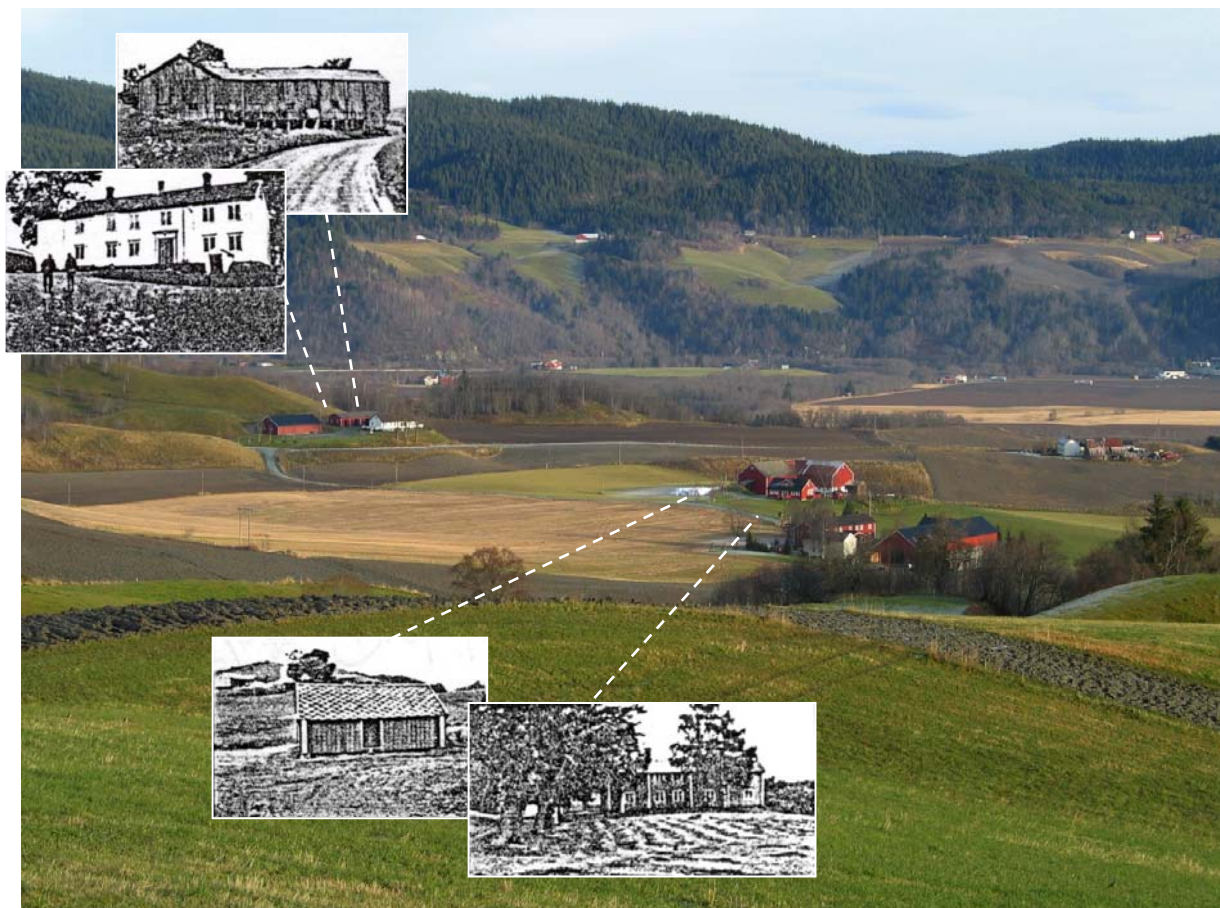
Smia på Nordstuggu Midtømme i Horg er solgt, og sammen med et stabbur fra gården satt opp som hytte på en setervoll i Sokndal. (1653-023-038)

Det gamle våningshuset på Myra i Hølonda var ute av bruk ved registreringen i 1979, og ble siden flytta til Dokka. Gårdsbebyggelsen er helt fornyet. Men stabburet, som også ble registrert, står i det nye tunet. Myra var skysstasjon på vegen til Hølonda til 1927. (1653-025-021)

Stuebygningen på Rydningen/-Moen ved Lundamo var i bruk som utleiehus under registreringen i 1992, men det var trolig allerede da planer om å rive den. I dag står bare stabburet tilbake og vekster etter hagen. Lundamo er den av kretsene i Horg som ligger nærmest gjennomsnittet i tapsprosent – 18 % (1653-018-020, 021)

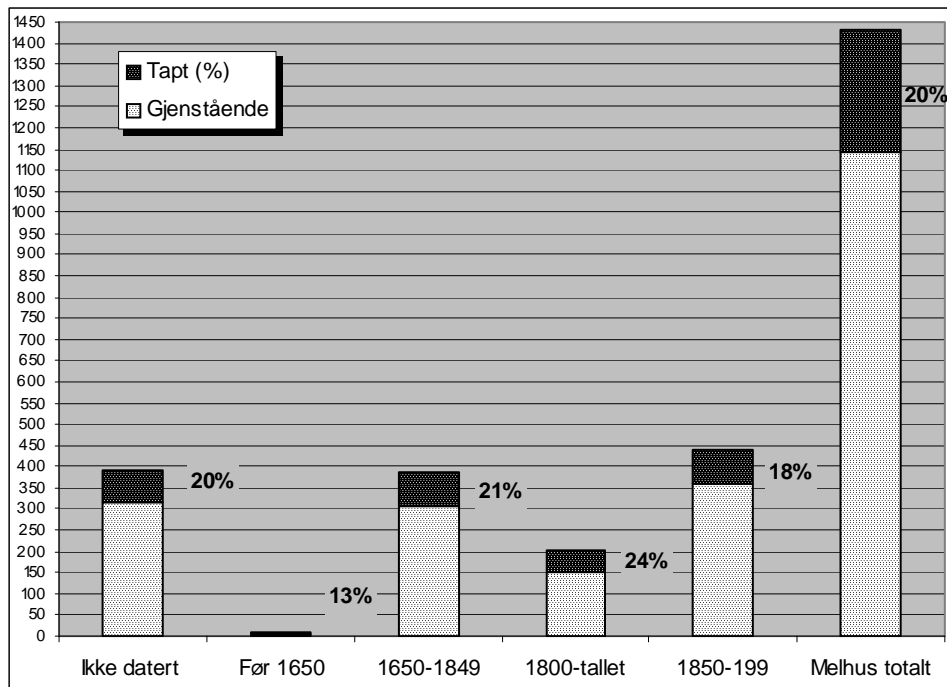
Krets 8 Fornes har en av de høyeste tapsandelene i Melhus – 33 %, og de fleste av tapene gjelder hus på aktive gårdsbruk. På Forset er tapene særlig merkbare. Bebyggelsen på "Innistuen" og "Garden" er på det nærmeste helt fornyet siden registreringen i 1984. Begge hadde tradisjonelle tun med store stuelån fra 1700-tallet og ulike typer uthus. Ingen av de registrerte husene står i dag. Tilstanden var svært varierende ved registreringen, og det forelå rivingsplaner for noen av husene. På de innfelte bildene ses driftsbygningen og hovedbygningen på "Garden" øverst til venstre, og smia og hovedbygningen på "Innistuen" nederst. (1653-008-039-44)

Småbruket Bybotsløkken var i bruk som feriested ved registreringen i 1979, og jordveien tilleggsjord for nabobruk. Våningshuset er typisk for de mindre stuelånene, og ble påbygd til full lengde med tre rom på rad på 1920-tallet. I dag står bare en driftsbygning fra 1900-tallet tilbake. (1653-015-008)

3.1.5 Tap – alder

Tapsandelen i prosent ser ut til å være noe lavere for den nyere delen av bebyggelsen.

Resultat er som forventet, at nyere hus er mindre nedslitt og sårbare for tap. Men forskjellene er små og det er usikkerhet knyttet til gruppene "Ikke datert" og "1800-tallet" som er relativt store. En god del av husene i "ikke datert" kan godt være blant de eldste. At den lille gruppen med hus bygd før 1650 har noe lavere tap er ikke så rart. Når hus oppnår så høy alder skal det mer til for å rive dem. Endringen i Kulturminneloven fra 2001 som gir automatisk fredning til hus bygd før 1650 og strengere regler for saksbehandling av hus eldre enn 1850, spiller neppe mye inn på denne undersøkelsen i 2003.

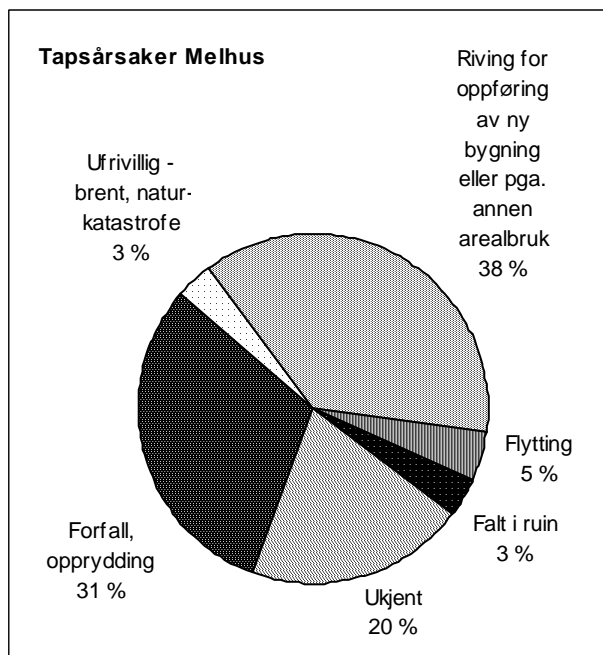

Masstua på Vollarydningen er typisk for de mindre eldhusa i materialet, som etter hvert er blitt overflødige i tunet. Den var kun i bruk som vedskjul ved registreringen i 1983, og i 2003 var det i ferd med å reises nytt hus på stedet der den hadde stått. Registrert bolighus og stabbur står og er i bruk. (1653-002-024)

Sidebygningen på Øvre Langeland i Flå var av de større, og inneholdt bl.a., korn tørke med kvern og verksted, i tillegg til smie. Ved registreringen i 1979 var den fortsatt i bruk til smiarbeid. Den er nå revet. (1653-014-023)

3.1.6 Tapsårsaker

"Riving for oppføring av ny bygning eller pga. annen arealbruk" er med 38 % den viktigste årsaken til at hus i Melhus har gått tapt.

Generelt forfall, uttrykt i rubrikkene "Forfall, opprydding" og "Falt i ruin" har en nesten like stor andel – til sammen 34 %.

Endringer innen gårdstunet i form av bygging av nye driftsbygninger, redskapshus og våningshus står bak de fleste tapene i gruppen "Riving for oppføring av ny bygning eller pga. annen arealbruk". Fornyelsen har enten krevd en annen organisering av bygningsmassen eller det gamle huset er blitt erstattet av nytt på samme sted. En del mindre hus som er borte har stått i veien for kjøring i tunet. Ikke sjelden er det markante terrengendringer knyttet til tunendringene. De fleste av disse endringene gjelder aktive gårdsbruk, og mange tap kan derfor knyttes til gårdens drift. Minst 18 % av

disse tapene kan relateres til bygging av nye uthus/driftsbygninger, som oftest nye redskapshus. Men en god del av endringene kan også knyttes til fornyelse/utvidelse av boarealet i tunområdet, og trolig ses i sammenheng med Melhus som presskommune for boligutbygging. De fleste av de aktive gårdsbruka i Melhus ligger i LNF-områder med restriksjoner mot ny boligbebyggelse, og noe som innebærer rivepress mot eksisterende hus ved ønske om fornyelse av boligmassen. Men fram til 2003 har ikke dette vært håndhevet strengt. Det har vært lett å få dispensasjoner.

Riving som følge av større utbygging på grunn av omregulering til andre arealformål, boligområder, offentlige områder og lignende utgjør kun en liten andel av segmentet, ca. 10 hus. Vegutbygging som direkte årsak til tap enda færre.

Det er først og fremst driftsbygninger og andre uthus som vi finner under "Falt i ruin", ingen bolighus. Noen av disse framstår nå som ruiner i landskapet. Under "Forfall, opprydding" er det et større spekter av hus typer. De fleste av husene bak de forfallsrelaterte tapene (de 34 %) hadde merknad om dårlig teknisk tilstand ved SEFRAK-registreringen.

For 13 hus eller 5 % er flytting oppgitt som hovedårsak til at hus er fjernet. I tillegg kommer fem hus der andre tapsårsaker er primære, men huset er tatt ned med tanke på at det skal kunne settes opp et annet sted. Samlet berører derfor flytteplaner 6 % av tapene. Dette er et minimumstall, flere hus i segmentet "Ukjent" har en karakter som tilsier at de kan ha vært egnede flytteobjekter.

Godt og vel halvparten av de flyttete husene er stabbur. Ellers er dette våningshus og mindre uthus, ikke driftsbygninger. MOV-undersøkelsen 2003 har ikke gjort noe systematisk undersøkelse av hvordan det har gått med husene som er oppgitt flyttet. I mange tilfeller kjenner ikke tidligere eiere til husets videre skjebne. Om noen vet vi at de fortsatt ligger lagret i påvente av å gjenreises.

Begrunnelsene for flytting av hus varierer mye, likeens planene for gjenbruk. En del hus er tenkt brukt på nytt som hytter. Tre hus skal være tatt ned for å settes opp i bygdetunet på Fossbakken. Noen erstatter gamle hus som var blitt for dårlige i andre tun i bygda, det gjelder da gjerne stabbur. En del er flyttet ut av kommunen, da gjerne til fritidsbebyggelse. Ett stort våningshus er tenkt brukt som laksefiskerlosji og flyttet nærmere Gaula.

"Ufrivillig brent/naturkatastrofe" står bak en liten andel av tapene – 3 %. Det gjelder ti hus hvorav åtte har brent, ett ble skadet av sterk vind og ett av snø. (Da er det ikke tatt med hus som er bevisst revet i form av brannøvelse.)

Oversikten over er grovmasket og årsakssammenhengene kan ofte være overlappende. Oppføring av nye hus på stedet eller ny arealbruk kan ha sammenheng med at huset som sto der var dårlig, eller det kan ha vært brukt som påskudd til for å rive eller flytte.

Stabburet på Løvsetdalen i Lerli krets i delområde Melhus er et av de minste i materialet. Det sto kloss i vegen ved registreringen i 1983, og er i dag borte. Området ved Løvsetdalen, som opprinnelig var karakterisert av mange husmannsplasser og småbruk, er i dag utbyggingsområde for boliger. Tapsprosenten i kretsen er blant de høyeste – over 30 %. (1653-011-024)

Stabburet på Reitan i Flå lukket tunet mellom våningshuset og driftsbygningen ved registreringen i 1978. Siden har det skjedd store endringer i tunet, og i dag er bare våningshuset tilbake. (1653-013-083)

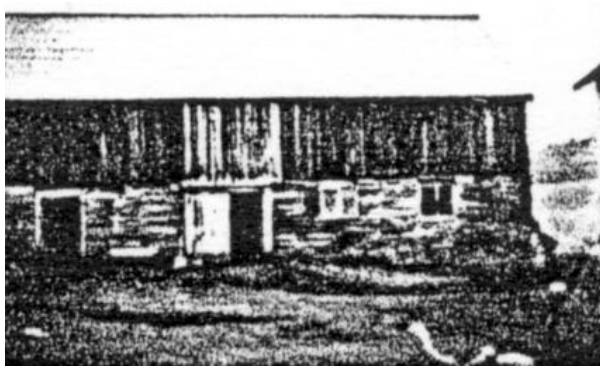
Stabburet på Nestuen Forset sto i rekke med, og for enden av våningshuset. Da våningshuset ble forlenget måtte det bort, og ble i 1989 flytta til Nedre Løberg, hvor det er tatt i bruk til "lakse-camping" (se kap. 6). (1653-008-046)

Ved registreringen i 1983 sto "overburet" og "nerburet" på Øyås-Nordgården side om side og rammet inn tunet mot nord, begge like etter en oppussing i 1923. Overburet var i bruk som vedskjul og ble siden solgt på rot til en som hadde planer om å bruke det til hytte. Nerburet og andre registrerte hus står som før. (1653-001-048)

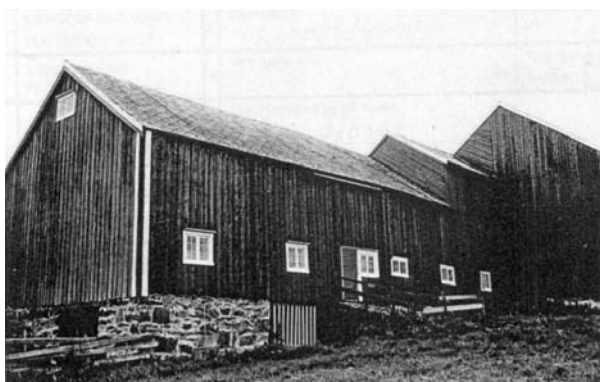
Driftsbygningen på Hammerås i Hølonde besto av en sammenbygd lengde med fjøs og stall fra 1844, og låve med sauefjøs og grisehus fra rundt 1900. Det mest bygd i tømmer. Den var ennå i bruk ved registreringen i 1982, men er siden revet. (1653-027-016)

Fjøset på Nergarn Holum i delområde Melhus var et av få steinfjøs i materialet, og skal være bygd før 1850. Det var bygd som fjøs og stall, men i bruk som småkrøtterfjøs ved registreringen i 1984. Det har nå måttet vike plassen for ny driftsbygning. (1653-006-012)

Fjøset på Nedre Stokkan i delområde Melhus var en av de større vinkelbygde, mer moderne driftsbygningene i Melhus-materialet, og i hovedsak bygd på 1890-tallet. Den er i dag erstattet av nytt redskapshus. (1653-012-002)

Fjøset på Lersbakken i Flå ble bygd i 1894 og representerer en typisk måte å kjede sammen uthusrekka på. Det ble revet få år etter registreringen i 1978 og erstattet med et nytt fjøs med samme plassering. (1653-013-035)

Driftsbygningen på Romol i delområde Melhus besto av en stor kornlåve i vinkel med en like stor fjøs- og stallbygning, alt i tømmer og datert 1830. Hele komplekset er i dag erstattet av nytt redskapshus. Både Holum og Romol ligger i en av kretsene med høyest tapsandel – 32 %. (1653-006-028)

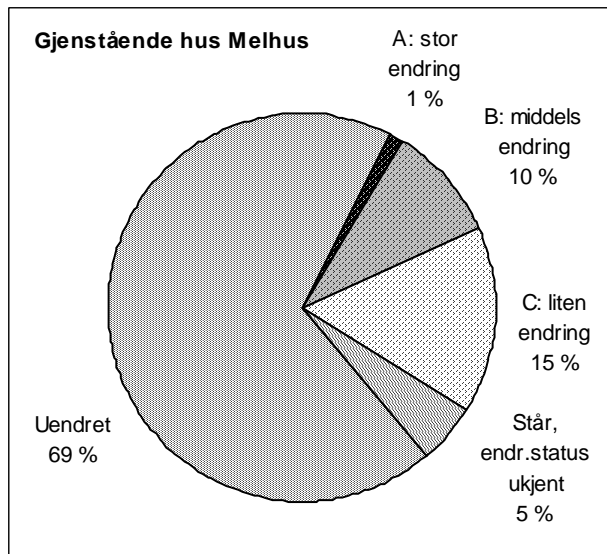
3.2 Endringer av gjenstående bygninger

Grunnlaget for undersøkelsen er de samme 1144 gjenstående bygningene som det er gjort rede for i kapittel 3.1. I dette kapittelet gjøres det rede for hva som har skjedd med disse.

To forhold belyses:

- Endringer i form av tilbygg, påbygg, andre ombygginger
- Bygningenes tilstand/forfall

3.2.1 Endringer – samlet oversikt

300 SEFRAK-registrerte bygninger har blitt endret. Dette er et samletall for endringstypene A, B og C og utgjør ca. 26 % av de gjenstående bygningene.

Sagt på en annen måte gjenstår ca. 69 % av bebyggelsen fra før 1900 i Melhus i store trekk slik den var ved registreringstidspunktet.

Dette gjelder, som nevnt i kapittel 1 ikke bygningenes autenticitet i detaljer. Fornyng av materialer til samme type som ved registreringstidspunktet er ikke registrert som endring.

For 5 % av de gjenstående bygningene kjenner vi ikke endringsstatus, halvparten av disse var under utbedring/ombygging på tidspunktet for undersøkelsen eller ved registreringen.

Endringsgrader

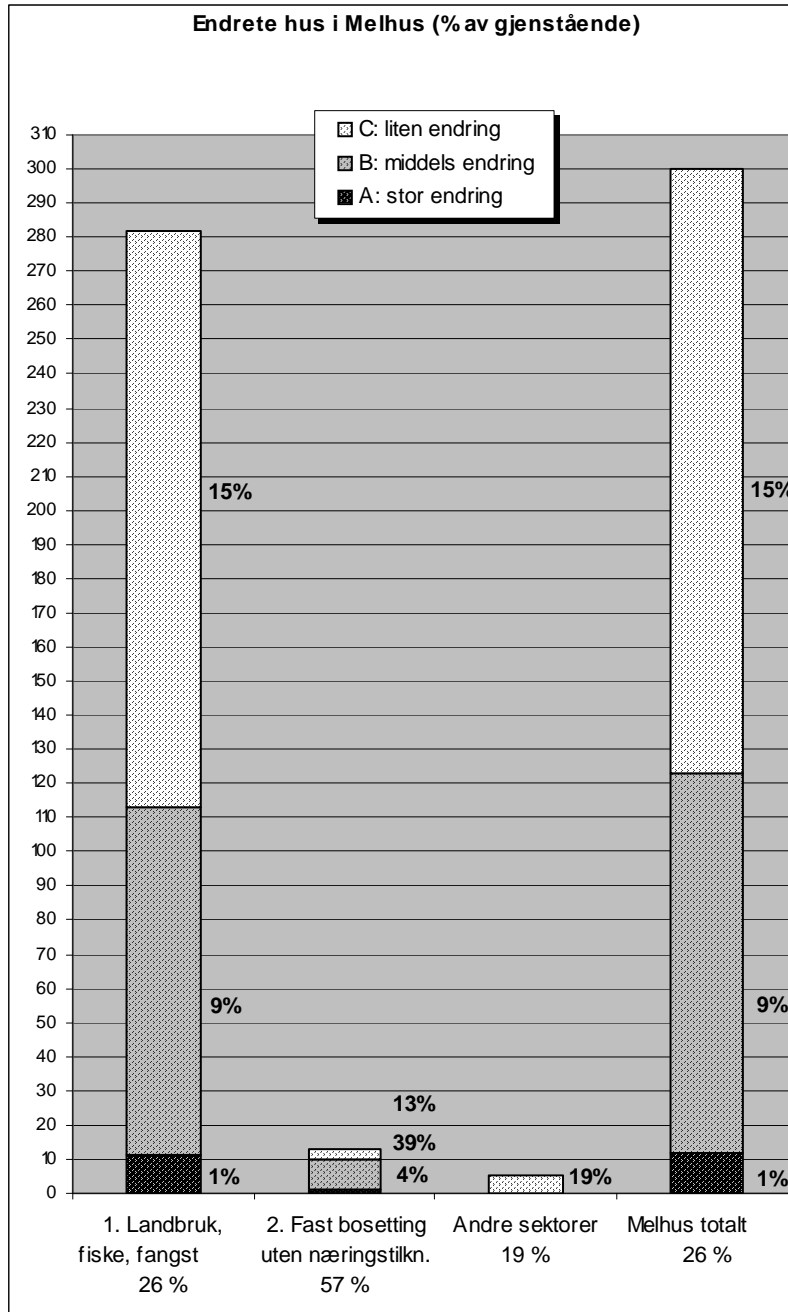
Sektordiagrammet gir en oversikt over fordelingen av ulike typer endringsgrader og belyser hvor omfattende endringene i den gamle bebyggelsen i Melhus har vært.

Det er få hus som er så radikalt endret at opprinnelig volumkarakter er helt forandret (endringstype A), langt flere har vært gjenstand for ulike grader tilbygg/påbygg (endringstype B) og enda flere har kun gjennomgått en utskifting av diverse ytre elementer (endringstype C). Sammenlignet med andre MOV-kommuner er segmentet med endringstype B relativt stort. Det er imidlertid likt med den andre trønderkommunen som er med i undersøkelsen – Snåsa..

Hovedbygningen på Lerli i delområde Melhus var under oppussing/endring ved MOV-undersøkelsen i 2003. Den inngår som "står, endringsstatus ukjent" i undersøkelsen. (1653-011-003)

3.2.2 Endring – samfunnssektor

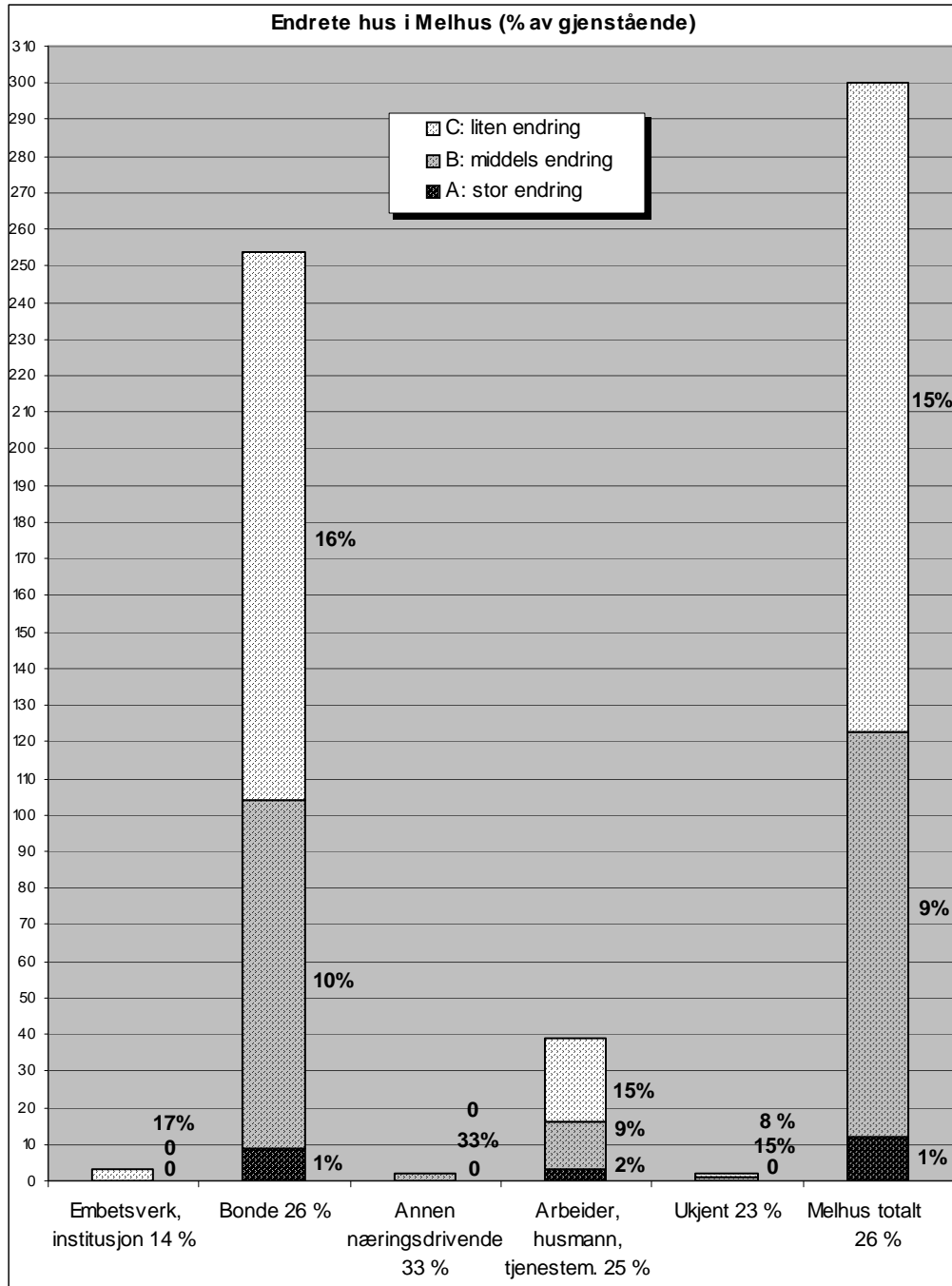

Sektor "2. Fast bosetting uten spesiell næringstilknytting" har samlet høyest endringsforekomst målt i prosentandeler, og større andel mer omfattende endringer.

Den lille gruppen "Andre sektorer" har lavere andel endrete hus og ingen endringer av det omfattende slaget.

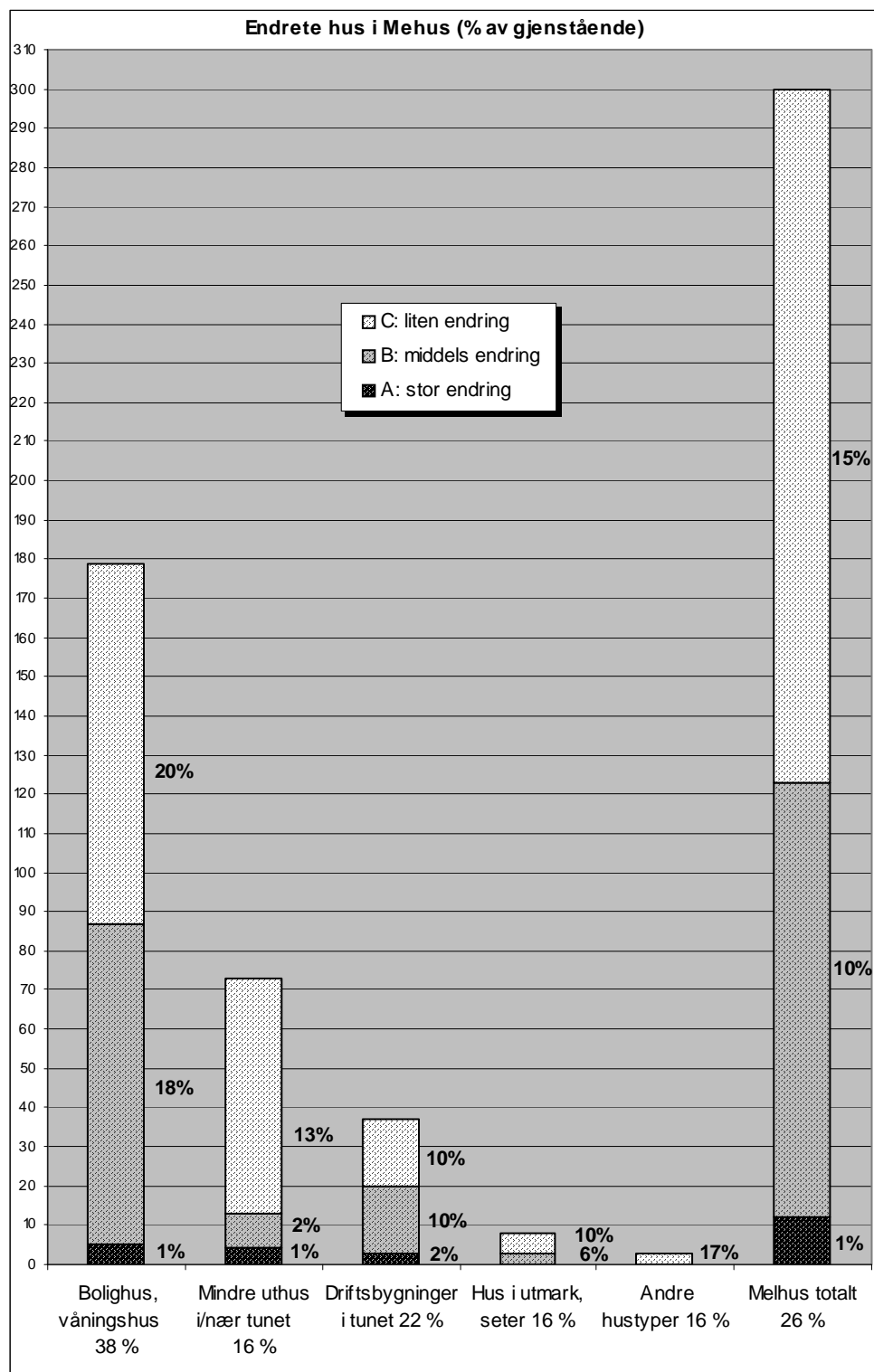
Sektor "1 Landbruk, fiske fangst", følger gjennomsnittet for kommunen.

3.2.3 Endring – sosial miljøsammenheng

Undersøkelsen viser at endringsforekomsten i de største gruppene er nær likt fordelt. De små gruppene viser stor variasjon i forekomst og endringstyper. Hus knyttet til "Embetsverk, institusjon" er mindre endret totalt og har ingen omfattende endringer.

3.2.4 Endring – bygningstyper

"Bolighus/våningshus" er mest endret. Bolighus og driftsbygninger har størst andel av omfattende endringer. Det er bare "Hus i utmark, seter" som ikke har innslag av den mest omfattende endringstypen.

Det er som forventet at bolighus, som er den hustypen som er mest i bruk, også er mest endret. Det er her vi finner størst andel av omfattende endringer, endringstype A og B. Andre hus med boligfunksjoner, som sidebygningen i tunet har endringsforekomst nær gjennomsnittet – 25 %, og

seterstua bare 13 %. Stabbur og andre mindre uthus har langt lavere forekomster. Bolighus og driftsbygninger har omtrent lik fordeling av endringstype B og C.

Mange av B-endringene i Melhus gjelder bolighus. I få strøk av landet har påbyggingskikken for bolighus gjennom tidene fulgt et så fast mønster, og skapt en så markant hustype som trønderlånet. Bolk er lagt til bolken i lengden. Utvidelser som følger trønderlånprinsippet med påbygg i lengden står bak rundt 20 % av endringene i endringstype B for bolighus og sidebygninger, og har vært en av de vanligste løsningene ved større arealutvidelser. Vinkelutbygg står bak 7 % av de større arealutvidelsene i endringstype B. Blant de noe mindre arealutvidelsene er det en økende trend med utbygg mot tunet. Enten ved at gamle bislag blir større, eller det bygges nye innganger – ofte med våtrom, eventuelt nye trapperom. De fleste av disse nye bislagene er på én etasje, og de utgjør med 34 % den mest vanlige endringen for bolighus i endringskategori B. 16 % er på to etasjer. De nye bislagene får saltak, og erstatter ofte eldre, mindre og funksjonspregede bislag med pulttak eller lufteveranda i 2. etasje. Siden trønderlånene ofte inneholder flere leiligheter, gjerne for flere generasjoner, er mange innganger mot tunet vanlig, og dette er et element som ofte endres ved generasjonsskifte – og som er godt sporbart i undersøkelsesperioden.

Ellers er veranda- og terrasseutbygg av ulike slag en av de mest vanlige eksteriørendringene for bolighus. Som oftest innebærer de også fasadeendringer i form av ny utgangsdør til terrassen. Uten takoverbygg inngår de i MOV-undersøkelsen som endringstype C. Med overbygg blir de definert som endringstype B. Plattinger som ikke er forbundet med huset, blir ikke registrert som endring.

Endringstype B viser først og fremst arealendringer – økt areal og redusert areal. 6 % av endringene for bolighus og sidebygninger i kategori B gjelder riving av deler av huset. Det gjelder da gjerne et "ledd" fra husets påbyggingshistorie som er dårligere enn det øvrige, det kan like gjerne være den eldste som den yngste delen, eller det kan være skott/uthusdelen der det har vært del av huset. En slik delriving er ofte kombinert med nye påbygg.

Delrivinger har vært enda mer aktuelt for driftsbygningene. Da gjelder det oftest gamle fjøs eller andre hus for dyr, som har vært mer utsatt for slitasje, mens låve og høyrom står igjen. En del av de gamle fjøsfløyene er erstattet med nye driftsbygninger, enten sammenbygd med restene av den gamle, eller de står for seg selv.

Noen av delrivingene har vært så radikale at huset ikke er til å kjenne igjen, disse er klassifisert som endringstype A. Det gjelder ulike typer hus.

Utbygg for kjølerom, vask og melkemaksiner er en typisk arealutvidelse for driftsbygninger med endringstype B, som oftest kombinert med inngang.

Enkelte endringer har karakter av "tilbakeført stilpreg". Vi har ingen holdepunkter i denne undersøkelsen til å si noe om hvor utbredt antikvarisk, dokumentert tilbakeføring mht. kilder osv. har vært for det enkelte hus. Dette gjelder først og fremst hus i endringstype C, men også en del i endringstype B. Når det gjelder bolighus er det en økende trend i senere tid til at husmørvinduer og panoramavinduer erstattes av tofagsvinduer med sprosser. Gjerne med dekor inspirert av sveitserstil, noe sjeldnere klassisistisk. Men siden undersøkelsesperioden i Melhus strekker seg over en så lang periode, er det også eksempler på det motsatte.

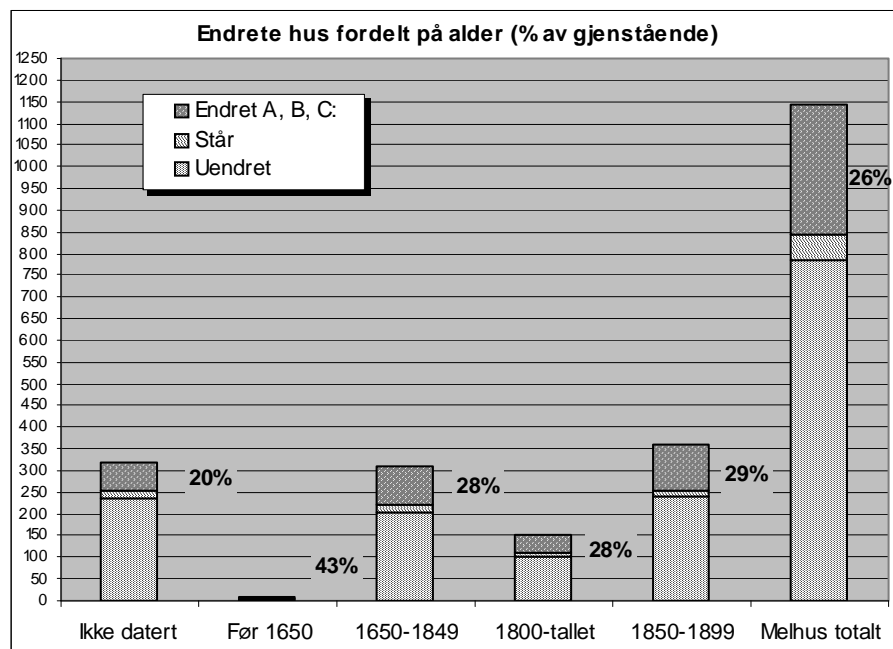
Masstuer, stabbur og seterhus er den type hus som oftest har fått torvtekke som del av restaurering/oppussing siden SEFRAK-registreringen. Uten at vi vet noe om de konkrete husene det gjelder har hatt torvtak før. Fjerning av kledning og spesielt kledningen som skjermes den lille svala/forgangen mellom de framstikkende lafteveggene, er en vanlig endring når småhus av denne typen pusses opp. Endringen er klassifisert som endringstype C, og blir nok ofte sett på som en tilbakeføring.

Endringstype C gjelder ofte skifting av taktekke, og da er det moderne materialer av sement eller metallplater som har vært mest brukt. Mange hovedbygninger, men også andre hus hadde hoggen skifer til tekke ved registreringen, og selv om mange fortsatt er bevart, er innslaget skifertak klart

reduisert. I registreringsmaterialet er det spredte spor av flistak på ulike typer uthus. Det er færre slike eksempler i Melhus i dag.

Stående kledning i form av tømmermannspanel er blitt en tilnærmet enerådende del av trønderlånets uttrykk. Det er svært få eksempler på at dette er fraveket ved oppussing.

3.2.5 Endring – alder

Det er vanskelig av tallene å se om husenes alder har hatt noen innvirkning på endringsforekomsten.

De uten datering har lavest andel, her kan det også være hus fra det eldste sjiktet. Endringsandelen til de aller eldste er påfallende høy, men det er få hus. Endringene gjelder ett våningshus som er påbygd i lengden (endringstype B) og to hus med endringstype C, ett våningshus med nye vinduer mm, og ett 1500-talls stabbur som er endret i form av tilbakeføring til torvtekke.

Ved registreringen i 1989 kjente man til at bebyggelsen i tunet på Løvåsdalen besto av gamle hus som ble flyttet "ned hit" rundt 1860, men hvor gammel masstua var visste man ikke. Antikvariske undersøkelser (ved Arne Berg) har siden datert huset til 1562, noe som i dag innebærer at det er automatisk fredet etter kulturminneloven. Masstua var i svært dårlig forfatning ved registreringen, men er nå laftet opp på nytt, med flere eksteriørendringer i forhold til 1989. I MOV-undersøkelsen inngår huset som endringstype C. (1653-016-025)

Masstua på Tuftan i delområde Melhus ble påbygd og utbygd i 1914, slik den var ved registreringen i 1983. Påbygget var i dårlig stand og man valgte å rive dette og la den gamle kjernen stå fram som eget hus igjen. Siden MOV-undersøkelsen tar utgangspunkt i huset slik det var på registreringstidspunktet er endringen klassifisert som endringstype A. (1653-002-010)

Stabburet på Haugen i delområde Melhus er bygd om til bolig siden registreringen i 1983. Det har stått på Haugen siden første del av 1800-tallet, men flyttmerker viser at det trolig har stått et annet sted før. Selv om påbygget ikke er så stort, er karakterendringen så vesentlig at den er klassifisert som endringstype A. Det finnes i hvert fall ett tilsvarende eksempel på bruksendring av stabbur i registreringsmaterialet for Melhus. (1653-011-002)

Våningshuset på småbruket Rønningen i Horg var et lite stuelån med stue og kjøkken på hver side av en smal midtgang. Det var utvidet på 1930-tallet med små utbygg på begge langsider – bislag og spisskammer. Etter registreringen i 1989 er det tilbygd i begge ender og framstår som et større trønderlån. De gamle tilbyggene er fjernet, bislaget fornyet. Husmorvinduene er erstattet med nye vinduer med ruteinndeling og sveitserstilsdekor. Endringen er klassifisert som endringstype A. (1653-022-055)

Våningshuset på gården Fergestedet i delområde Melhus var ved registreringen i 1983 et av de større stuelånene i materialet, etter en siste utvidelse i lengden rundt 1965. Etter registreringen er huset nok en gang forlenget – med én vindusakse mot øst. Samtidig er det bygd til verandaer i bakkeplan bl.a. ved det nye tilbygget. Utvidelser som følger trønderlånprinsippet med påbygg i lengden er en av de vanligste løsninger ved større arealutvidelser ved endringstype B. På lange lån som her kan det være vanskelig å oppfatte en slik forlengelse. Tilbygg i form av verandaer i en eller annen form er også en av de mest vanlige eksteriørendringene. (1653-001-059)

Våningshuset på Utistu Vollan har som de fleste større trønderlån en lang utbyggingshistorie. Sist med forlengelse mot øst rundt 1920, og før det igjen med en bolk mot vest rundt 1870. Siden registreringen i 1983 er tilbygget fra 1920 revet og bygd opp igjen med én vindusakse mer. Samtidig ble et gammelt utbygg mot gården revet og huset fikk to nye innganger i full høyde med arkoppbygg. Lignende type innganger på gårdstunsida står bak ca. 16 % av arealutvidelsene i endringstype B. (1653-002-035)

Hovedbygningen på Øvre Søberg i delområde Melhus er pusset opp i forbindelse med generasjonsskifte. Det lille verandabislaget fra 1971 er erstattet med et større med saltak. Det nye utbygget gir bl.a. rom for sanitæranlegg. Utbygg mot tunet av denne karakteren er den mest vanlige formen for arealutvidelse under endringstype B – ca. 34 %. Svært ofte erstatter det nye bislaget med saltak et mindre bislag fra 1950-70-tallet med en liten lufteveranda til tak, slik som her. (1653-010-004)

Bygningshistorien til hovedbygningen på Sørstuggun Midttømme i Horg illustrerer utviklingen av trønderlånet med stadier av tilbygg. Kjernen i midten skal være fra 1600-tallet (treromsplan med stue, gang og kammer), rundt 1750 kom så en ny stue i nord, 1840 langkammerset i sør. Rett før registreringen i 1989 ble det bygd gang og våtrom i sørenden, men ikke i full høyde. Denne er nå erstattet med et større tilbygg med de samme funksjoner, samt overbygd veranda i to etasjer, nå under full takhøyde. Det er noen, men ikke mange eksempler på tilsvarende endeveggverandaer i Melhus-materialet. Huset er ellers pusset opp med nye vinduer. Ved å legge våtrom og nye innganger som tilbygg i lengden, er det gamle inngangspartiet med den flotte trønderportalen intakt. (1653-023-026)

På Nergarden Vadum i Horg var utviklingsstadiene til hovedbygningen ennå lesbare i eksteriøret ved registreringen i 1989. Ca. 1825 ble et eldre hus flyttet ned fra Øvre Vadum og påbygd. Ved registreringen var den eldste delen svært dårlig, og det var planer om å rive den. Den er nå erstattet med en noe lengre østende, og det er bygd lav veranda utenfor. Samtidig er det bygd bislag mot tunet. Endringen er klassifisert som endringstype B. (1653-016-033)

Hovedbygningen på Haugen i Flå er pusset opp siden registreringen 1979, med modernisering og forenkling som resultat. Arkutbygget mot tunet er bl.a. fjerna. Arealreduksjon inngår også i definisjonen av endringstype B, men er ikke så vanlig for bolighus. (1653-014-015)

1653-001-042. Våningshuset på Reitan i delområde Melhus er tilbygd i vinkel med en moderne fløy. Ellers er huset på det nærmeste uendret. En del hus klassifisert under endringstype B har tilbygg av denne karakteren, men det er ikke den vanligste formen ved større arealutvidelser – ca. 7 %.

Våningshuset på småbruket Gåslandslykkja i Hølonda var av de mindre i Melhus ved registreringen i 1979, trolig en treromsplan med stue/kjøkken, gang og kammer. Det er senere pusset opp og tilbygd i lengden, i tillegg til nytt toetasjes bislag mot tunet. Preget av "nysveitserstil" er typisk for en del av de senere eksteriørendringene siden SEFRAK-registreringen. (1653-026-017)

Busstastua i Bortendalen. Arbeiderboligen ved Flå Frørenseri var et av de minste i materialet – mest trolig en liten treromsplan. Den var i ferd med å settes i stand og bygges ut ved registreringen i 1978. Grunnmuren for et mindre tilbygg i lengderetningen var alt støpt. Huset er også tilbygd på tunsida, men det er fortsatt mulig "å lese" den opprinnelig stuebygningen. Eksteriørendringene er typiske for 1970-80-tallet. Endringen er klassifisert som endringstype B. Frørenseriet (bak boligen) er revet. (1653-013-061)

Bolighuset på Øyen er del av tettstedsbebyggelsen ved Ler stasjon og var bolig for arbeider ved en av virksomhetene i området. Det skal være satt opp i 1871, men er påbygd flere ganger, 1920, 1970-tallet og etter registreringen i 1978. Sveitserstilsdekoren er fjernet, deler av verandaen er bygd inn, det har kommet noen mindre tilbygg og eksteriøret er modernisert. Endringen er klassifisert som endringstype B. (1653-013-051)

Hovedbygningen på Kapteinsgården Gimsan i delområde Melhus er bygd i 1865. Den er typisk for tidlige sveitserhus med staten som byggherre, og skiller seg klart fra stuelånene på gårdene omkring. Huset er uendret siden registreringen i 1983 med unntak for verandaene mot hagen. Veranda- og terrasseutbygg av ulike slag er en av de mest vanlige eksteriørendringene i materialet. Som oftest innebærer det også fasadeendringer i form av ny utgangsdør. Uten takoverbygg inngår de i MOV-undersøkelsen som endringstype C. Med overbygg blir de definert som endringstype B (1653-005-123)

Eksteriøret til hovedbygningen på Vollarydningen i delområde Melhus skrev seg fra en oppussing i mellomkrigstid, og var preget av tidens nyklassisisme. I dag er alle vinduer skiftet med husmorvinduer, og huset har fått en verandautgang mot hagen. Endringen er klassifisert som endringstype C. (1653-002-022)

Hovedbygningen på Sørstuen Losen bar preg av flere lag fornyelser da det ble registrert i 1984 – bl.a. utbygget med funkisverandaen fra 1958, og senere husmorvinduer. Ved MOV-undersøkelsen i 2003 var huset nyoppusset – vinduene "tilbakeført" til parstille med ruter, funkisverandaen erstattet av en forenklet sveitserstilsinspirert veranda og platetaket erstattet av Zanda Minster betongstein. (1653-008-023)

Småbruket Mo i Flå var blitt feriested ved registreringen i 1979. Den lille stuebygningen skal være gammel, trolig fra 1700-tallet. Etter registreringen er huset pusset opp og bislaget bygd om, men arealet omtrent som før. Endringen er klassifisert som endringstype C. (1653-014-004)

Sidebygningen på Nedre Hovin i Horg var typisk for større gårder og rommet flere funksjoner. I tillegg til bolig i den ene enden, uthus med vedskjul og vognskjul i den andre. Her er uthusdelen revet etter registreringen, men huset er ellers uendret. Endringen er klassifisert som endringstype B. Sidebygningen er satt i stand for utleie/gårdsturisme. (1653-022-016)

Smia på Skurløkken i Flå var i dårlig forfatning og planlagt pusset opp ved registreringen i 1979. Den er i dag lafta opp på ny grunnmur, utvidet i lengden og tekt med torv. Torvtekke er brukt på en del av husene som er pusset opp siden registreringen, og som oftest gjelder det mindre hus av denne typen eller seterhus. Endringen er klassifisert som endringstype B. (1653-015-042)

Driftsbygningen på Indistuen Voll i delområde Melhus, er en stor vinkellåve med en eldste del fra 1885 og tilbygg fra 1957. Den eldste delen ble modernisert for drift i 2002, med nytt fjøs innenfor det opprinnelige arealet og utbygd mot tunet med rom for melketank mm. Overbygningen i tømmer og skifertaket er beholdt. Endringen er klassifisert som endringstype B. (1653-002-034)

Driftsbygningen på Oppigarden Sørtømme i Horg skal være bygd i 1827 og er en stor to-fløyet tømmerbygning. Interiøret i fjøsfløyen var under modernisering ved registreringen i 1989, og er i dag utvidet med et mindre tilbygg over ny gjødselskjeller. Eksteriøret i den gamle delen er i hovedsak som før. Endringen er klassifisert som endringstype B. (1653-023-019)

Masstua på Strandmoen i Hølonda var ikke i bruk, men i relativt god forfatning ved registreringen i 1979. Huset er siden pusset opp. Platetaket er fjerna og erstattet med torv. Endringen er klassifisert som endringstype C. Masstuer, stabbur og seterhus er den type hus som oftest har fått torvtekke som del av restaurering/oppussing siden SEFRAK-registreringen. (1653-025-020)

Gåslandsgjerdet i Hølonda var feriested også ved registreringen i 1979. Masstua var ute av bruk og i dårlig forfatning. Den er siden satt i stand. Samtidig er bordkledningen ved inngangen i endeveggen fjerna. Fjerning av kledning, spesielt kledningen som skjerner den lille svala/forgangen mellom de framstikkende lafteveggene, er en vanlig endring når småhus av denne typen pusses opp. Endringen er klassifisert som endringstype C. (1653-026-014)

Stabburet på Grønlien i Hølona var nedslitt og sto på snei ved registreringen i 1982. Ved bl.a. bidrag fra STILK-midler er det satt i stand og rettet opp. Papptekket er erstattet med torv og bordkledningen som avdelte svala i første etasje er fjerna. Endringen er klassifisert som endringstype C. (1653-027-020)

De to stabburene på Frammigard Borten har siden registreringen i 1978 fått en noe annen plassering, slik at de rammer inn tunet mot vest. Samtidig er de pusset opp. Kledningen, som trolig ble påsatt i 1901, er fjerna. Endringen er klassifisert som endringstype C. (1653-013-025, 026)

Basstua på Austlien Kjøsen i Hølonda er en av få registrerte basstuer i Melhus. Den var innredet til hytte/overnattingssted ved registrering i 1982. Den er siden ominnredet til lydstudio. Utvendig er den nå helt kledd med liggende kledning uten kantskjæring – også svalen, og det er lagt nytt torvtak. Endringen er klassifisert som endringstype C. (1653-028-030)

Stabburet på Mælen Hermanstad er satt i stand siden registreringen i 1984. Huset, som skal være fra 1854, var da kledd på to sider. Den gamle kledningen er beholdt, i tillegg til ny på de manglende sidene. Sementsteinen byttet ut med torvtekke. Oppussing/tilbakeføring av denne karakteren er ikke det vanlige for stabbur i Melhus. Endringen er klassifisert som endringstype C. (1653-008-016)

På Moabakken i Hølonda var turisme tilleggsnæring allerede ved registreringen i 1979. Stabburet var tatt i bruk som overnattingshytte og ominnredet. Det førte til litt større vinduer og murt kjeller med dusj. Siden registreringen er huset noe utbedret, og tilbygd et par små verandaer. Endringen er klassifisert som endringstype C. (1653-025-024)

Driftsbygningen på småbruket Tømmereggen i Horg er tilbygd fjøs etter registrering 1988. Den gamle delen er uendra og det er lett å lese de ulike tidslagene. Endringen er klassifisert som endringstype B. (1653-020-061)

Skoggården Sandholt i Horg har vært i Sør-Trøndelag Skogselskaps eie siden 1959. Husene ble tatt i bruk som leirskole på 1970-tallet, men deler av bebyggelsen var i dårlig stand. I 1991 inngikk Melhus Jeger og Fiskerforening leieavtale som innebar istandsettelse. Den gamle låven, som var uten funksjon i 1989, er bl.a. innredet med oppholdsrom. Det er satt inn noen nye vinduer, og platetaket er erstattet med torvtekke. Endringen er klassifisert som endringstype C. (1653-023-081)

Det er registrert få hus av typen sommerfjøs i Melhus. Dette står på Bybot i Flå, i skoggrensa bak tunet. Det lå nedslitt flistekke på ved registreringen i 1979. Det er rester av flistekke på en del uthus i registreringsmaterialet fra Melhus, men svært få hus har slikt tekke i dag. Sommerfjøset på Bybot er nå beskyttet av bølgeblikklater. Endringen er klassifisert som endringstype C. (1653-015-005)

Steinfjøset på Gaarden Øie er trolig satt opp på 1780-tallet, under innflytelse av opplysningstidas agitasjon for husdyrrom i stein. Den er i så fall en av de eldste, større driftsbygningene i Melhus. I skogrike Melhus er det få driftsbygninger med steinvegger, men på enkelte av storgårdene i nord er det fine representanter for typen. Fjøset på Gaarden er i hovedsak uendret siden registreringen, med unntak for at også resten av de eldre taksteinene i tegl er byttet ut med plater. Endringen er klassifisert som endringstype C. (1653-001-033)

Den gamle låven på Nerstuen Forset i delområde Melhus var bygd sammen med nytt fjøs og i bruk som fôrlager ved registreringen i 1984. Huset er siden pusset opp. Det er støpt noe ny grunnmur og deler av vegg er erstattet med lecamur. Endringene er i hovedsak inn mot tunet, og huset framstår utad som før, med fornyet platetak. Endringen er klassifisert som endringstype C. (1653-008-047)

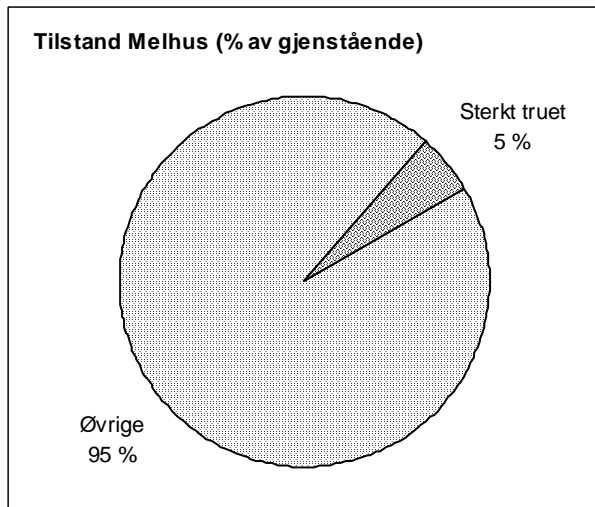

Tunet på Helgemo i Horg er omorganisert etter registreringen i 1991, i forbindelse med generasjonsskifte. Bl.a. ble den gamle kårstua (til høyre i bildet øverst) revet da nytt kårhus ble bygd (til venstre i det store bildet). Stabburene ble flyttet dit den gamle kårstua sto. Hovedbygningen ble forlenget med en vindusakse og verandabislaget i funkisstil erstattet med nytt bislag med saltak. Endringene av hovedbygningen er klassifisert som endringstype B. Ved flyttingen ble stabburene pusset opp, og kledningen fjerna, slik at tømmerveggene framstår i eksteriøret. (1653-017-023-024)

3.3 Tilstand

De gjenværende bygningene er her vurdert etter tilstanden i år 2003. Det er ikke foretatt noen sammenlikning med tilstanden da de ble registrert.

3.3.1 Tilstand – samlet oversikt

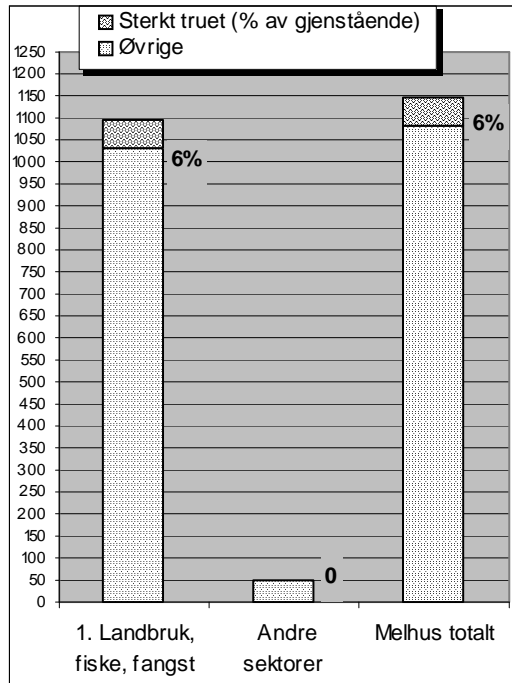
62 hus er sterkt truet på grunn av teknisk tilstand. Det tilsvarer 5 % av de gjenstående SEFRAK-registrerte husene i Melhus.

Dette er trolig et minimumstall da bare de åpenbart sterkt truete husene er telt med her. Prosentandelen gir en prognose om forventet tap på grunn av forfall i kommende år.

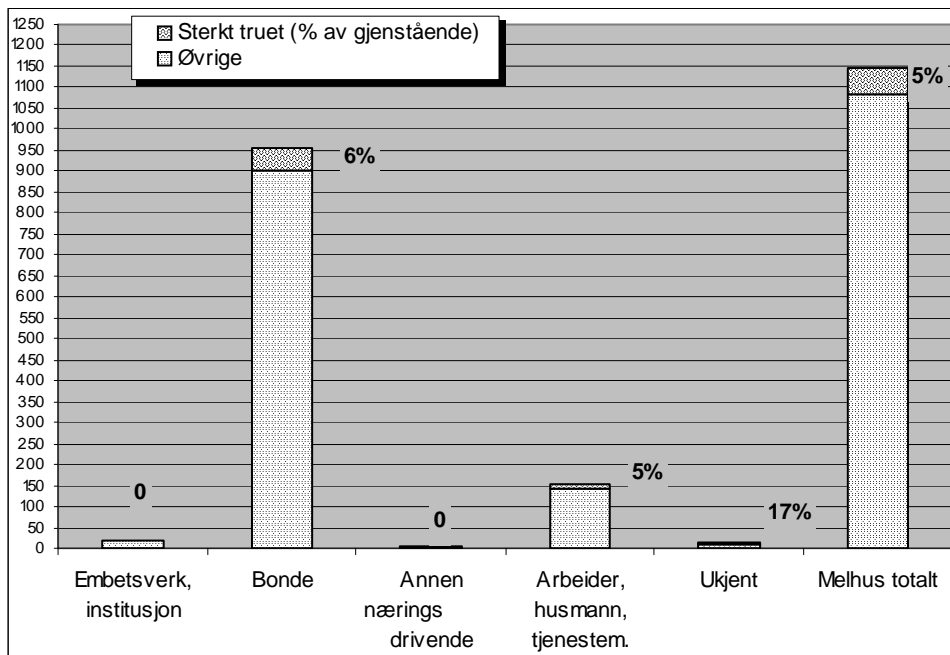
De fleste truete hus Melhus står på oppgitte, nedlagte gårdsbruk. Jordveien kan være tilleggsjord eller ligger brakk. Det siste huset som blir stående igjen er som oftest bolighuset, som her på Stensåsgjerdet i delområde Melhus. Driftsbygningen er revet. Bruket var ubebodd også ved registrering i 1984, men da ble jordveien ennå slått. (1653-007-045)

3.3.2 Tilstand – samfunnssektor

I Melhus er det bare blant landbrukets bygninger vi finner hus som er truet på grunn av dårlig teknisk tilsand.

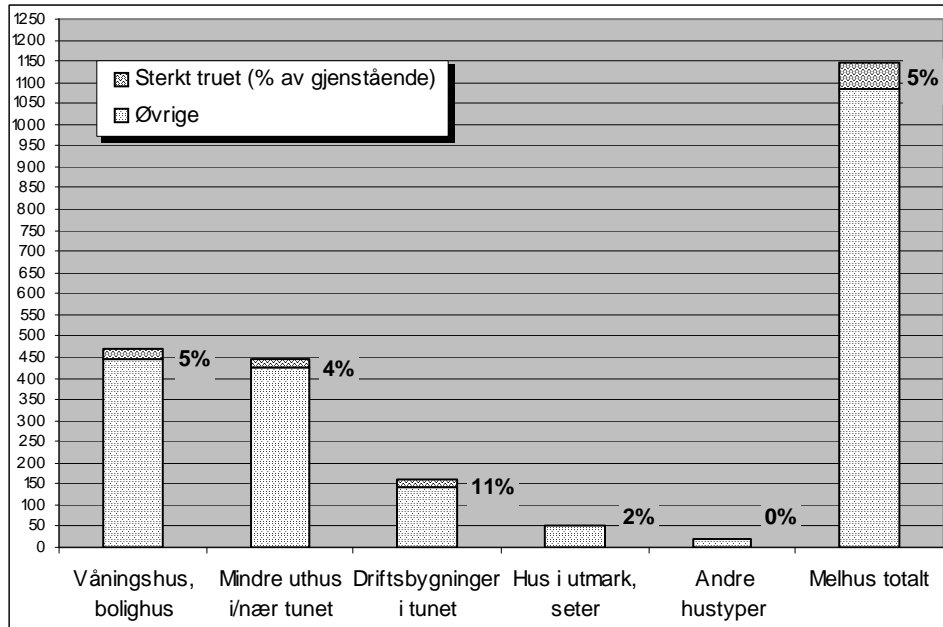
3.3.3 Tilstand – sosial miljøsammenheng

Det følger av undersøkelsen over samfunnssektor at det er hus knyttet til bondestanden og småkårsfolk vi finner de sterk truete husene.

Andelen truete er noe lavere for "Arbeider, husmann, tjenestemann". Men alle de truete i denne kategorien står på husmannsplasser.

3.3.4 Tilstand – bygningstyper

Det er stor forskjell mellom hvilke typer bygninger som er truet, og som gruppe skiller driftsbygningene i tunet seg ut med dobbelt så høy prosentandel som gjennomsnittet.

Gruppen "Mindre uthus i/nær tunet" ligger som helhet nær gjennomsnittet, men det er stor variasjon mellom hustypene. Småhus som smier og lignende peker seg ut som særlig utsatte med andel på 20 % truede. Også sidebygningen (masstua) er utsatt med andel på 14 %.

At "Mindre uthus i tunet" som gruppe ligger noe under gjennomsnittet skyldes at den også omfatter stabbur som har en svært liten andel av de truede – bare 1 %.

Med forbehold for stabburet, følger oversikten over de truede undersøkelsen over tap. Det er husene som mest er knyttet til gamle driftsformer som er mest utsatt. Blant "Driftsbygninger i tunet" er andelen truede høyest for typen "fjøs, stall låve" – 14 %, men også enhetslåven har andel truede på det dobbelte av gjennomsnittet.

Det er lenge siden utviklingen i jordbruket i Melhus gjorde utmarkshus og setre overflødige. Noen få er sterkt truet, men prosentandelen ligger klar under gjennomsnittet, og status er omtrent som på registreringstidspunktet.

Oppstuen Losen (1653-008-030) og Megarden Øye (1653-001-008) i delområde Melhus. Ved oppussing av innhusa i tunet er det masstua som sist blir satt i stand. Det kan være vanskelig å finne nye funksjoner. Ofte er dette gamle hus, noen ganger en tidligere hovedbygning, og innredninger med store gruer gjør oppussing vanskelig. Både i tap og andel truede ligger masstua godt over gjennomsnittet for kommunen.

Småbruket Flåtten Bye i Horg har et nærmest komplett gårdstun hva gjelder hustyper, men mest alle hus er truet av dårlig tilstand. Bare driftsbygningen hadde en viss funksjon ved registreringen i 1988, ikke i dag. Jordveien brukes som tilleggsjord. Driftsbygninger har som ventet en stor andel av de truede husene i kommunen. Nettopp på grunn av manglende vedlikehold kan mange ha fine, stedstypiske detaljer bevart. (1653-019-014–017)

De store driftsbygningene i Melhus er karakteristiske i landskapet, men mange står uten funksjon, er forfalne og flere er planlagt revet. Det gjelder den gamle 1700-tallslåven på Midtflå til venstre (1653-013-020) og den noe yngre enhetslåven fra slutten av 1800-tallet på Gylland i Horg til høyre (1653-020-030). På Midtflå er det reist ny driftsbygning bak den gamle i tunet.

Seterbebyggelsen utgjør en relativt liten del av registreringsmaterialet i Melhus. Mange av de som er bevart er tatt i bruk som hytter. Seterbua på Evjevollen i Horg er en av få som er truet på grunn av dårlig teknisk tilstand. Det gjelder særlig råteskader i veggen mot skorsteinen. (1653-024-091)

Smiene topper statistikken over truede hus i Melhus, med en andel på rundt 20 %. Råteskader i et av hjørnene har gjort at smia på Flåvollen Kirkeflå har begynt å skakke på seg. (1653-013-004)

Oppigard Kregnes i Melhus (1653-007-011)

"Gullstien" Bjerkenås i Hølonda (1653-027-005)

Flåttan Bye i Horg (1653-019-017)

Der er flere gamle våningshus i Melhus som ikke lenger er i bruk. De fleste var uten funksjon allerede ved SEFRAK-registreringen. Mange står på bruk eller plasser som har opphørt som driftsenheter, gjerne for lenge siden. Noen representerer siste rest av gamle fellestun fra før jordskiftet. Det gjelder f.eks den gamle hovedbygningen på Oppigard Kregnes. Store stuelån i denne situasjonen finnes gjerne sentralt i jordbuktsonrådene. I tillegg kommer hus på de mer marginale småbruka i randsonene mot utmarka. Hus ute av bruk er som regel i dårlig stand, men nettopp fordi de er lite endret, gir denne gruppen hus ofte mye verdifull informasjon om eldre byggeskikk, tidstypisk detaljbehandling og materialebruk.

Utstuen Tranmæl i Melhus. (1653-006-019)

Stensetåsan i Hølonda. (1653-026-028)

Lium Jønland i Hølonda (1653-027-037)

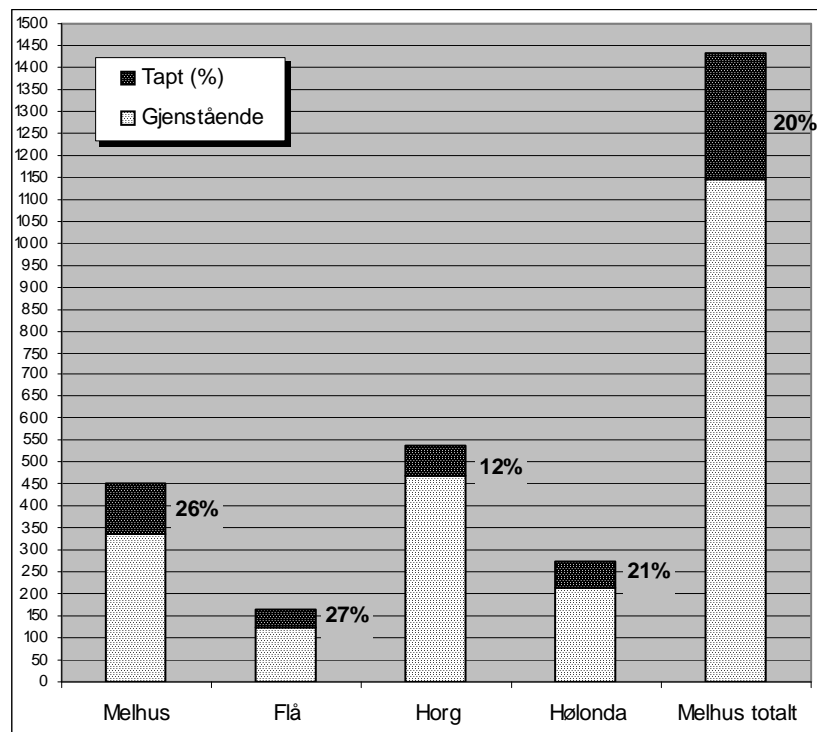

Sjølien i Hølonda (1653-028-021)

4 Geografiske variasjoner

4.1 Tap og geografiske variasjoner

4.1.1 Tap – områder: tidligere kommunale enheter

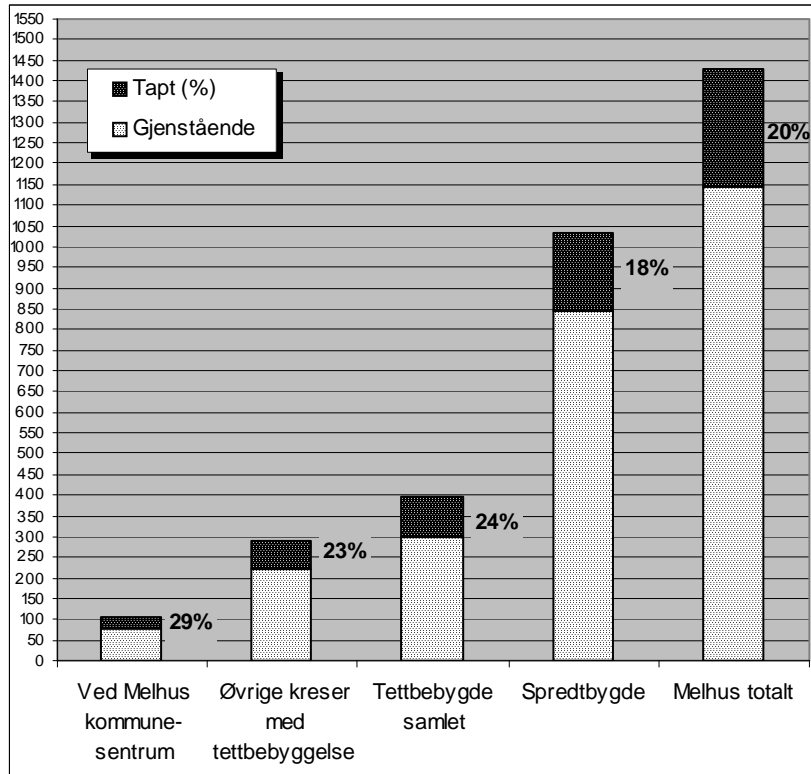

Det er store forskjeller i de prosentvise tapsandelen mellom områdene. Melhus og Flå topper med høyest tap. Horg skiller seg mest positivt ut med det relativt laveste tapet. Hølonda ligger nær gjennomsnittet.

Melhus og Flå ligger nord i kommunen og nærmest Trondheim. Melhus har kommunesenteret. Dette er områder som klart er merket av utbyggingspresset fra storbyen. Det er rimelig at dette gjenspeiler seg i tallene. Men bildet kompliseres av den lange registreringsperioden i Melhus. Horg ble i sin helhet registrert sist – fra 1988–91, 10 år etter Flå og deler av Hølonda. At

Hølonda har en så pass gammel registrering og likevel har lavere tapsandeler enn Melhus og Flå styrker imidlertid inntrykket av at beliggenheten er viktig for tapsfrekvensen. Hølonda er den minst sentrale av bygdene i Melhus, i forhold til både kommunesenter og utbyggingspress fra Trondheim. Horg er den minst sentrale av bygdene i hoveddalføret.

4.1.2 Tap – tettbygd/spredtbygd

Kretser med tettbebyggelse har samlet klart høyere tapsandeler enn de spredtbygde. Kommunesenteret har den høyeste tapsprosenten.

Men siden det igjen er en overvekt av tidligere registreringer i kretser med tettbebyggelse, er det vanskelig å trekke klare konklusjoner. Lundamo og Hovin, som begge er tettstedkretser i Horg registrert på slutten av 1980-tallet, har tap under gjennomsnittet for kommunen 18 og 15 %. Men Lundamo topper tapsprosenten i Horg, sammen med den aktive jordbruks-grenda Tømmessletta som har 17 %.

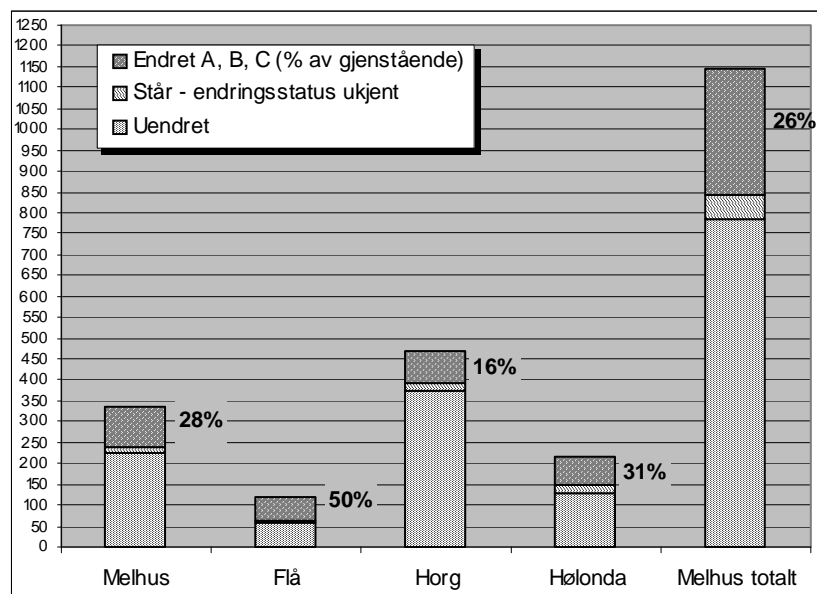
Spredbygdkretsene Skjæringstad og Øie i Melhusområdet ble registrert tidlig i registreringsperioden, først på 1980-tallet. De ligger begge i det lavere tapssjiktet med 12 % tap. Lavest tapsandel har Valdum og Krokstad i Horg – 2 og 7 %, begge registrert i 1989, og definert som spredtbygde. Sju kretser har tap over 30 %. De ble alle registrert før 1984. De fordeler seg likt på tettbygd/spredtbygd, men alle ligger nord i kommunen og inn mot kommunesenteret.

Kretsen Ler i Flå med tettstedet Ler ligger på østsida av Gaula, ble registrert i 1978 og har tapsprosent på 30 %. Tapet er høyt både for hus i selve tettstedet og på gårdene rundt. På vestsida av elva ligger Losen i Melhus, registrert i 1984. På Losen er det aktivt jordbruk og fornyet gårdsbebyggelse. Av sju registrerte hus på de tre bruka, er fire tapt. Samlet er tapsprosenten for denne kretsen (Fornes) på 33 %.

4.1.3 Endringer og geografiske variasjoner

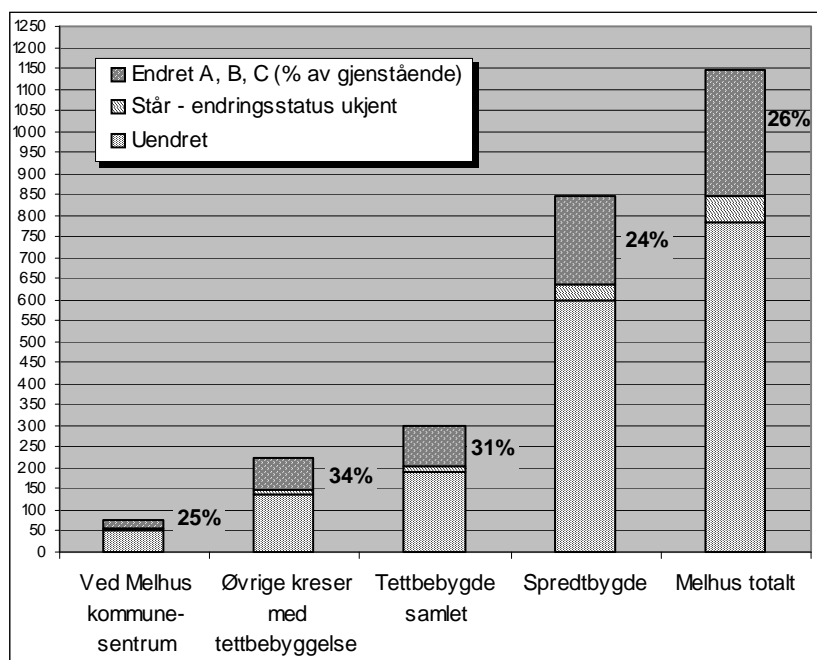
4.1.4 Endring – områder:

Flå viser seg som et område der det har skjedd mye med den gamle bebyggelsen, Horg som det området der det har skjedd minst.

Endringsforekomsten følger delvis samme mønster som undersøkelsen over tap og områder. I dette kan både tettstedspress og tidspunkt for registreringen spille inn. Litt overraskende er flere hus endret i Hølonde enn i det sentrale Melhus.

4.1.5 Endring – tettbygd/spredtbygd

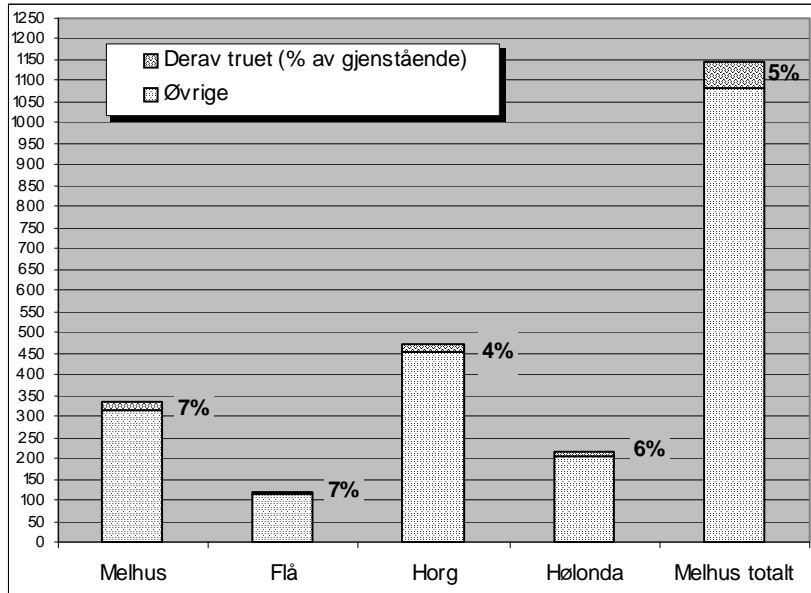

Det har skjedd flere endringer i den gamle bebyggelsen i kretser med tettbebyggelse, enn i de spredtbygde områdene.

Men det er forskjell mellom de tettbygde, kommunesenteret har endringsandel lik gjennomsnittet. De to kretsene med lavest endringsprosent er Lyngen i Horg og Nordre Melhus (0–3 %) registrert med nær 10 års mellomrom. Nordre Melhus er tettstedskrets. Høyest endringsandel, over 50 %, har Bøland og Dal i Flå, begge registrert i 1979.

4.2 Tilstand og geografiske variasjoner

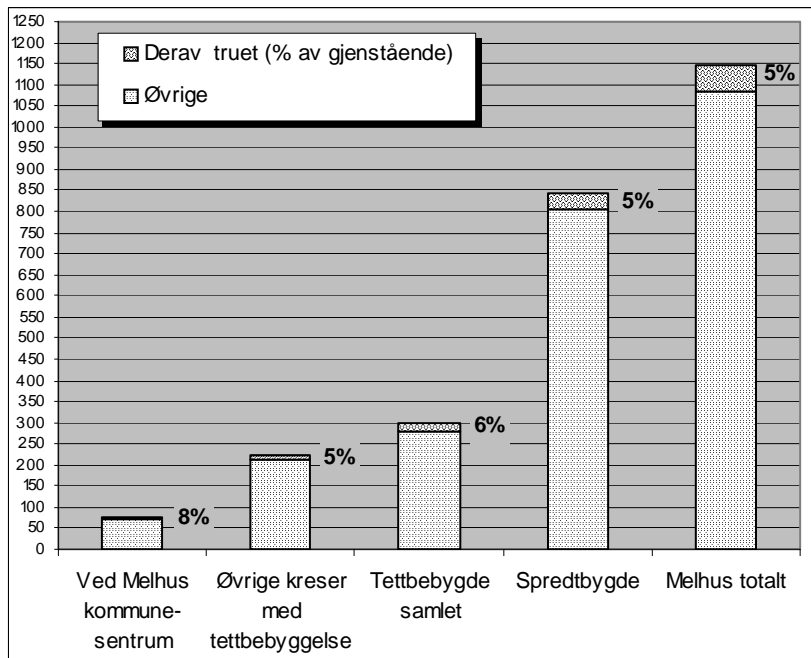
4.2.1 Tilstand – områder

Melhus og Flå har størst prosentandel truete på grunn av dårlig teknisk tilstand. Horg minst.

Undersøkelsen følger mønsteret fra tap og endringer.

4.2.2 Tilstand – tettbygd/spredtbygd

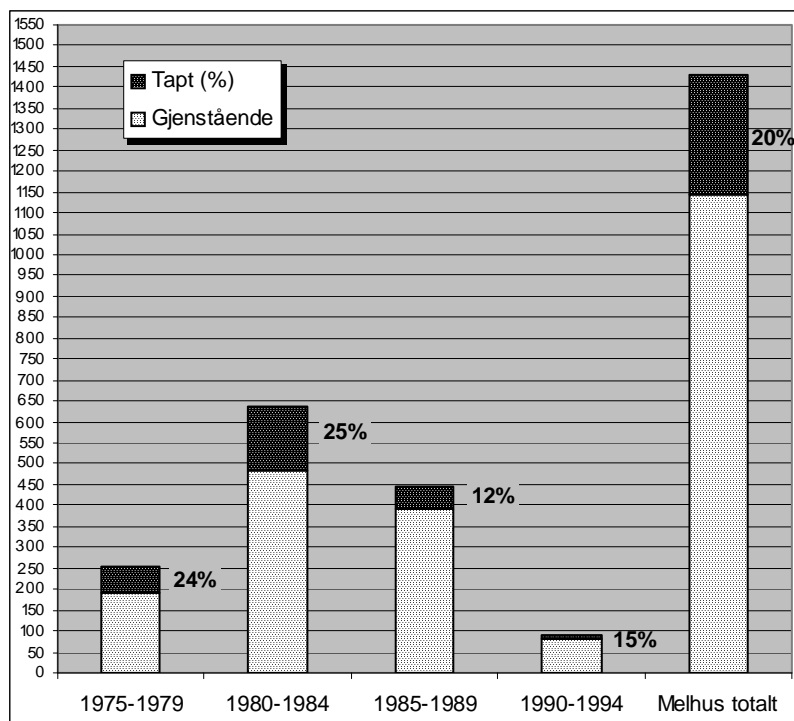

Undersøkelsen viser at det er en overvekt av truete hus i områdene rundt kommunesenteret Melhus.

Man skulle kanskje ventet at det var færre hus som fikk stå ubrukte og forfalle i de mest sentrale områdene av kommunen, der det er mest utbygging og press på arealene. En del av disse truete er fraflytta småbruk som er regulert til annen arealbruk, men ennå ikke utbygd.

5 Registreringstidspunkt og variasjoner

5.1 Tap – variasjoner etter registreringsperiode

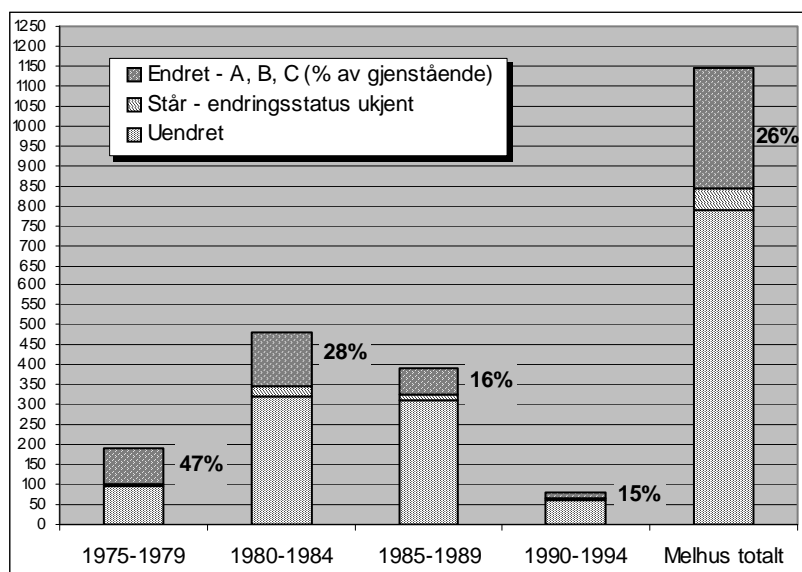
Tapsprosenten er klart høyere for hus registrert tidlig i registreringsperioden.

Resultatet indikerer at tid som er gått siden registreringen spiller inn på hvor mange hus som er tapt. Som nevnt i forrige kapittel ble de mest sentrale områdene registrert i den første perioden, men det ble også Hølonda. Horg ble i sin helhet registrert i de to siste periodene.

Registreringen i første periode, 1975–79, konsentrerte seg om Flå og halve Hølonda.

Undersøkelsen forteller ikke når husene er blitt revet, men indikerer at tendensen til å rive hus ikke har vært økende.

5.2 Endring – variasjoner etter registreringsperiode

Andelen endrete er klart høyere blant hus registrert i de første periodene.

Forskjellene er så klare at det er naturlig å konkludere med at tid som er gått siden registreringen er en viktig faktor for endingsprosessen. Men det er også sannsynlig at geografisk beliggenhet spiller inn og forsterker virkningen.

6 Konsekvenser og tendenser

6.1 Konsekvenser for kulturminner og kulturhistoriske sammenhenger som følge av kommunens generelle utvikling

6.1.1 Befolkningsvekst og utbyggingspress

Siden registreringen startet opp i 1978 fram til 2003 har folketilveksten vært 28 %. Det tilsvarer en årlig vekst på ca. 1 %. Veksten fra kommunesammenslåingen i 1964 til 1978 var enda sterkere, ca. 2 % årlig. Kommunen ønsker også i årene framover å stimulere til at folk vil fortsette å velge Melhus som bostedskommune, og vil å legge til rette for en årlig befolkningsvekst på 1–1,5 %.

Veksten har ikke vært jevnt fordelt. Den har naturlig nok vært størst i de nordlige områdene av kommunen, mot Trondheim. I delområdene Melhus øst, Melhus vest og Kvål (SSB's inndelinger) har folketallet økt med 34 % mellom 1980–2001. Hele det sentrale dalføret har hatt vekst, men den avtar mot sør. I Hovin økte folketallet totalt med 8 % mellom 1980–2001, men i de aller sørligste områdene av Hovin skal det ha vært en svak tilbakegang. Hølonde har hatt en tilbakegang på 3 % i samme periode.

I 1970 bodde 14 % av befolkningen i tettbygde strøk. I 1980 var denne andelen økt til 49 % og i 2003 til 54 %. De største strukturendringene i bosettingsmønsteret hadde med andre ord skjedd i 10-året før SEFRAK-registreringen kom i gang. Nærheten til Trondheim er nok den viktigste faktoren til befolkningsutviklingen i Melhus. 35 % av yrkesbefolkningen hadde i 1980 sitt arbeid i Trondheim, i 2001 er dette tallet steget til 44 %. Parallelt har Melhus administrasjonssted styrket sin posisjon som senter ikke bare for kommunen, men for denne delen av trondheimsregionen, noe som igjen bidrar til økt press her.

Det er boligutbyggingen som utgjør det største arealpresset i Melhus. Ved administrasjonssenteret har denne utbyggingen karakter av satellitter i en sirkel rundt den gamle stasjonsbyen. Dels skyldes det vanskelige topografiske forhold i sentrumsområdet, dels at jordvernet i kommunen har stått sterkt. Mye av den nyere bebyggelsen er lagt til åssidene, til de mer marginale jordbruksområdene. Dette er nok en forsterkende faktor til at den nye boligbebyggelsen ofte framstår som en fortetting av miljøer der det før var en konsentrasjon av husmannsplasser og småbruk. Noe som speiles både i tapstallene, og i tall for truete hus i denne kategorien. Sannsynligheten er imidlertid stor for at utviklingen ville ha gått i samme retningen også uten planstyrt byggefelt i disse områdene. Det er lang tradisjon for langsom og "selvgrodd" knoppskyting og tomtefradeling i de gamle småbruker- og plassmiljøene i norske jordbruksbygder.

En annen trend har vært å utnytte de bratteste bakkene i ravinlandskapet til boligutbygging. Det samme segmentet i gårdslandskapet som i dag ofte gror igjen om de ikke utnyttes til beite. Dette er en tendens som også kan spores i utbyggingsmønsteret for tettstedene sørover i dalføret.

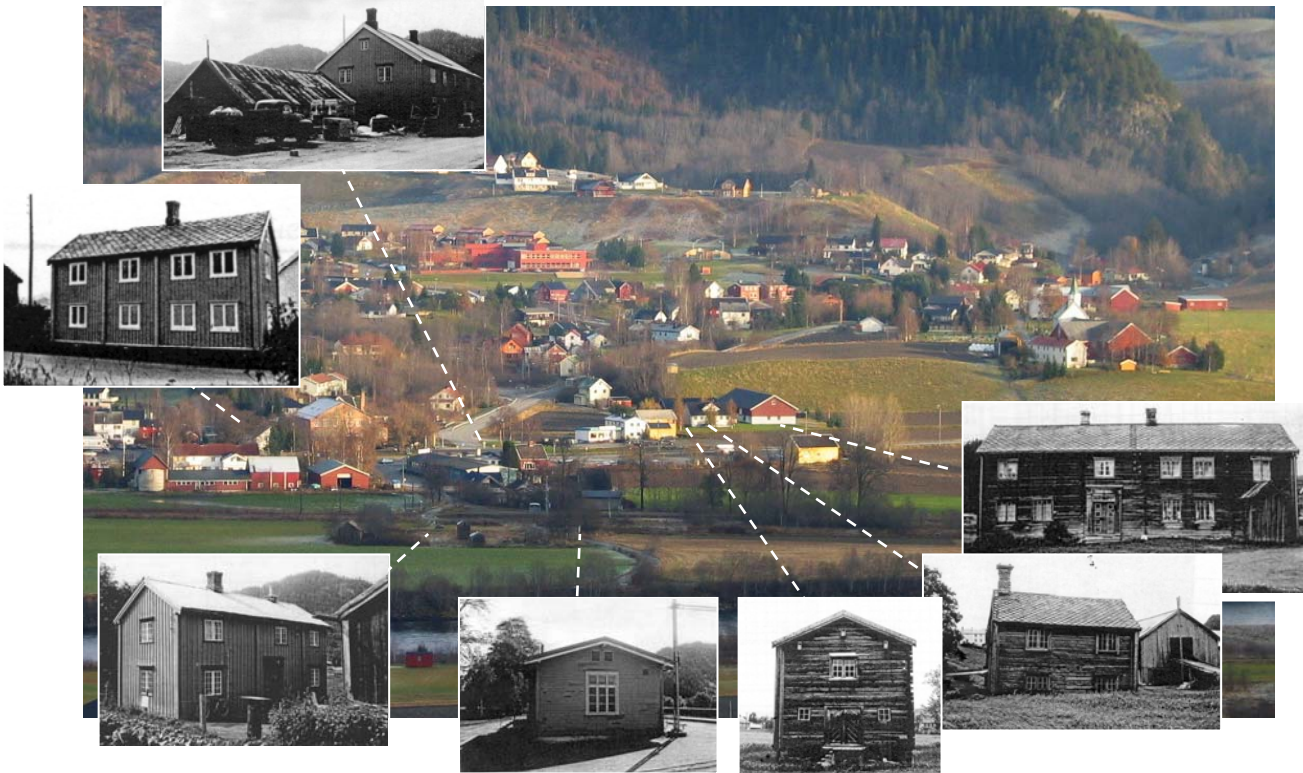
Selv om mye av veksten er knyttet til tettstedene er en god andel av de nyere boligene oppført som spredt bebyggelse. Noe som bl.a. skyldes en praksis med yppige dispensasjoner fra byggeforbudet i LNF områder. I nyere planarbeid arbeides det for å snu trenden med spredt utbygging. Ved revisjonsarbeidet av kommuneplanen er det lagt vekt på å styre veksten mot eksisterende tettsteder, og å være mer restriktiv mot spredt bebyggelse i LNF-områdene.

6.1.2 Eldre sentra, knutepunkter

Tettstedsutbyggingen sørover i dalføret har utgangspunkt i de gamle stasjonsbyene og bygdesentrene. Selv om jernbanen i Melhus hører til den tidligste jernbaneutbyggingsfasen i landet, er det relativt få hus som dokumenterer den eldste historien til stasjonsbyene i registreringsmaterialet, det gjelder både jernbanehus og hus for typiske næringsvirksomheter knyttet til stasjonsbyene. Mest intakt er stasjonsbyen Hovin, der både opprinnelig stasjonsbygning og forretningsgårder i nærheten er bevart – trolig fordi stasjonsmiljøet etter hvert er blitt liggende usentralt i forhold det nye knutepunktet ved Hovinkrysset. Ler er den av tettstedene som har hatt det største tapet i antall hus i sentrum av tettstedet (sett i forhold til registreringsmaterialet). Ler er også den av tettstedene som ble registrert tidligst – i 1978. Men det er ikke grunnlag i materialet til å si at alle tapene skyldes direkte utbyggingspress av sentrums karakter. Alle tomtene der de gamle husene sto i stasjonsområdet er f.eks. ikke bebygd 2003. Utviklingen i Ler (og Hovin) illustrerer like mye de strukturendringene stasjonsbyene har gjennomgått, der vegen er blitt en viktigere infrastrukturefaktor enn banen som skapte stedet.

Av fire registrerte hus i Melhus sentrum er to tapt, begge typiske for den opprinnelig stasjonsbyen – Kroa, som bl.a. var kommunehus, og en forretningsgård til hovedgata. Trolig må begge tapene, relateres til arealpresset i administrasjonsstedet. Både i Ler og Melhus har det gått tapt sentrale hus knyttet til fellesskapet historie i de gamle kommunene, og med stor symbolverdi for lokalsamfunnene.

Med unntak for Flå kirkested, som nærmest er del av stasjonsbyen Ler, er det ingen store endringer å spore i bestanden av eldre bebyggelse rundt de andre eldre kirkestedene, Melhus, Horg og Hølonda.

Flå har generelt høy tapsandel – 30 % – og Ler, administrasjonsstedet i gamle Flå kommune, er den av de gamle tettstedene som er mest merket av tap i undersøkelsesperioden. Mange av tapene har gått ut over hus og kjente miljøer i tettstedet – bl.a. Ler meieri øverst til venstre og Flå jernbanestasjon i midten nederst. Begge var i bruk ved registreringen i 1978 – meieriet som handelslag og forsamlingslokale for bondelaget. To gårdstun med flere eldre hus er på noen få hus nær radert bort: Kåsen på denne sida av jernbanelinja (bilde nederst til venstre) og Ler lenger inn (bildene til høyre), der alle hus er fornyet. Dessuten er et bolighus ved fabrikkbygningen "Borka" revet (bilde til venstre). (1653-013-043-45, -050, -052, -064-67, -106)

Nord for Melhus sentrum ligger de nye boligfeltene på en hylle i åsen over de aktive gårdene i dalen. Her ser vi østsida av åsen. Melhus øst har hatt den sterkeste folketilveksten i kommunen i perioden 1980-2001 – 48 %. De samme områdene var før karakterisert av småbruk og plassbebyggelse. Til venstre gården Høeggen (1753-005-001–006) der låve og masstu er revet. Terrengendringene skyldes bl.a. at den gamle bygdevegen nå er ført bort fra tunet. Jordveien er i drift og preges av hestehold. Til høyre Loddgården (1653-005-015–017) på flata ved Melhus kirke, boligene rundt plassen Loddgardstrøa skimtes i åsen over.

Den nyeste boligutbyggingen ved tettstedet Ler følger ravinebakkene i jordekanten mot Bortengårdene.

Husmannsplassen Bratland under gården Varmbu i lia vest for Melhus sentrum. Plassen ligger i dag som en liten øy med nærmeste jordveg bevart, men omgitt av nyere boligfelt. (1653-005-111-114)

Den tidligere husmannsplassen Østeggen (1653-005-011-14) under Melhus prestegård ligger, i beltet av plasser og småbruk oppe i åsen nordøst for Melhus administrasjonssted. Ingen bodde her ved registreringen i 1983, men jordveien ble ennå brukt. I 2003 er stuebygninger revet og jordveien nedbygget.

Småbruket Løkkbakken ligger ytterst i Lundadalen, og var et av mange småbruk/tidligere husmannsplasser i området ved Lundamo stasjonsby. I følge registreringen var det fortsatt gårdsdrift her i 1988. Stuelånet er nå i ferd med å bygges ut og omgivelsene fortettes med boliger. (1653-018-042)

Blandet bebyggelse på Havdøl nord i Melhus. Sentralt i bildet ligger institusjonen Oppigard arbeidssenter, der det gamle trønderlånet (1653-012-020) har fått ny funksjon og inngår i anlegget sammen med et større nybygg. Havdal gård driver økologisk jordbruk ved siden av hagebruk, gartneri, vedproduksjon mm. Småbruka Midtibakkan og Rønningen ligger på bakketoppen til høyre, mens den fraflytta husmannsplassen Hagebakken så vidt skimtes bak gjengrodde jorder øverst til venstre. Dertil er det noen spredte boligeiendommer.

Hovedbruka på Nordflå ligger på den midterste terrassen i lia. Nyere bolighus fra ulike tidslag ligger i lag nedover mot E6.

*Gårdstunet til Åsen (1653-022-067-070) under Hovin er omsluttet av boligbebyggelse. Situasjonen er trolig ikke mye endret siden registreringen i 1989. Boligfeltet Hovinåsen ble etablert like etter kommunesammen-
slåingen i 1964, da Melhus kommunale tomteselskap begynte å kjøpe opp tomter til utbygging. Landskapsbildet
ved Åsen illustrerer en økende trend – de bratteste bakkene er nedbygd eller gjengrodd, flatene dyrkes fortsatt.*

*Lundamo med E6 og jernbanen nærmest og Lundadalen innover i bildet. Lundamo er det største tettstedet i
Melhus nest etter kommunesenteret. Lundamo er et gammelt industristad med sagbruk og møller fra langt
tilbake og stort teglverk i drift til godt etter siste krig. Det er få registreringer som dokumenterer det gamle
tettstedet og ingen fra industrimiljøet. Men det er en del registreringer etter de mange småbruka og plassene
som grodde opp i tilknytning til den. Det er få tap i Lundamo. Utviklingen med fornyelse av bygningsmassen var
nok kommet langt ved registreringen 1989. Den gamle stasjonsbyen har fortsatt et variert næringsliv med stor
andel industri. Boligveksten har kommet i felt i liene bak tettstedet, bl.a. i gamle leirtak, og innover tidligere
småbrukergrender i Lundadalen. Jordveien som grenser til tettstedet i hoveddalen er i stor grad intakt.*

6.1.3 Gårdstun, grend, jordbrukets kulturlandskap – sammenhenger, strukturer

I 1980 var andelen yrkesaktive innen primærnæringene (jordbruk, skogsbruk, fiske, fangst) i Melhus 14 %. I 2001 var andelen godt og vel halvert – til 6 %. Selv om det har vært en stor folketilvekst i perioden representerer tallene også en reel nedgang.

Tallene speiler strukturendringene i jordbruket i andre halvdel av 1900-tallet. Melhus er fortsatt en av de viktigste jordbrukskommunene i Sør-Trøndelag. Jordbruksarealet i drift har økt. Jordvernet står tradisjonelt sterkt i bygda, og en har i stor grad greid å stå i mot utbyggingspresset på den mest lettdrevne jorda. Her som i andre jordbruksbygder har spesialisering og rasjonalisering ført til konsentrasjon om færre driftsenheter. Det er først og fremst de små og mellomstore bruka det har blitt færre av, de under 200 daa. Tallene reflekterer sammenslåing av bruk, og at leiearealet har økt. Utviklingen var godt merkbar da SEFRAK-registreringen i kommunen begynte i 1979, og er forsterket siden.

I løpet av de siste 20 årene er antallet melkekyr redusert med ca. 1 /3, men her er det er forskjell innen kommunen. Det er særlig i de sentrumsnære områdene i nord at denne reduksjonen har funnet sted. I Hølonde har antall enheter med melkeproduksjon vært nær stabilt. Totalt sett har antallet beitedyr likevel vært økende i perioden 1989–99, noe som særlig skyldes flere bestander med kjøttfe og flere hestegårder, de siste er det flest av i nord.

Strukturendringene er lette å lese i dagens jordbrukslandskap i Melhus. De store sammenhengende flatene, oppe på de karakteristiske terrassene og i dalbunnene på elveslettene dyrkes intensivt, og med mindre inndelinger enn før. Bruken av de tungdrevne ravinebakkene er vekslende. På de spesialiserte korngårdene er mange i ferd med å gro til med kratt, noen med plantefelt, og enkelte av de tettstedsnære bakkene fylles med byggefelt. Samtidig er det fortsatt flere åpne gårdslandskap der de karakteristiske beitebakkene, gjerne med terrasserte beitetrakk, inngår og framhever særpreget i ravinlandskapet.

I hoveddalføret er det få hele bruk som ligger brakk. Hovedinntrykket er at de fleste bolighus er bebodd, selv om drifta er nedlagt og uthusene er helt eller delvis uten funksjon. I nord finnes det eksempler på tun som er delt i flere boligeiendommer og lange stuelån som er seksjonert til vertikaldelte boliger (en ordning som ikke er helt fremmed i tradisjonen). Gårdstun som er blitt stående ubrukte forekommer, men framstår som unntak. På de mer tungdrevne bruka i dalsidene, og innover i skogbygdene er bildet mer blandet. Her er det flere eksempler på at både jordveg og hus er gitt opp. Det gjelder som oftest kategorien småbruk og husmannsplasser. Om husene på de minste og mest avsides liggende plassene er i bruk og holdes ved like, er det som oftest som feriesteder.

Inntrykket av seterlandskapet i de områdene det er registrert hus er også svært variert. Fra åpne voller som beites eller slås, flere med hus under skjøtselstiltak, til områder med sterkt gjengroing.

Det er relativt få eiendommer der tap av flere hus har radert bort hele det eldre bygningsmiljøet. De fleste av husene som nå er borte sto i sammenheng med andre hus. For ca. halvparten av tapene gjeldet "tapet" ett hus på eiendommen. Ca. 55 eiendommer, det vil som oftest si gårdstun, har derfor mistet to eller flere eldre hus.

Mange av tappene får derfor konsekvenser for den sammenhengen de gjenstående husene oppleves i. I Melhus vil det som oftest si firkanttunet. Firkanttunet er den mest vanlige tunformen i Trøndelag. Det oppfattes som synonymt med trøndertunet og står, ved siden av trønderlånet, sterkt som symbol for regionens byggeskikk. Det tradisjonelle trøndertunet karakteriseres ikke bare av tunformen, men også av at de fleste husene i stor grad har lik høyde og form. Nye hus, særlig ferdighus, hva enten det gjelder boliger eller driftsbygninger, er vanskelige å passe inn. Det er derfor klart at de høye tapstallene også har ført til en svekkelse av et karakteristisk element i Melhus-landskapet. Enten det betyr åpnere tun der en vegg i tunet mangler, eller det har kommet nye hus der det gamle sto. Men det er også klart at tunformen som sådan fortsatt står sterkt ved fornyelser av bygningsmassen på gården.

Nytt, redskapshus på Romol (1653-006-034) i Melhus til venstre og nytt fjøs på Lauvåsen (1653-024-020) i Hovin til høyre. De erstatter begge den ene fløyen i de tradisjonelle vinkelbygde driftsbygningene. De nye bygningene er løsrevet fra den gamle fløyen som står igjen, de har bygningskropp typisk for moderne uthus, men holder seg innenfor firkanttunet.

1653-002-012, 013. Bebyggelsen på Eggen nordøst i Melhus er rustet opp siden registreringen i 1983. Den vinkelbygde driftsbygningen er under ombygging med samme høyde og form som før, og det tette firkanttunet som den er en viktig del av er intakt.

Gårdstuna på Indistuen og Framgården Voll (1653-002-028-33) har begge fått nye våningshus etter 1950, samtidig som de gamle stuelåna er bevart. Selv om de nye husene har andre dimensjoner enn de tradisjonelle gårdshusene, er de på plass innen firkanttunets rammer. For å få det til er stabbur revet og flyttet. På Framgården er også en gammel fløy av driftsbygningen revet etter registreringen som var i 1983, og denne siden av tunet er i dag åpen.

Husene på Nordre Jaktøya (1653-011-010) i delområde Melhus var fortsatt i bruk i gårdsdrifta ved registreringen i 1983, men kun til kornproduksjon – det var slutt med dyr. I 2003 er driftsbygningen revet og erstattet med nytt næringsbygg med møbelutsalg. Bolighuset er uten funksjon. Et nytt bolighus avgrensar den ene siden i tunet. Bebyggelsen har fått helt ny funksjon, men framstår som et tradisjonelt firkanttun i landskapet. .

Tranmæl i delområde Melhus. Noen av bruka driver fortsatt med dyr og det beites i de nederste delen av lia. Lillegården Tranmæl til høyre i bildet (1653-006-024,029) er barndomshjemmet til arbeiderpartipolitikeren Martin Tranmæl.

Bebyggelsen på Romol i Melhus ligger på den øverste terrassen i gårdsområdet, med fulldyrka jorder både oppe ved tuna og på flaten nedenfor. Bakkene mellom de to nivåene brukes ikke lenger og gror til. Romol er en av gårdene fra Melhus som nevnes i Snorres kongesagaer, og blir ofte referert til når bygdas historie skal presenteres. (1653-006-025-35)

Reitan ligger lengst vest i Horg, langt fra hoveddalføret og inn skogen i grensa mot Hølonda. Bruket var ennå bebodd og i drift ved registreringen i 1989, men det ble opplyst at den snart skulle fraflyttes. Bygningsmiljøet er intakt. Bruket ligger i et belte med flere bruk i tilsvarende situasjon. (1653-024-013)

Småbruket Valleråshaugen ligger i en av sidedalene opp fra Ler i Flå. Bruket ble oppgitt å være i drift ved registreringen i 1979, men har i dag kun boligfunksjon. Deler av stuebygningen går for å være svært gammel – fra 1600-tallet. (1653-015-010)

Valdåsen på vestsida av Gaula tvert over tettstedet Lundamo i Horg. Her er bosetting i flere lag oppover åsen, men noen av lagene er fraflytta, som her på Valdflåtten. Drifta var opphørt før registreringen i 1989 og husene blitt feriested. Tunet er fortsatt komplett, men gjengroingen er kommet langt. (1653-016-038)

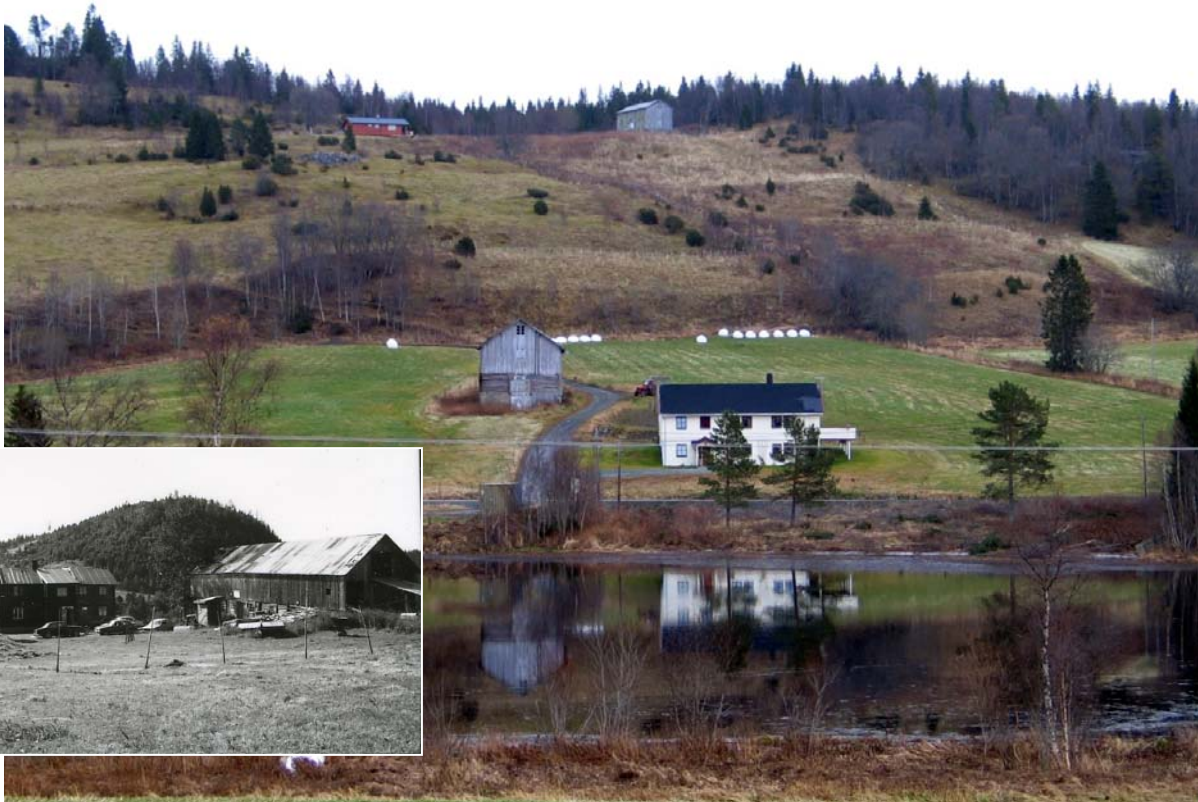

Moagjersvollen (1653-024-052) og Flåttavollen (1653-023 087) ligger begge i setergreider sørvest i Horg og illustrerer kontrastene i seterlandskapet i Melhus. I tillegg til at jordveien er i bruk og åpen på Mogjersvollen, er bygningsmiljøet tilnærmet komplett med mange typer hus bevart. Høyløa til venstre er nylig satt i stand med STILK-midler.

Kolbrandstadgrenda i Hølonda. Hølonda er den av bygdene i Melhus som har opprettholdt flest aktive melkebruk. Det er få tap av registrerte hus på Kolbrandstad, men det er trolig typisk at det ikke er registrert eldre driftsbygninger her. De var alle fornyet før registreringen i 1982.

Stavkirka øverst i skogranden midt i bildet ble reist på dugnad i 1999, etter modell av Haldalskjerka fra 1170. Den ble vigsla i tusenårsskiftet, og markerer at Kolbrandstad er et gammelt middelalderkirkested.

Den mest lettrevne jorda på Trotlandsmyra slås fortsatt. Bruket var i drift og hadde et komplett tun med hovedbygning, masstu, stabbur og driftsbygning ved registreringen i 1982. Men flere av bygningene var i dårlig stand. I dag står bare driftsbygningen, og det er bygd nytt bolighus. Trotlandshaugen på bakkekammen over var nedlagt lenge før 1982 og alle uthus borte. Den gamle stuebygningen står. (1653-028-003-007)

Konstad i Høllonda (1653-028-068-72). Konstadgilan til venstre er et aktivt bruk med alle bygninger fornyet og jordveien mye jevnet ut og tilrettelagt for maskinell drift. På Konstadgierdet til høyre er bygningsmiljøet i hovedsak intakt i forhold til registreringen i 1982, og landskapet lite endret.

Turisme og i sær lakseturisme er en viktig tilleggsnæring for mange av oppsitterne langs Gaula. På Horgøien er det gamle stuelånet flytta nærmere elva for å settes i stand til overnattingshus for fiskere. Det er erstattet med ny hovedbygning i tunet. (1653-018-053)

Nedre Løberg ligger like ved Gaula på vestsida av elva. Ved registreringen i 1989 var stabburet nettopp flytta hit fra Nergarden Forset og i ferd med å bli innredet til overnatting. (1653-016-002)

Innstu Kjelstad ligger midt i Gauldalen nord for Lundamo. Gårdstunet er komplett med mange gamle hus. Masstua var tatt i bruk som utleiehytte også ved registreringen i 1992. (1653-018-006-10)

6.2 Arealfragmentering, større inngrep

6.2.1 Vegprosjekter

Det har vært flere store vegprosjekter i Melhus i siden registreringen. Viktigst er ny E6 forbi Melhus sentrum med ny bru over Gaula for rv 708 til Hølonda og ny E39 i nord, forbi Øysanden mot Orkanger. Begge med krav om konsekvensutredning og temarapporter om kulturminner/kulturlandskap.

Den nye Melhusbrua over Gaula for rv 708 var ferdigstilt ved MOV-undersøkelsen i 2003. De øvrige prosjektene var i anleggsfasen. Høsten 2003 var det kun få tap av registrerte hus som kunne relateres til prosjektene. Et stabbur ved Øysand sto i anleggsområdet for E39, og to hus ved gamle E6 sør for Melhus kirke var vedtatt revet på grunn av vegarbeidet i utbyggingsområdet, som også innebar en omdisponering av tilførselsveger. Den valgte traséen for ny E6 følger Gaula forbi Melhus sentrum og berører ingen tun med eldre registrerte hus på parsellen. Men sør for Melhus går den i et gammelt kulturlandskap, og i forbindelse med arkeologiske utgravinger for vegprosjektet er det gjort mange funn i traséen. Det er vanskelig foreløpig å si noe om mulige indirekte konsekvenser, positive eller negative, for sammenhenger mellom kulturmiljøer. Det ligger en del eldre miljøer langs dagens veg, og trolig vil mindre gjennomgangstrafikk kunne ha en virkning på disse, men samtidig vil vegen fortsatt være lokal innfartsveg til Melhus sentrum.

Bebyggelsen på bruket Storsand (1653-005-018) sør for Melhus kirke lå tett i gamle E6. Som en følge av vegarbeidene i området er husene vedtatt revet. Høsten 2003 var hovedbygningen i ferd med å demonteres for flytting. Det var planen å dele huset og gjenreise det som to hus i Sokndal. Også stabburet skulle tas ned, men flyttes til Oppdal.

Fra arbeidet med ny E6 sør for Melhus kirke høsten 2003. Den valgte traséen for ny E6 går parallelt med den gamle, og berører sentrale kulturmiljøer i Melhus. Gården til høyre er Hofstad, som har flere gamle hus, men de er ikke registrert i SEFRAK.

6.2.2 Større anlegg

Det har vært flere store utbyggingsprosjekt i kommunen siden SEFRAK-registreringen kom i gang. De viktigste for registrert bebyggelse gjelder byggefelt for boliger. Som nevnt i kap. 6.1. har flere av disse fått konsekvenser for områder som tradisjonelt var preget av plass- og småbruksbebyggelse, der disse ligger i nærheten av bygdesentra.

7 Saksbehandling, planforhold m.m.

7.1 Bruk av SEFRAK-materialet i kommunen

Kommunen har kopisett av SEFRAK, men det har ikke blitt brukt systematisk. SEFRAK-kartene har ikke blitt brukt, verken som papirkart eller digitalt. Når det gjaldt rivesøknader blir GAB undersøkt mht. SEFRAK og fylkeskommunen kontaktet. Ved melding om endringer blir registeret lite brukt, men det er etablert rutine å sende byggesaker for hus eldre enn 1850 til fylkeskommunen.

7.2 Planforhold

7.2.1 Verneplaner, prosjekter m.m.

Det er ikke utarbeidet verneplaner, spesialområder for bevaring eller annet hvor nyere tids kulturminner og SEFRAK-materialet er brukt. Men det finnes kultur-/naturstier hvor kulturminner inngår. Temaet kulturminner har hittil vært lite nevnt i kommuneplansammenheng, men det arbeides nå for å trekke dette sterkere inn i kommende revisjoner/planer.

Bygninger fredet etter kulturminneloven

Hovedbygningen på Løberg, Megarden. Vedtaksfredning 1923

Hovedbygningen på Melhus prestegård. Vedtaksfredning 1996

Museum:

Horg Bygdatur på Hovin har utgangspunkt i et småbruk og har etter hvert fått tilført mange gamle bygninger og forsamlingslokale. En 5 km lang kultur- og natursti, som også inneholder fornminner har utgangspunkt i museet.

Landbruksmuseum på Gåsbakken med redskaper, maskiner og gjenstander.

Hølonda Skimuseum holder hus i Gåsbakkens gamle skolestue fra 1898. Utstillingen har bakgrunn i skibygdga Hølonda og IL Leik, som blant annet er Oddvar Brås idrettslag.

Flå Bygdasamling på Ler har utstillingsrom i Flå samfunnshus. Gjenstander og møbler.

Annet

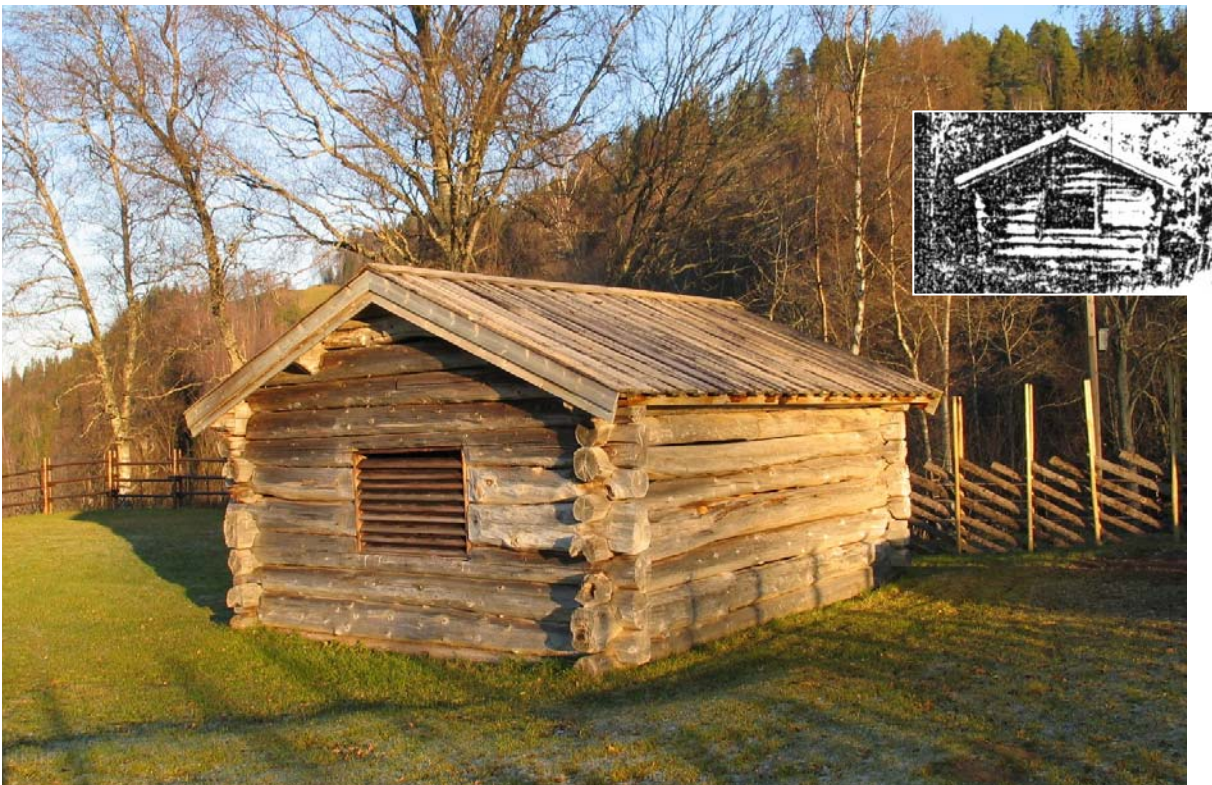
Nasjonal verneplan for veger, bruer og vegrelaterte kulturminner: "Omkjøringsveg strekningen Gylland – Røskaft" fra 1984.

Verneplan III for vassdrag 1986. Gaulavasddraget vernet mot framtidig kraftutbygging.

Flerbruksplan for Gaula i 1990.

Horg Bygdatur er etablert med bakgrunn i småbruket Fossbakken. Det opprinnelig tunet er bygd ut med en rekke småhus flyttet hit fra gårder i omegnen, hovedsakelig Horg. Eksempler på små hus bygd for spesialfunksjoner det ikke lenger er bruk for er tatt vare på her, som masstu, smie, skomakerverksted, seterhus, stabbur mm. Også noen av husene som inngår i MOV-undersøkelsen som tap, har gjenoppstått her.

Setertunet til Norstun Midttømme på Midttømmesvollan var i dårlig forfatning og for lengst ute av bruk ved registreringen i 1989. Alle husene er nå tatt ned og flytta. Seterstua er solgt og lagret for senere oppsetting, trolig ikke så langt unna opprinnelig sted. Ostebua og høyløa er satt opp i Horg Bygdatur. Fotoet viser løa slik den var ved registreringen og slik den nå står på Fossbakken. (1653-024-075)

"Prestegårdslåna" i Melhus (1653-005-029) og Melhus kirke. Prestegården i Melhus har trolig holdt til her siden middelalderen. Eldste del av hovedbygningen som står her nå skal være fra 1720-tallet, den vestre delen ble tilbygd i 1870-årene. Den lange bygningen gir et godt bilde på et stort trønderlån, men planløsningen skiller seg likevel fra den tradisjonelt vanlige, da flere bolker er delt i to rom på bredden. Huset har stått på listen over administrativt freda bygninger i statlig eie siden 1930, men ble formelt fredet i 1996.

Melhus kirke fra 1892 er en korskirke i naturstein, utformet i gotisk og romansk stil. Den ble bygd til erstatning for middelalderkirken på samme sted.

Fjøset på husmannsplassen Brekkberget (1653-020-070) er den eneste bygningen som står igjen på plassen, og inngår i en natur og kultursti som har utgangspunkt i Horg Bygdatur.

Hølonda Skimuseum på Gåsbakken holder hus i en skolestue fra 1898, som ble nedlagt i 1963 (huset midt i bildet – 1653-028-056). Utstillingen har bakgrunn i skibygd Hølonda og idrettslaget Leik, som blant annet er Oddvar Brås idrettslag.

STILK – spesielle tilskudd i landbrukets kulturlandskap

Tilskuddordningen STILK, innført 1991, hadde som formål å fremme vedlikehold og utvikling av kulturlandskap som et miljøgode, der dette ikke skjer gjennom vanlig landbruksdrift. (I dag videreført gjennom ordningen SMIL). Den omfatter både landskap og bygninger. Potten har vært økende. I Melhus har 17 hus nytt godt av ordningen fram til 2003. Den har fordelt seg på ulike typer hus og miljøer, de fleste med tilknytning til tunet i bygda.

Driftsbygningen med steinfjøs og to stabbur på Øye ved Øysanden er satt i stand med midler fra STILK-ordningen. (1653-001-012-13)

Stuebygningen på plassen Brenna var i ferd med å settes i stand 2003, bl.a. ble det lagt nytt tekke med hjelp av STILK-ordningen. (1653-018-040)

Smia på Sørstuggun Midtømme i Horg var i ferd med å pusses opp i 2003 med bistand fra STILK-ordningen. Råteskader var reparert og papp lagt på taket midlertidig, i påvente av torvtekke. (1653-023-031)

Ved registreringen på Midtflå i 1979 var det meningen å rive masstua som hadde stått uten funksjon lenge. Huset er gammelt, trolig fra 1700-tallet, og man har nå besluttet å ta vare på det. Som et første trinn er det lagt platetak. Istandsettingen er tildelt STILK-midler. (1653-013-019)

Kilder

Litteratur

- Ascheoug og Gyldendals *Store norske leksikon*, 1994 og "storenorskeleksikon.no", 2004.
- Christensen, Arne Lie. 1995. *Den norske byggeskikken*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Christensen, Arne Lie. 2002. *Den norske landskapet*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Dalhe, Kolbein, Grytli, Eir, Nilsen, Eir. 2005. *Trønderlåna. Det midtnorske våningshuset.* , Det norske samlaget, Oslo.
- Flårønning, Sigurd. 1956. *Norges bebyggelse*, "Flå", Sør Trøndelag bind I.
- Fossgard, Eldbjørg. 1984. Beibygder, dalbygder, fjellbygder i Sør-Trøndelag. Kulturminner frå nyare tid i Gaulavassdraget. Riksantikvarens rapporter 11.
- Gaukstad, Even. 1984. *Gaulavassdraget*. "Nyere tids kulturminner". Ugever: Holtålen naturvern og Gaula framtid.
- Holdhus, Olav. 1956. *Norges bebyggelse*, "Melhus", Sør Trøndelag bind I.
- Horg, P.J. 1956. *Norges bebyggelse*, "Horg", Sør Trøndelag bind I.
- Hugdalen, Endre 1997. *Seterliv i Flå*. Melhus
- Melbye, Arnfinn. 1999. *Gauldalsminne. Årbok for bygdehistorie og folkeminne 1999*. "Skysstasjoner i nedre Gauldal."
- Melbye, Arnfinn. 1995. *Gauldalsminne. Årbok for bygdehistorie og folkeminne 1999*. "Tettstedsutviklingen i Nedre Melhus – Vestsida".
- Melbye, Arnfinn. 1993. *Gauldalsminne. Årbok for bygdehistorie og folkeminne 1999*. "Husmannsplassene under Gimse-gårdene".
- Selnes, Arnulf. 1998. *Gauldalsminne. Årbok for bygdehistorie og folkeminne 1999*. "Kløvvegen fra Røros".
- Storhaugen, Ola. 1999. *Bygd i forvandling. Melhus 1899-1999*. Trondheim.
- Sæther, Bjørn 1994. *Natur og kulturminner i Sør-Trøndelag*. Hefte Sør-Trøndelag fylkeskommune.
- Sæther, Bjørn 1996. *Natur i Gauldalen*. Brosjyre Sør-Trøndelag fylkeskommune.
- Sør-Trøndelag fylkeskommune, kulturavdelingen 2002. *Nybygging seterlandskap*, web-utgave fra Sør-Trøndelag fylke sine nettsider.
- Riksantikvaren, Oppland fylkeskommune. 2000. *Seterbruk i Oppland. Status og utfordringer*.
- Statens vegvesen 2002. *Vegvalg. Nasjonal verneplan*. Statens vegvesen Vegdirektoratet.
- Øyen, Sverre. 1956. "Hølonda", *Norges bebyggelse*, Sør Trøndelag bind I.
- Aas, K. m.fl. 1982. *Trønderlåna – Trøndertuna*. Landbruksforlaget.

Utrykte kilder, arkiv m.m.

Asplan Viak. 1999. *Kulturminner og kulturmiljø*. Delrapport for konsekvensutredning for ny E6 forbi Melhus. Parsell Skjerdingsstad – Jaktøya.

Digitalarkivets folketellinger.

Melhus adresse og turistkart.

Miljøstatus i Norge. www.mistin.dep.no

Melhus kommune Kommuneplanens arealdel 2002–2005.

Melhus kommune Kommuneplanen arealdel, kart over tettstedene datert 27/06/00

Melhus kommune sine websider. www.Melhus.kommune.no .

Rektangelkart 1:100 000, Søndre Trondhjems Amt. 1878 og 1917. Statens kartverk Hønefoss.

SEFRAK-registreringen Melhus 1978–92, skjemaer og kart.

Statistisk sentralbyrå. 1973. *Folke- og bolig telling 1970*, Oslo.

Statistisk sentralbyrå. 1981. *Dokumentasjon 1980*. Kongsvinger.

Statistisk sentralbyrå. 1992. *Folke- og bustadteljing 1990* Oslo-Kongsvinger.

Statistisk sentralbyrå. 2001. *Folke- og bustadteljing 2001* Oslo-Kongsvinger.

Statistisk sentralbyrå. Faktaark, 1999. *Jordbruksstillingen Melhus* (www.ssb.no).

Statistisk sentralbyrå. Faktaark, 1999. *Kommunefakta Melhus*. (www.ssb.no).

Statistisk sentralbyrå. 2001. *Befolkningsutviklingen i kommunene*. (www.ssb.no).

Statens kartverk. Topografisk hovedkartserie M711.

Vedlegg 1. Bygningstyper: tapt, endret, truet – tabell

Vedlegg 2. Registreringskretser: tapt, endret, truet – tabell